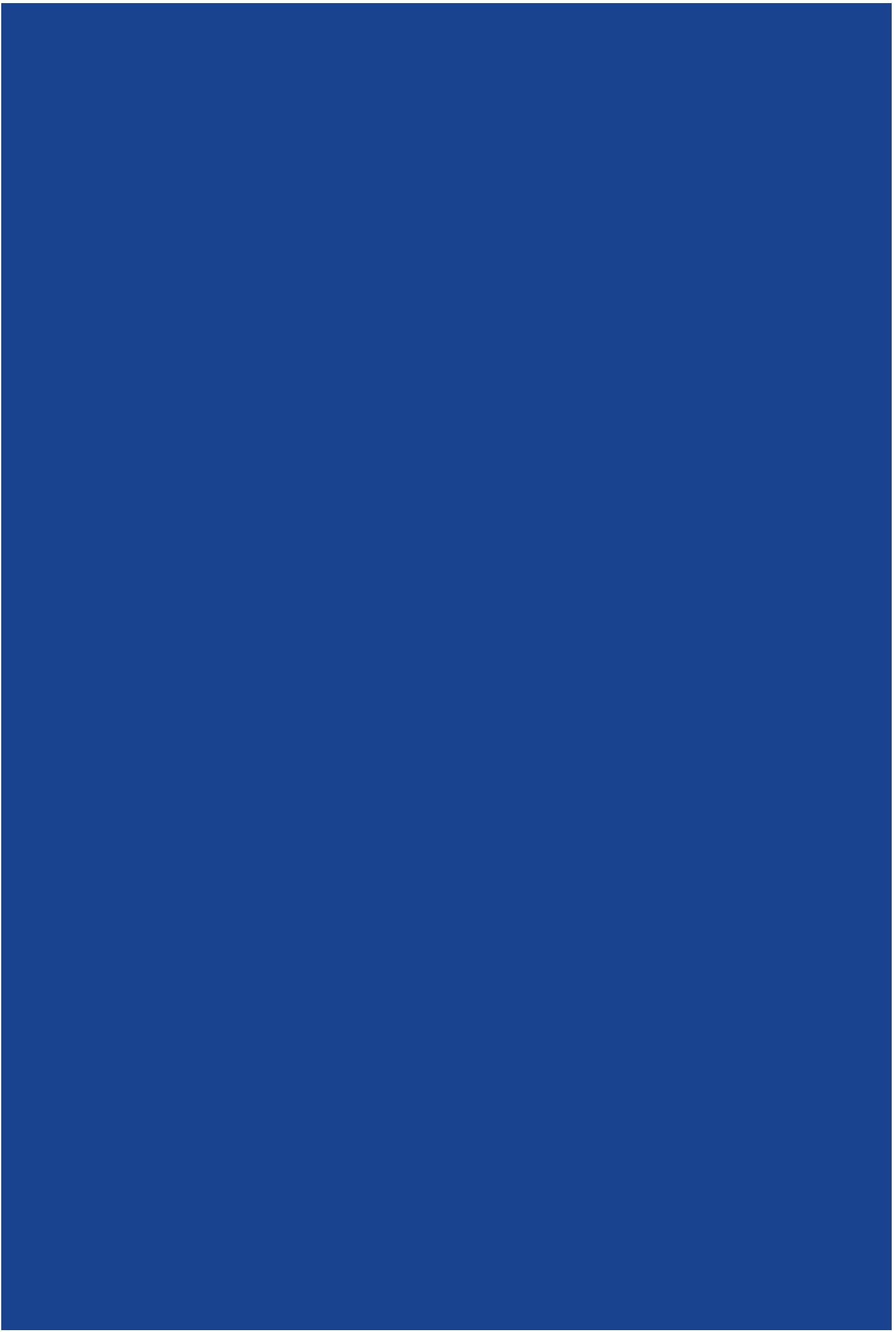

PRIRUČNIK RAN

Odgovori povratnicima: Inostrani teroristički borci i njihove porodice

PRIRUČNIK RAN

Odgovori povratnicima: Inostrani teroristički borci i njihove porodice

Skraćenice

CVE	Borba protiv nasilnog ekstremizma
ERC22+	Smjernice o ekstremnom riziku 22 – Alatka vlade Velike Britanije za procjenu rizika
ESCN	Evropska mreža za strateške komunikacije
FTF	Inostrani teroristički borci
HCR-20	Alatka za procjenu rizika (istorijski, klinički, upravljanje rizicima)
HTS	Hajat Tahrir el-Šam
IR46	Alatka za procjenu rizika koju koristi holandska policija
NVO	Nevladina organizacija
PTSD	Posttraumatski stresni poremećaj
RAN	Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji
RAN CoE	Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji Centar za izvrsnost
RAN H&SC	Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji, Zdravstvo i socijalna briga (radna grupa)
RAN POL	Poličkska i zakonodavna radna grupa iz Mreže za podizanje svijesti o radikalizaciji (Radna grupa)
RAN P&P	Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji u zatvoru i na uslovnoj kazni (Radna grupa)
TRAP-18	Alatka za procjenu rizika
VEO	Nasilni ekstremistički prijestupnik
VERA-2	Alatka za procjenu rizika

Preporuke praktičara za države članice

Ovaj spisak preporuka praktičara daje pregled praktičnih iskustava i navodi mjere koje bi, prema mišljenju praktičara, olakšale rad njihovih kolega. Preporuke su osmišljene da nacionalnim vlastima pruže dodatni uvid u potrebe i ideje praktičara navodeći postojeće pristupe i strategije u kontekstu izazova u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima (FTF) i njihovim porodicama.

Preporuke praktičara o procjeni rizika i multiagencijskoj saradnji

- 1) Da bi se procjene posebno prilagodile povratnicima, treba razmisliti o primjeni RAN CoE Povratnici 45, alatki za ispitivanje motivacije, posvećenosti i rizika koji predstavljaju povratnici:
  - a) da bi se provjerilo da li procjene rizika koje su trenutno u upotrebi mogu imati koristi od ove RAN alatke; ili
  - b) da bi se RAN alatka, koja obuhvata 45 pokazatelja, prilagodila lokalnim okolnostima ukoliko ne postoji već usvojena alatka za strukturisanu procjenu rizika.
- 2) S obzirom na to da Islamska država, a možda i ostale terorističke organizacije izrađuju specijalne dosijee o vještinama vrbovanih lica, treba razmisliti i o unošenju informacija o ovim dosijeima u planirane načine reagovanja na pojedinačne povratnike.
- 3) Kao prvi korak u izradi reakcije na pojedinačne povratnike bilo bi korisno uzeti u razmatranje dvije generacije, iako nije adekvatna stroga diferencijacija:
  - a) prva generacija povratnika sastojala se pretežno od muškaraca i to onih koji su bili motivisani da odu iz humanitarnih razloga odnosno da se bore protiv Asadovog režima i koji su bili – s izvjesnim izuzecima – skloniji razočarenjima, navodno manje nasilni i relativno slobodni da napuste teritoriju pod kontrolom terorista;
  - b) sadašnja, druga generacija povratnika koja je prekaljena na frontu i ideološki zadojena, a morala je da izbjegne strog nadzor Islamske države, a potencijalno se vratila s nasilnim motivima da naškodi građanima EU.
- 4) Pošto su (lokalni) policajci često uključeni u ranu fazu, treba razmotriti posebne tačke djelovanja policajaca koji se bave povratnicima, uključujući:
  - a) učešće u multiagencijskom upravljanju slučajevima i otvaranje dosjera o svima koji su otisli, ne čekajući da se oni vrate;

- b) svijest o procedurama zaštite djece i o načinima postupanja u slučaju zloupotrebe djece;
  - c) isprobavanje protokola za dijeljenje informacija s partnerima u scenarijima za povratnike;
  - d) imenovanje policijskog stručnjaka kojem će se ostali praktičari prve linije obraćati za konsultacije;
  - e) saradnja sa stručnjacima za porodicu u postupanju s porodicama, naročito tokom kućnih posjeta i to čim neka osoba ode, jer to olakšava ostvarivanje kontakta s tom osobom odmah po povratku.
- 5) Treba razmisliti o stvaranju namjenske tačke za kontakt ili operativne jedinice na nacionalnom nivou ili, ako je primjenjivo, koordinatora za povratnike, kako bi se obezbjedila koherentnost politika i mjera u svim vladinim agencijama i olakšala saradnja i razmjena informacija sa lokalnim multiagencijskim koordinatorima.
  - 6) Treba pregledati i – ako je moguće – prilagoditi programe, metode i intervencije koje su trenutno u upotrebi da bi se ponovo integralski radikalizovani pojedinci, umesto da se razvijaju nove metode samo za povratnike; prilagođavanje intervencija koje su se pokazale kao efikasne u uporedivom okruženju uskoro će imati dodatu vrijednost u poređenju s potpuno novim programima.

Preporuke praktičara o krivičnom gonjenju i zatvorskoj kazni

- 7) Ulagati u resocijalizaciju osuđenih povratnika dok su još u pritvoru kako bi se smanjio rizik od njihovog vraćanja nasilnom ekstremizmu.
- 8) Poželjno bi bilo da intervencije u cilju resocijalizacije počnu prije suđenja, bilo u pritvoru ili u lokalnom okruženju. Međutim, saradnja boraca povratnika u intervencijama resocijalizacije prije suđenja biće teška, jer saradnja može da se posmatra kao nametanje krivice.
- 9) Da bi se izbjegli dugoročni negativni uticaji boravka u zatvorima s visokom bezbjednošću na manje rizične povratnike, neophodne su prilagođene odluke i mjere o smještaju i rehabilitaciji, uzimajući u obzir različite profile povratnika i njihovih prijestupa.
- 10) Treba razmisliti o slanju povratnika u specijalne zatvore – u skladu s nalazima posebne procjene rizika – na osnovu sljedećeg:
  - a) kapacitet zatvora da obezbijedi niz intervencija neophodnih za rehabilitaciju povratnika;
  - b) stepen u kojoj je moguća multiagencijska saradnja između zatvora i ostalih organizacija;

- c) dinamika zatvorenik-zatvorska populacija (npr. ako povratnik uživa status heroja ili ako je izložen maltretiranju, to može uticati na proces rehabilitacije, pa treba razmisliti o premještaju).
- 11) Razmotriti uspostavljanje strukture za dijeljenje informacija u vezi s povratnicima, koja bi omogućila zatvorima i službama za uslovnu kaznu da dobiju dovoljno osnovnih informacija o okolnostima u kojima je živio povratnik i o potencijalnim rizicima u pogledu bezbjednosti i sigurnosti koje to može da predstavlja za zatvorsku populaciju i osoblje, kao i za širu zajednicu u slučaju da povratnik dobije uslovnu kaznu. Ove informacije takođe mogu da posluže u sprovođenju unapređenih programa rehabilitacije.
- 12) Preispitati službe za vjersku podršku u zatvorima i na uslovnoj kazni jer mnogi povratnici žele da vode religiozan život. To bi trebalo iskoristiti na pozitivan način u cilju rehabilitacije, ali zahtijeva dovoljno kapaciteta i resursa, odnosno sposobne, dobro obučene i pouzdane sveštenike, vjerske materijale i kurseve.
- 13) Olakšati razvoj modula obuke za osoblje koje (direktno) radi s povratnicima kako bi se podržale pravosudne, zatvorske i službe za uslovnu kaznu u pogledu sljedećeg:
- a) informacije o situacijama kojima su bili izloženi povratnici;
  - b) informacije o posebnim procjenama rizika, kako ih tumačiti i kako ih iskoristiti u svakodnevnoj praksi;
  - c) svijest o traumi i kako treba uspostaviti ravnotežu između potrebe da se dobiju informacije i potrebe da se održi emocionalna i mentalna stabilnost povratnika/prijestupnika;
  - d) informacije o zakonskim okvirima i strukturama za dijeljenje informacija koji se odnose na povratnike.

Preporuke praktičara o resocijalizaciji povratnika u društvo

- 14) Obavijestiti lokalne vlasti i uključiti ih u pripremu za povratak inostranih terorističkih boraca u lokalno okruženje. Isto tako, u zajednicama s velikim brojem terorističkih boraca, treba razmisliti o premještaju povratnika, bilo u okviru ili van njihovih opština i regiona, jer okupljanje povratnika unutar (malih) zajednica ometa njihovu rehabilitaciju.
- 15) Razmotriti usklađivanje pravosudnih politika s naporima u cilju resocijalizacije povratnika za koje ne postoji krivično gonjenje kao opcija (npr. zbog nedostatka dokaza o kriminalnim aktivnostima ili o krivičnoj odgovornosti).

- 16) Ako se preporučuje uključivanje svih relevantnih aktera u sveobuhvatni napor za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika, lokalne i regionalne vlasti očigledno su u najboljoj poziciji da koordiniraju ovaj multiagencijski pristup.
- 17) Uključiti stručnjake za mentalno zdravlje kako u brz pregled odmah po povratku boraca, tako i u njihovo neophodno liječenje. Treba napomenuti da povratnici nekada nijesu samo počiniovi nego i žrtve nasilja, uključujući silovanje, batine i mučenje. Pored PTSP-a treba očekivati i osjećanje izdaje i razočarenja među povratnicima.
- 18) Prepoznati da li su djeca bila u pratnji odraslih povratnika ili – ukoliko su djeca ostala u EU – da li će na njih uticati povratak jednog ili oba roditelja.
- 19) Razviti svijest o tome da će mnogi povratnici – čak i ako nijesu uključeni u kriminalno ponašanje – možda ipak čvrsto podržavati ideologije usmjerene protiv otpadnika, ostalih religija, takozvanih nevjernika, ženskih prava, pa čak i EU društava kao takvih. Većina povratnika izložena je snažnoj indoktrinaciji. Razmisliti o dijalogu, mentorstvu i drugim tehnikama za povratnike s takvim snažnim ubjeđenjima.
- 20) Razmisliti o tome da li reintegracija povratnika treba da uključi pomoć u praktičnim pitanjima kao što su obrazovanje, zaposlenje i smještaj, jer se na taj način podstiče rehabilitacija.
- 21) Procijeniti da li porodice inostranih terorističkih boraca mogu da budu partneri u reintegraciji rođaka, poželjno prije njihovog povratka. Pod uslovom da porodice ne podržavaju ekstremističke ideologije, one će biti dragocjene u naporima u cilju integracije.
- 22) Uzimajući u obzir činjenicu da će porodice i direktna društvena mreža povratnika biti takođe pod snažnim uticajem događaja, struktura kao što su vršnjačke grupe, treba razmisliti i o psihološkoj i ideoološkoj odnosno teološkoj podršci za te porodice. Ta podrška usmjerena je na razvoj otpornog porodičnog okruženja da bi se sprječilo buduće uključivanje u ekstremizam i terorističke grupe.

Preporuke praktičara o djeci povratnicima

Kada je riječ o potrebi direktnе brige i podrške, kao i dugoročnog pristupa obezbjeđivanja rehabilitacije i reintegracije djece povratnika u okviru društava EU.

- 23) Treba razmotriti pravno usmjeravanje praktičara o postupanju s djecom povratnicima. Naročito kada postoji zabrinutost da je dijete bilo uključeno u kriminalne radnje u inostranstvu, treba obratiti pažnju na dilemu o žrtvi/počiniocu, dijeljenje informacija o slučajevima djece povratnika, primjenu zakonodavstva za maloljetnike i odrasle u ovim slučajevima, kao i na primjenu alternativnog

kažnjavanja putem programa rehabilitacije/oporavka.

- 24) Razmisliti o vršenju pregleda postojeće ekspertize u vezi s rehabilitacijom djece povratnika. Ovo bi trebalo da uključi bar ekspertizu o: djeci iz zona sukoba/ratnih zona, o radikalizaciji i ekstremizmu, o liječenju traume, o pravnim pitanjima koja se odnose na djecu, službama za zaštitu djece i o razvoju djece.
- 25) Da bi se pomoglo u razvoju koherentne i efikasne reakcije na djecu povratnike, treba razmotriti specijalnu alatku za procjenu rizika i potreba djece povratnika. Ova alatka mogla bi se primijeniti na širu ciljnu grupu djece koja su radikalizovana ili su osjetljiva na radikalizaciju. Svaka razvijena alatka za procjenu mora uzeti u obzir faze u razvoju djeteta. Stoga nije prikladno prilagođavati alatku za procjenu koja je prvobitno bila namijenjena odraslima.
- 26) Treba ispitati kako postojeće multiagencijske strukture mogu da se bave djecom povratnicima. Organizacije koje posjeduju stručnost za podršku ranjive djece mogle bi da budu uključene kako bi obezbijedile temeljno usmjeravanje.
- 27) Treba obezbijediti dovoljno obuke za praktičare koji se bave djecom povratnicima. Ovi moduli mogu da budu dio postojeće obuke o svijesti ili stručnosti u cilju sprečavanja i borbe protiv radikalizacije. Na raspolaganju su najmanje dva nivoa obuke:
  - a) Osnovna obuka o svijesti za praktičare u (direktnom) kontaktu s djecom povratnicima (npr. nastavnici, socijalni radnici, članovi organizacija za rekreaciju). Osnovna obuka mogla bi da obuhvati, kao minimalni zahtjev:
    - i) informacije o situaciji u Siriji/Iraku u kojoj su se ova djeca našla;
    - ii) osnovna svijest o traumi i vježbe za načine reagovanja kada dijete povratnik pokaže određeno ponašanje;
    - iii) Informacije o načinu na koji treba prijaviti zabrinjavajuće znake i kada treba zatražiti dodatnu podršku.
  - b) Detaljna obuka i zajedničke sesije učenja za praktičare koji su direktno i čvrsto uključeni u slučajeve djece povratnika (npr. službe za zaštitu djece, stručnjaci za podršku porodici, lokalni policijaci, psiholozi). Ova detaljna obuka mogla bi da obuhvati lekcije o hraniteljskoj brizi i reintegraciji u škole.

Preporuke praktičara o multidisciplinarnim pitanjima (rod i komunikacija)

- 28) Treba razmisliti o dopunjavanju reintegracionih odgovora za muškarce povratnike – vodeći računa o kriminalnoj prošlosti, niskoj kontroli impulsivnosti

i sklonosti ka nasilju – specijalizovanim odgovorima za povratnice. Mnoge žene su regrutovane kako bi ispunjavale drugačije dužnosti od onih koje se dodjeljuju muškarcima (npr. žena ili majka), ali su potencijalno uključene u različite oblike nasilja (npr. prisilno ponašanje u skladu sa strogim pravilima terorističke grupe u takozvanoj Kansa brigadi). Ovakvo prilagođavanje povećava efikasnost procjene rizika i same reintegracije.

- 29) Treba imati na umu da reintegracija majki koje su uspjеле da se vrate s djecom u velikoj mjeri zavisi od njihovog straha od gubitka djece zbog mjera za zaštitu djece. Stoga treba smatrati da je saradnja s reintegracijom preduslov za starateljstvo.
- 30) Da bi se spriječio teroristički narativ da će povratnici biti krajnje loše tretirani u zemljama EU, uključujući slanje u zatvor bez pravičnog suđenja, pretjerano ispitivanje i mogućnost da više nikada neće biti (ponovo) prihvaćeni u društvu, treba naglasiti vladavinu prava, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje koji će važiti za povratnike. Pošto većina povratnika stupi u kontakt sa svojim porodicama prije povratka, članovi porodice su u poziciji da im ovo saopštite. Treba obavijestiti stručnjake za podršku porodici o postojećoj zakonskoj i rehabilitacionoj praksi i posljedicama za povratnike da bi mogli da pruže porodicama tačne informacije.
- 31) Očekujte nepovjerenje, neprijateljski stav, stigmatizaciju i izolovanost, koji će komplikovati reintegraciju povratnika, i razmislite o tome da se suočite s ovim izazovima tako što ćete im saopštiti strategije reagovanja.
- 32) Očekujte da će izvještaji (društvenih) medija uticati na otvorenost društva prema reintegraciji povratnika. Stoga razmislite o pripremi (lokalne) strategije komunikacije, idealno prije dolaska povratnika u lokalnu zajednicu.
- 33) U komunikaciji s povratnicima, njihove porodice, kao i društvo koje ih prihvata, prate strategiju koja je realna i transparentna o posljedicama i situacijama s kojima će se povratnik suočiti po dolasku kući, uključujući krivično gonjenje, praćenje, slanje u zatvor i intervencije za zaštitu djece.

Inostrani teroristički borci i njihove porodice (FTF)

FTF u brojevima

Više od **42.000** inostranih terorističkih boraca iz **preko 120** zemalja pridružilo se terorističkim organizacijama između **2011.** i **2016.** godine, a od njih je otprilike **5.000** došlo iz Evrope. Najveći broj odlazaka zabilježen je **2015.** godine, a od tada je u padu.

Ko su povratnici?

Razne nacionalnosti, etničko porijeklo, starost i pol.
Svi imaju izvjesni stepen traume i emocionalnih/psiholoških problema.

Muškarci

Veći rizik borbenog iskustva i vještina

Česta uključenost u i izloženost ratnim zločinima

Razne uloge u okviru teritorija pod kontrolom terorista

Žene

Uloga u porodici i majka budućih vojnika

Inspirisane osjećajem osnaživanja i njihovom ulogom u izgradnji „kalifata“

Uključene su u regrutaciju i indoktrinaciju djece i ostalih

Djeca

Snažna ideološka indoktrinacija kroz obrazovanje socijalizaciju

Regrutuju ih za borbu i ostale nasilne radnje od 9. godine

Teške traume

Zašto se vraćaju?

Razočarani/
ispunjeni grižom
savjesti

Zarobljeni i враћени
protiv svoje volje
(oportunizem).

Poslati da izvrše napad (ili
smatraju da bi mogli više
da učine za svoju stvar u
Evropi nego u Siriji/Iraku)

I dalje ih pokreće
ideologija, žele
bolje uslove života
(oportunisti)

Ključne radnje koje treba razmotriti

Celokupan pristup

Pristup prilagođen
svakom povratniku.

Uspostaviti mehanizme
koordinacije u svim
vladinim institucijama.

Neposredna
procjena rizika.

Upravljanje slučajem
na više nivoa.

(Lokalna) Strategija
komunikacije.

Akcioni plan za
intervencije.

Scenariji

Krivično gonjenje

- Resocijalizacija i reintegracija
kao prioritet tokom zatvorske/
uslovne kazne
- Obučavanje specijalizovanog
osoblja
- Prilagođene opcije zatvorske
kazne i premeštaja

ODRASLI

Brez pregona/resocializacija

- Izgrađivanje odnosa i
podržavanje porodici
povratnika, ako je to moguće
- Informisanje odnosno obuka
za sve koji su u kontaktu sa
povratnicima
- Holistički pristup mentorstvu,
tretiranju (mentalnog zdravlja) i
praktičnoj podršci

Djeca

- Fokus na normalizaciji i
resocijalizaciji u najkraćem
mogućem roku
- Razvijanje stručnog pregleda
usredsređujući se na traume i
indoktrinaciju djece
- Obučavanje prve linije
stručnjaka koji rade sa djecom
povratnicima

Sadržaj

Preporuke praktičara za države članice	5
1 Uvod u ovaj priručnik	13
1.1 Priručnik za praktičare, preporuke praktičara za države članice	12
1.2 Struktura priručnika	12
2 Inostrani teroristički borci (FTF) povratnici: činjenice, brojke i profili Inostrani teroristički borci (FTF)	15
2.1 Činjenice i brojke	17
2.2 Regrutovanje, motivacije i životni uslovi	18
2.2.1 Regrutovanje i putovanje	18
2.2.2 Motivi putovanja (hidžra)	18
2.2.3 Konkretno iskustvo	20
2.2.4 Povratak u Evropu	21
2.3 Različiti profili inostranih terorističkih boraca povratnika	20
2.3.1 Različite generacije	22
2.3.2 Razlike između muškaraca, žena i djece	23
2.3.3 Različiti motivi za povratak	25
2.4 Izazovi u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima	25
3 Istraga i procjena rizika	28
3.1.1 Posle odlaska u Siriju / direktna priprema za povratak	28
3.1.2 Specijalne tačke djelovanja za policajce koji se bave povratnicima	29
3.1.3 Povratnici u tranzitu i dolazak kući	30
3.2 Alatke za procjenu rizika od nasilnog ekstremizma	31
3.2.1 RAN CoE Returnee 45	32
4 Multiagencijski sporazum o intervenciji	34
4.1 Koordinacija na nacionalnom nivou	34
4.2 Multiagencijski proces na lokalnom i regionalnom nivou	35
5 Krivično gonjenje	40
5.1.1 Opšti pregled i problemi	40
5.1.2 Posebni problemi u vezi s povratnicima	40
5.2 Glavni principi iz zatvorske perspektive	42
5.3 Konkretne metode i modeli intervencije u zatvorskom okruženju	42
5.3.1 Metode i intervencije u pogledu bezbjednosti i sigurnosti	43

5.3.2	Rehabilitacija i integracija: metode i intervencije	45
5.4	Glavni principi iz perspektive uvjetne kazne	50
5.5	Metode i modeli intervencije u vezi s uslovnom kaznom	50
6	Opcija bez krivičnog gonjenja / Resocijalizacija	57
6.1	Uvod	57
6.1.1	Opšti pregled	57
6.1.2	Četiri glavna principa za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika	57
6.2	Konkretnе metode i modeli intervencije	59
6.2.1	Reakcija na podršku porodici	59
6.2.2	Mentorstvo i savjetovanje.....	64
6.2.3	Reakcija na mentalno zdravlje.....	67
6.2.4	Praktični odgovori	69
7	Djeca povratnici	72
7.1	Opšti pregled	72
7.2	Principi za usmeravanje rada sa djecom povratnicima	73
7.3	Strategija reagovanja na djecu povratnike.....	74
7.4	Metode i intervencije	77
7.4.1	Zakonski odgovor i zaštita djece	77
7.4.2	Procena rizika i potreba.....	79
7.4.3	Smeštaj i životni uvjeti.....	80
7.4.4	Podrška porodice	81
7.4.5	Uloga predškolskih ustanova i škola	81
7.4.6	Praksa na osnovu saznanja o traumi	83
7.4.7	Bavljenje ekstremističkom ideologijom	84
7.4.8	Izgradnja kapaciteta za postupanje s djecom povratnicima	85
8	Multidisciplinarna pitanja	87
8.1	Rodne razlike	87
8.2	Pitanja komunikacije i kontranarativa	88
8.2.1	Lokalna strategija komunikacije	88
8.2.2	Komuniciranje o povratku.....	90
Reference.....	91	
Aneks 1: Alatka za procjenu rizika	94	
Aneks 2: Povratnici ESCN: Komunikacija i kontranarativi	97	

1 Uvod u ovaj priručnik

Ovaj priručnik navodi odgovore na inostrane terorističke borce (FTF) i njihove porodice koji se vraćaju ili planiraju povratak u rodne zemlje u okviru Evropske unije iz terorističkih zona sukoba kao što su Sirija i Irak.¹ Kada se u ovom priručniku upotrebljava izraz „povratnici“, on se odnosi na FTF i njihove porodice (ženu i djecu).

Odgovori su predstavljeni iz **perspektive praktičara** i treba ih smatrati sastavnim dijelom šireg niza odgovora na teroriste povratnike (uključujući mjere s fokusom na bezbjednost kao što su krivičnopravne ili administrativne mjere).

U postupanju s FTF povratnicima i njihovim porodicama osnovni preduslov jeste čuvanje bezbjednosti. Različite predložene intervencije zbog toga obuhvataju jasan bezbjednosni aspekt (npr. u okviru multiagencijskih timova). Procjene rizika su adekvatna alatka za ocjenjivanje bezbjednosnih rizika i za razvijanje najpogodnijih mjeru ublažavanja. Osim toga, bliska saradnja između praktičara prve linije i relevantnih javnih aktera, uključujući i sprovođenje zakona, treba da obezbijedi da bezbjednosni rizici budu saopšteni putem adekvatnih kanala.

Ovaj priručnik navodi opšte pristupe koje treba prilagoditi relevantnoj posebnoj situaciji u pojedinačnim državama članicama EU uzimajući u obzir činjenicu da se kompetencije i strukture u nacionalnim, regionalnim i lokalnim vladama razlikuju.

Evropljani koji su otišli u Siriju, Irak i ostale zone sukoba nad kojima su kontrolu preuzele terorističke grupe, sada se vraćaju. U posljednjih nekoliko mjeseci Islamska država je pod sve većim pritiskom u Siriji i Iraku, zbog čega grupa gubi tlo pod nogama, vođe, ljudstvo i rute snabdijevanja. Ako „kalifat“ Islamske države doživi vojni ili opšti poraz, možda će se povećati broj FTF koji se vraćaju u Evropu (naročito Austriju, Belgiju, Dansku, Francusku, Finsku, Holandiju, Švedsku i Veliku Britaniju). Iako je teško predvidjeti kako će se situacija razvijati, većina pogodjenih država članica EU očekuje spor, ali postepen porast broja povratnika, a ne ogroman broj koji će se vratiti u isto vrijeme. Ti ljudi imaju različitu prošlost, a veliki broj njih čine žena i djeca.

Postupanje s ovim povratnicima je složeno i prioritet u agendi mnogih vlada i lokalnih vlasti. Dok zakonodavni okvir i političke opcije mogu da se razlikuju od jedne do druge države članice, postoje zajednički izazovi kada je riječ o povratnicima, kao i zajednički načini za efikasno postupanje prema njima. O njima će biti riječ u ovom priručniku.

Tokom Konferencije RAN na visokom nivou (HLC), održane 9. novembra 2016. Godine, o izazovima u vezi s povratnicima FTV govorili su komesar za migracije, unutrašnje poslove i državljanstvo Dimitris Avramopoulos i komesar za bezbjednost Unije ser Džulijan King. Oni su istakli potrebu da evropski praktičari, kreatori politika i istraživači izrade i podijele odgovarajuće odgovore na ovaj izazov.

Dodatna literatura: RAN HLC rad

Ova *ex post evaluacija* sadrži dodatne informacije o diskusijama tokom RAN HLC koje su se bavile FTF povratnicima, a naročito djecom povratnicima i polarizacijom.

Od novembra 2016. godine Centar za izvrsnost RAN održao je više od deset sastanaka s praktičarima prve linije na temu povratnika FTF. Na sastancima radnih grupa RAN o ovoj temi se raspravljalo iz višestrukih perspektiva i oblasti stručnosti: policija, lokalne vlasti, obrazovanje, zatvor i uslovna kazna, omladina, porodica i zajednice, izlazak na slobodu, zdravstvo i socijalna zaštita. O izazovima i odgovorima takođe se raspravljalo iz perspektive raznih država članica EU u okviru Mreže kreatora nacionalnih preventivnih politika² i Upravnog

¹ Mnogi odgovori u ovom priručniku mogu se primijeniti i u postupanju s ostalim bivšim inostranim (terorističkim) borcima.

² Mreža kreatora nacionalnih preventivnih politika je mreža nacionalnih kreatora politika specijalizovanih za prevenciju radikalizacije i nasilnog ekstremizma u 28 država članica EU. Rad Mreže odvija se pod okriljem Generalnog direktorata Evropske komisije za migracije, unutrašnje poslove i državljanstvo (DG HOME).

odbora RAN CoE³. Evropska mreža za strateške komunikacije ESCN⁴ dala je podatke i podijelila stručnost o strateškoj komunikaciji i o strategijama komunikacije. Praktičari prve linije iz najugroženijih država članica EU podijelili su detalje o svom iskustvu o slučajevima povratnika i naučenim lekcijama; ovi slučajevi upotrebljeni su kao kontekst za savjete i smjernice u ovom priručniku. Na kraju, višestruki nacionalni, evropski i međunarodni izvori upotrijebljeni su i navedeni kao reference u pripremi ovog priručnika. Ovaj dokument predstavlja krajnji rezultat ovih napora i nalaza.

1.1 Priručnik za praktičare, preporuke praktičara za kreatore politike

Ovaj priručnik namijenjen je prvenstveno praktičarima prve linije kao što su socijalni radnici, zdravstveni stručnjaci, nastavnici ili policajci i zatvorski službenici koji treba da se bave povratnicima direktno i na lokalnom nivou. Navodi glavne principe, definisane postepene opise, metode i intervencije koji se mogu primijeniti u reagovanju na povratnike. Praktičari koji čitaju ovaj priručnik takođe treba da pogledaju sljedeće:

- **Studije slučaja:** Praktičari iz država EU podijelili su konkretna iskustva i lekcije naučene tokom bavljenja povratnicima. RAN je upotrijebio ove informacije za izradu studija slučaja, koje ilustruju izjave u ovom priručniku i daju poseban uvid u (često nijansiranju i složeniju) realnost pri svakodnevnom bavljenju povratnicima.
- **Praksa na djelu:** istaknuti su primjeri konkretne prakse koja se primjenjuje širom EU, zajedno s Referencama za dodatne informacije o toj praksi. Veliki broj konkretnih slučajeva takođe je sastavni dio Zbirke RAN, koja služi kao podstrek praktičarima u svakodnevnom radu.
- **Dodatna literatura:** Ekstenzivno istraživanje, izvještavanje i analiza sprovedeni su o temama i pitanjima obrađenim u ovom priručniku, kako u okviru RAN CoE, tako i od strane ostalih međunarodnih i nacionalnih organizacija. Reference za ovaj dodatni materijal uključene su u tekst za praktičare koji traže dublje i detaljnije informacije o posebnim pitanjima.

Ovaj priručnik je osmišljen da nacionalnim vlastima pruži dodatni uvid u potrebe i ideje praktičara, navodeći postojeće pristupe i strategije u kontekstu izazova u vezi s inostranim terorističkim borcima. **Spisak preporuka praktičara za države članice dat je na početku ovog priručnika.**

1.2 Struktura priručnika

Priručnik se sastoji od osam poglavlja kojima prethodi Kontrolna lista preporuka za države članice.

- [Preporuke praktičara za države članice](#)
- [Poglavlje 1 Uvod u ovaj priručnik](#)
- [Poglavlje 2 Inostrani teroristički borci povratnici: činjenice, brojke i profili](#)
- [Poglavlje 3 Istraga i procjena rizika](#)
- [Poglavlje 4 Multiagencijski sporazum o intervenciji](#)
- [Poglavlje 5 Krivično gonjenje](#)
- [Poglavlje 6 Opcija bez krivičnog gonjenja/resocijalizacija](#)
- [Poglavlje 7 Djeca povratnici](#)
- [Poglavlje 8 Multidisciplinarna pitanja: rod i komunikacija](#)

Poglavlje 2 daje pregled obima pitanja FTF u različitim državama članicama EU, kratke uvide u ono što motiviše inostrane borce da odu i kontekst u okviru kojeg se FTF vraćaju kući.

Poglavlja od 3 do 6 opisuju različite scenarije u postupanju s povratnicima FTF. Radi jasnoće je primijenjen logičan redoslijed. U stvarnosti se neki od koraka dešavaju istovremeno.

³ Upravni odbor RAN okuplja zajedničke predsjedavajuće Radnih grupa RAN i DG HOME.

⁴ Evropska mreža za strateške komunikacije (ESCN) jeste mreža od 26 zemalja koje sarađuju u dijeljenju analiza, dobre prakse i ideja o upotrebi strateške komunikacije u borbi protiv nasilnog ekstremizma (CVE).

Kada povratnik stigne, nacionalna odnosno lokalna vlada ga očekuje na osnovu informacija dobijenih preko policije ili bezbjednosnih i obavještajnih službi, ostalih vlada ili diplomatskih krugova, ili je o tome odmah po povratku FTF dobio obavještenje od lokalnih vlasti, praktičara na terenu, članova porodice ili samih FTF. Obavještajne procjene i policijske istrage su preduslov za utvrđivanje potencijalnog rizika i neophodnosti krivičnog gonjenja (**Poglavlje 3**).

Paralelno s time, koordinacija na nacionalnom i lokalnom nivou potrebna je da bi se podržao multiagencijski plan intervencije za povratnikovu reintegraciju u društvo (bilo odmah ili poslije odslužene kazne), čime se smanjuje na minimum potencijalni rizik koji povratnik predstavlja. Lokalni multiagencijski tim iz rodnog mjestu povratnika takođe treba da bude obaviješten kako bi počeo da priprema svoj odgovor (**Poglavlje 4**).

Povratnik može da bude krivično gonjen, poslat u zatvor i pušten na slobodu (uslovna kazna) ili da dobije kaznu zajednice (uslovna kazna) (**Poglavlje 5**). Nasuprot tome, ako povratnik/povratnica ne bude krivično gonjen, resocijalizacija treba odmah da počne (**Poglavlje 6**).

Kada je riječ o djeci, njima treba pokloniti posebnu pažnju. U većini slučajeva ona će se pridružiti svojim roditeljima povratnicima, ali će im biti potrebna posebna briga (**Poglavlje 7**).

Na kraju, u **Poglavlju 8** date su kratke informacije i savjeti o multidisciplinarnim pitanjima roda i komunikacije u vezi s inostranim terističkim borcima povratnicima.

Struktura Priručnika o povratnicima najbolje se vidi iz sljedećeg (vidi narednu stranu):

Kontrolna lista za države članice

Poglavlje 1

Uvod u priručnik

Poglavlje 2

Inostrani teroristički borci (FTF) povratnici: činjenice, brojke i profili

Poglavlje 3

Istraga i procjena rizika

- Istraga i uloga policije
- Alatke za procjenu rizika
- Povratnici 45 RAN CoE istraživački alatka

Poglavlje 5

Krivično gonjenje i zatvor:

- Mjere bezbjednosti i sigurnosti
  - Deradikalizacija
- Reintegracija/Resocijalizacija (povezivanje s porodicama)
  - Traumatska intervencija
  - Psihološka podrška
  - Mentorstvo

Oslobađanje:

- Reintegracija/Resocijalizacija
  - Podrška porodice
- Traumatska intervencija
  - Psihološka podrška
  - Mentorstvo
- Praktična pitanja (smještaj, školovanje)

Poglavlje 4

Multiagencijski pristup intervencijama

- Protokoli za dijeljenje informacija
- Modeli suradnje i uključivanje zainteresiranih strana
- Izrada akcionalih planova

Poglavlje 6

Opcija bez krivičnog gonjenja:

- Deradikalizacija
- Reintegracija/resocijalizacija
- Podrška porodici
- Traumatska intervencija
- Psihološka podrška
- Mentorstvo
- Praktična pitanja (smještaj, školovanje)
- Savjetovanje

Poglavlje 7

Djeca povratnici:

- Pravna pitanja - Zaštita djece - Uloga škole
- Smještaj i životni uslovi - Praksa na osnovu saznanja o traumi - Podrška porodice

Poglavlje 8

Multidisciplinarna pitanja

Rod, strateška komunikacija i narativi

2 Inostrani teroristički borci (FTF) povratnici: Činjenice, brojke i profili

Ovo poglavlje daje uvid u sve što Evropa radi u vezi s FTF povratnicima, kao i sa primarnim razlozima zbog kojih su mnogi Evropljani otišli da se pridruže terorističkim grupama. Poglavlje govori o velikom broju različitih profila FTF iz Evrope, kao i različitim motivima za njihov povratak i izazovima koje predstavljaju.

Inostrani teroristički borci (FTF)

Inostrani teroristički borci nijesu nikakva novost. Mnoge zone sukoba su u prošlosti privlačile strance, na primjer iz Bosne, Čečenije, Avganistana, Pakistana itd. Povratni efekt takođe se ogleda i u nekoliko terorističkih napada, kao što su bombaški napadi u Londonu 2005. godine, čiji su počinioči prošli terorističku obuku u Pakistanu. Ono što je jedinstveno za sadašnje kontingenete inostranih boraca u Siriji i Iraku jeste njihov ogroman broj, do sada nezabilježen. Mnogi od tih Evropljana koji su otišli u Siriju, Irak i ostale zone sukoba nad kojima su kontrolu preuzele terorističke grupe sada se vraćaju. Zapravo, mnogi su se već vratili.

U posljednjih nekoliko mjeseci Islamska država je pod sve većim pritiskom u Siriji i Iraku, zbog čega grupa gubi tlo pod nogama, vođe, ljudstvo i rute snabdijevanja. Ako „kalifat“ Islamske države doživi vojni ili opšti poraz, očekuje se povećan broj FTF koji se vraćaju u Evropu (naročito Austriju, Belgiju, Dansku, Francusku, Finsku, Holandiju, Švedsku i Veliku Britaniju). Iako je teško predvidjeti kako će se situacija razvijati, većina pogodjenih država članica EU očekuje spor, ali postepen porast broja povratnika, a ne ogroman broj koji će se vratiti u isto vrijeme. Postoje razne procjene koje predviđaju između 1.200 i 3.000 povratnika. Svi povratnici imaju različitu prošlost, a veliki broj njih čine žene i djeca. Do sada stopa povratka među FTF iznosi oko 20–30%.

2.1 Činjenice i brojke

Više od 42.000 inostranih terorističkih boraca otputovalo je iz oko 120 zemalja da bi se pridružili Islamskoj državi (u periodu 2011–2016). **Iz Evrope je otišlo više od 5.000 FTF.** Mnogi od njih otišli su iz Belgije, Francuske, Nemačke i Velike Britanije, a znatan broj takođe je otišao iz Austrije, Danske, Finske, Italije, Holandije, Španije i Švedske. **Prosječan procenat FTF koji se vraćaju u Evropu je oko 30%,** ali je taj procenat veći kad je riječ o Danskoj, Švedskoj i Velikoj Britaniji. Vratila se gotovo polovina FTF iz ovih zemalja.

Mobilizacija FTS očigledno je dostigla vrhunac 2015. godine, da bi se **značajno zaustavila 2016. godine** kada je riječ o odlasku u Siriju. Ratni sukobi koji i dalje zahvataju Irak, Siriju i ostale zone sukoba, zajedno s padom Islamske države, doveli su do ozbiljne i sve veće zabrinutosti zbog masovnog egzodusa boraca i velikog priliva FTF povratnika. Jasno je da Evropa može da očekuje porast broja ljudi koji se vraćaju, a koji su prethodno živjeli i borili se u Islamskoj državi ili Hajat Tahrir el-Šamu, koji je povezan sa Al Kaidom (HTS, ranije poznat kao Džahbat Fatah el Šam, odnosno Džahbat-al Nusra).

Stručnjaci smatraju da je masovni egzodus FTF malo vjerovatan, ali da će se neki borci vratiti u svoj stari kraj (ovo je vjerovatniji slučaj među ženama i djecom). Neki od njih će otići u zatvor, a neki ne. Većina će doživjeti traumu zbog vršenja ili prisustvovanja nasilju. Neki povratnici će biti razočarani, pa će se čak i kajati; drugi će nastaviti da gaje nasilne ekstremističke poglede i možda će postati uticajni u radikalizaciji, pa čak i pritajeni teroristi „spavači“. Neki će se vratiti s izričitom namjerom da planiraju i izvedu napade.

Za terorističke napade u Briselu u maju 2014. godine (Jevrejski muzej) i u martu 2016. godine (aerodrom i stanica metroa), kao i za višestruke napade u Parizu u novembru 2015. godine, odgovorni su u izvjesnoj mjeri povratnici FTF. U napadima u Parizu najmanje šest počinilaca bili su FTF koji su se vratili iz Sirije, dok su trojica od pet napadača u Briselu bili povratnici FTF. Iako mnogi povratnici FTF neće postati operativni teroristi, sam kontakt sa džihadističkim terorističkim grupama kao što su Islamska država odnosno HTS može da preraste u značajan rizik po nacionalnu bezbjednost. **Operativna povezanost između Islamske države i počinilaca**

prepoznata je kod znatnog broja terorističkih zavjera širom Evrope. U periodu 2014–2016. godine izvedena su 42 teroristička napada na Zapadu, a u 38 napada prepoznata je veza između Islamske države i terorista koji su izvršili napade.⁵

2.2 Regrutovanje, motivacije i životni uslovi

Ne postoji uniformirani profil za sve povratnike FTF. Njihove priče, iskustva, traume i vještine se u velikoj mjeri razlikuju. Svaki djelotvoran pristup u bavljenju povratnicima mora uzeti ovo u obzir. Ovo poglavlje priručnika pruža detaljan uvid u taktike vrbovanja koje primjenjuje Islamska država, u situaciju na terenu u Siriji i Iraku i u različite uloge koje imaju različiti tipovi FTF, uključujući žene i djecu.

2.2.1 Regrutovanje i putovanje

Putevi kojima se odlazi u Islamsku državu ili druge terorističke grupe često podrazumijevaju letove do gradova u Turskoj, a zatim putovanje do tursko-sirijske granice. Tamo ljudi Islamske države pomažu regrutima da priđe na granicu; oni zatim prolaze razgovore ili ispitivanje i popunjavaju obrasce za regrutaciju kako bi se provjerilo ko im je pomogao tokom putovanja i dobili ostali pouzdani lični podaci. Ovi obrasci obuhvataju 23 polja s podacima.⁶ Svjedočenja inostranih boraca otkrivaju da se **regruti zatim razdvajaju prema posebnim vještinama koje prepoznaje Islamska država**, što određuje da li će regrut poslije kampa za obuku biti poslat na front ili će mu biti dodijeljena posebna uloga. Kada popunjavaju ovaj obrazac Islamske države regrutovani muškarci takođe moraju da odgovore ko ih je preporučio ili ko bi mogao da garantuje za njih, kao i koju bi ulogu željeli da imaju. Prije svega od njih se traži da „odaberu jednu od tri opcije: borac, bombaš-samoubica i borac-samoubica (*inghimasi*)“. Ovaj obrazac za regrutaciju je dragocjena alatka za provjeru informacija koje povratnici FTF daju tokom razgovora.

Priručnici za regrutaciju kao što je *Hidžra u Islamsku državu* (2015) daju praktične savjete za pripremu, opremu i putovanje, kao i smjernice o sakrivanju po dolasku u Tursku i na putu, u različitim sigurnim kućama duž granice. Priručnik takođe sadrži dijelove posvećene ženama koje putuju u Siriju. Regrutovanim ženama savjetuje se da putuju bez muškog staratelja (*mahram*) u cilju sakrivanja prave svrhe putovanja. Kada putuju zajedno sa suprugom žene se upućuju u zasebnu kuću poznatu kao madhafan⁷ sve dok muškarci ne završe obuku u kampu. Od jeseni 2015. godine smanjio se broj osoba koje su otišle. Ovaj pad u obimu odlazaka prouzrokovani je iscrpljivanjem regruta, razočarenjem među borcima povratnicima, vojni i teritorijalni gubici Islamske države i ciljane bezbjednosne mjere protiv inostranih boraca koje otežavaju njihov odlazak.

2.2.2 Motivi putovanja (*hidžra*)

Postoje brojni razlozi zbog kojih se pojedinci pridružuju nasilnim ekstremističkim grupama kao što su Islamska država i HTS. **To znači da ne postoji samo jedan psihološki profil FTF.** FTF se razlikuju po nacionalnosti, etničkom porijeklu, starosti i polu. Ne postoji samo jedan faktor već brojni faktori koji zajedno stvaraju neograničeni broj kombinacija uzročnosti. Kaleidoskop faktora koji podstiču i spriječavaju, a kojima upravljaju društveni mediji, dinamika grupe i radikalizatori utiču na proces radikalizacije⁸. I dalje vlada nedostatak konsolidovanih informacija zasnovanih na dokazima o pozadini i procesu radikalizacije FTF koji su otišli u Siriju i Irak, kao i o problemima u vezi s povratnicima. Često informacije ostaju u bezbjednosnim službama ili policiji. Međutim ima i nekoliko izuzetaka koji su objašnjeni u nastavku.

⁵ Olidort J. (2016), Inside the Caliphate's Classroom: Textbooks, Guidance Literature and Indoctrination Methods of the Islamic State, Policy Focus 147.

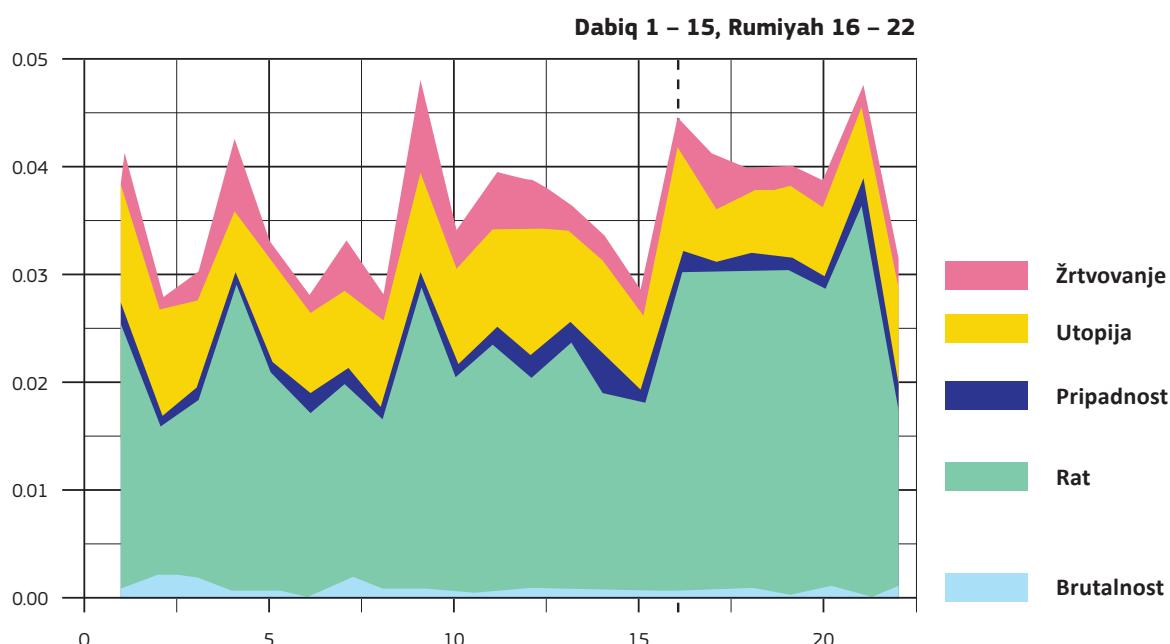
⁶ Dodwell, B., Milton, D., Rassler, D., *Then and Now: Comparing the Flow of Foreign Fighters to AQI and the Islamic State* (verzija od 8. decembra 2016). Preuzeto s <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/12/Then-and-Now.pdf>.

⁷ Riječ madhafan se odnosi na svaku kuću za putnike odnosno goste. Od džihada u Avganistanu, ova riječ označava sigurne kuće u kojima borave inostrani teroristi prije nego što odu u džihadističke kampove za obuku.

⁸ Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji (RAN), (2016). Issue Paper: 'The Root Causes of Violent Extremism'. Available at https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation Awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf

Jedan od načina da se shvati zbog čega su pojedinci motivisani i pristaju da budu regrutovani u ove grupe jeste da se pogledaju **centralne teme propagande Islamske države** i princip po kojem je izgrađena. *Ingram*⁹ tvrdi da se kamen temeljac propagande Islamske države sastoji od tri međusobno povezane i spojene teme: **identitet, konstrukcija krize i konstrukcija rješenja**. Shodno tome Islamska država koristi narative koji ističu vrijednost, dihotomiju i krizu kako bi učvrstila identitete u okviru grupe i van nje, kao i cjelokupan sistem značenja. U čitavoj propagandi Islamske države prikazuju se posebne teme, a to su prema *Winteru*¹⁰: **milost, pripadnost, brutalnost, žrtvovanje, rat i utopija. Ostali autori**¹¹ prepoznali su sljedeće teme: **vojska, upravljanje, da'wa (propagiranje), hisbah (kontrola šerijata), zagovaranje „kalifata“ i napada na neprijatelje**. Ove studije daju polazne tačke za razumijevanje motivacije FTF za putovanje (*hidžra*).

Studija¹² o ranijim izdanjima časopisa Islamske države *Dabiq* i *Rumiyah* otkriva različite prikazane teme, ali ističe prvenstveno dvije: rat i utopiju. Stoga nije iznenađujuće to što je s vremenom **pitanje rata postalo sve naglašenije** kako je Islamska država gubila teritoriju. Kada je riječ o ratnim temama, Islamska država prikazuje sigurnu pobjedu, mučeništvo, ubijanje neprijatelja i žrtvovanje. Teme koje se odnose na utopiju usredstvuju se na pripadnost, blagostanje, pravdu i red, kao i na iskorjenjivanje kulturnih prepreka.

Slika 2: Liza Kaati (FOI, maj 2017)

Centralna tema koju Islamska država zagovara kako bi privukla pristalice i regrutu je uspjeh. Slogan Islamske države 'Baqiyah wa-Tatamaddad' (ostanak i širenje) prikazuje sliku o tome da Islamska država stalno postiže uspjeh, pa samim time i pobjedu. Zbog toga je u stalnom pokretu i kinetičkoj aktivnosti. **Ona kombinuje ovu sliku o statusu i pripadnosti sa slikom utopije za „religiozne muslimane“** i istovremeno prikazuje sebe kao branioca muslimana koji su pod opsadom i na meti žestokih napada ugnjetača i tirana. Prema propagandi Islamske države ugnjetavanje koje su doživjeli napačeni ljudi, zajedno s obećanjem vjerske utopije, nameću svakoj osobi svetu dužnost da obavi hidžrui da povede sveti rat (*džihad*) protiv neprijatelja. Čak se i neuspjesi i porazi tumače kao dio procesa koji vodi ka konačnim apokaliptičnim bitkama u okviru eshatologije Islamske države.

Strategije regrutacije sprovode se kako na internetu, tako i na druge načine. Poruke na internetu su jednostavne, moćne i binarne, nudeći muslimanima strog izbor između napuštanja svetovnog i konfliktnog

⁹ Ingram, H.J. (2016), Deciphering the Siren Call of Militant Islamist Propaganda (The Hague: ICCT).

¹⁰ Winter, C., Documenting the Virtual Caliphate (London: Quilliam Foundation, 2015).

¹¹ Zelin, A. Y., Picture Or It Didn't Happen: A Snapshot of the Islamic State's Official Media Output. (Version of 2015). Available at <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/445/html>

¹² Kaati, L., (2017), Det digitala kalifatet:En studie av Islamiska statens propaganda (Stockholm: FOI (FOI-R—4429—SE)).

života na Zapadu kako bi obavili *hidžru* u takozvanom kalifatu i dalje ugnjetavanja i podređenosti tiranima na Zapadu. Shodno tome vrbovanje koje sprovodi Islamska država usredsijeđeno je na tehnike koje iskorišćavaju konfuziju identiteta i fokusiraju se na ubjeđivanje, emocionalnu manipulaciju i potpunu poslušnost.

Postoji mnogo razloga zbog kojih regrute privlači ova destruktivna ideologija i motiviše ih da se pridruže. Nekima od njih ona pruža **uzbuđenje i status, mogućnost pljačke, dobijanja nadnica i smještaja**, kao i mogućnost držanja žena kao robinja; za druge ovo je prilika da pruže **humanitarnu podršku**.¹³ Nekima od njih ona pruža bjekstvo iz svakodnevnog i depresivnog života punog problema. Neki traže **pripadnost, osjećaj svršishodnosti i uzvišenijeg cilja**. Ova ideologija može da ponudi uzbuđenje i akciju ili stroga pravila o tome kako treba živjeti u okviru jasnog moralnog okvira. Neki ljudi vrbuju se unutar porodica i u krugu prijatelja. Koristeći posebno osmišljene tehnike, Islamska država prepoznaje psihološke slabosti pojedinaca i vješto ih koristi putem tehnikama na internetu i van njega..

Dodatna literatura: *Tematski dokument RAN o uzrocima u korijenu nasilnog ekstremizma*: Ne postoji samo jedan razlog ili put za radikalizaciju i nasilni ekstremizam. Umesto toga, postoji čitav niz faktora na makro, srednjem i mikro nivou analize. Tematski dokument RAN pruža kratak pregled „uzroka u korijenu“ nasilnog ekstremizma.

2.2.3 Konkretno iskustvo

Iskustva FTF povratnika se razlikuju, ali su krajnje problematična za bavljenje na višestrukim nivoima. Kada novi regruti pređu na teritoriju Islamske države, suočavaju se s velikim brojem bezbjednosnih i društvenih kontrola koje ograničavaju njihovo ponašanje, komunikaciju i slobodu kretanja. Regruti se razdvajaju prema polu. Muškarci prolaze kroz registraciju i ispitivanje, a predaju i svoja lična dokumenta.

Regruti koje Islamska država primi moraju da prođu **obavezne kurseve o šerijatu**. Dužina kursa zavisi od procjene lojalnosti Islamske države i vrijednosti pojedinaca za grupu, ali varira od tri sedmice do tri mjeseca ili više. Ovi kursevi odvijaju se paralelno s **vojnom obukom**, čiji sadržaj zavisi od toga da li postoji potreba za novim borcima ili da li regrut treba da se obučava za samoubilačke bombaške napade.

Islamska država takođe primjenjuje **šok taktiku**, kako na frontu tako i van njega. Centralna strategija jeste upotreba krajne brutalnosti koja podrazumijeva masovno odrubljivanje glava, pogubljenja na licu mjesta i torturu. Ovo djeluje zastrašujuće, pokorava ljudе i omogućava kontrolu okupiranih teritorija. Ovo ne doživljavaju samo odrasli, nego i djeca, od kojih su neka regrutovana, prolaze indoktrinaciju i kampove za obuku od devete godine života. Mlada i povodljiva djeca nijesu izložena samo užasima rata već i bezbrojnim činovima nezamislive surovosti, od masovnih odrubljivanja glava do javnog bičevanja, amputacija i razapinjanja. Pojedina djeca su uključena u borbu ili im je dodijeljena uloga dželata.

Islamska država takođe koristi djecu kao oči i uši – odnosno kao doušnike – stvarajući na taj način krajnje nepovjerljivo okruženje. Ovo uništava tradicionalne veze klanovske i porodične odanosti, jer se optužbe za kršenje šerijata koriste kao sredstvo za zakulisne radnje unutar Islamske države i za borbu protiv svih neprijatelja. Šerijatski sudovi su pod rukovodstvom Vijeća za presude i žalbe (*Diwan*) koje donosi vjerske presude u svim slučajevima. Obimna birokratija i brižno sakupljena dokumentacija i papiri omogućavaju snažnije funkcije kontrole. Kontrola infrastrukture, hrane, vode i poslova koristi se kao sredstvo za navođenje lokalnog stanovništva da se pridruže Islamskoj državi. Vijeće za javnu bezbjednost zaduženo je za unutrašnju bezbjednost i kontraobavještajni rad. Putovanje van grada zabranjeno je bez dozvole i zahtijeva zvanično odobrenje.

Po dolasku u Siriju **žene** moraju da žive u zasebnim ženskim spaonica poznatim kao *maqar*. Njihovi muževi će biti odabrani za redovne borbe na liniji fronta ili za posebne misije. Ukoliko muž pogine, žena se premješta u odjeljenje za udovice (*shahada's maqar*).

¹³ Humanitarni motiv bio je snažan na samom početku sukoba do 2014. godine, kada je proglašen „kalifat“. Dok je pojedince u početku privlačilo putovanje iz humanitarnih razloga, neke od njih kasnije je privukla destruktivna ideologija i pravci.

Žene moraju da se pridržavaju strogih pravila oblačenja u javnosti, da nose zar (nikab) i rukavice. Policija za moral (*Diwan Hisbah*) sprovodi ova stroga pravila oblačenja i pravila o putovanju. Ako žena prekrši pravila oblačenja, *Hisbah* može da izda obavještenje njenom mužu. Muž zatim mora da se pojavi na saslušanju pred šerijatskim sudom koji će odlučiti o kazni za njega i njegovu ženu, koja može da bude novčana globa, javno bičevanje, pa čak i pogubljenje.

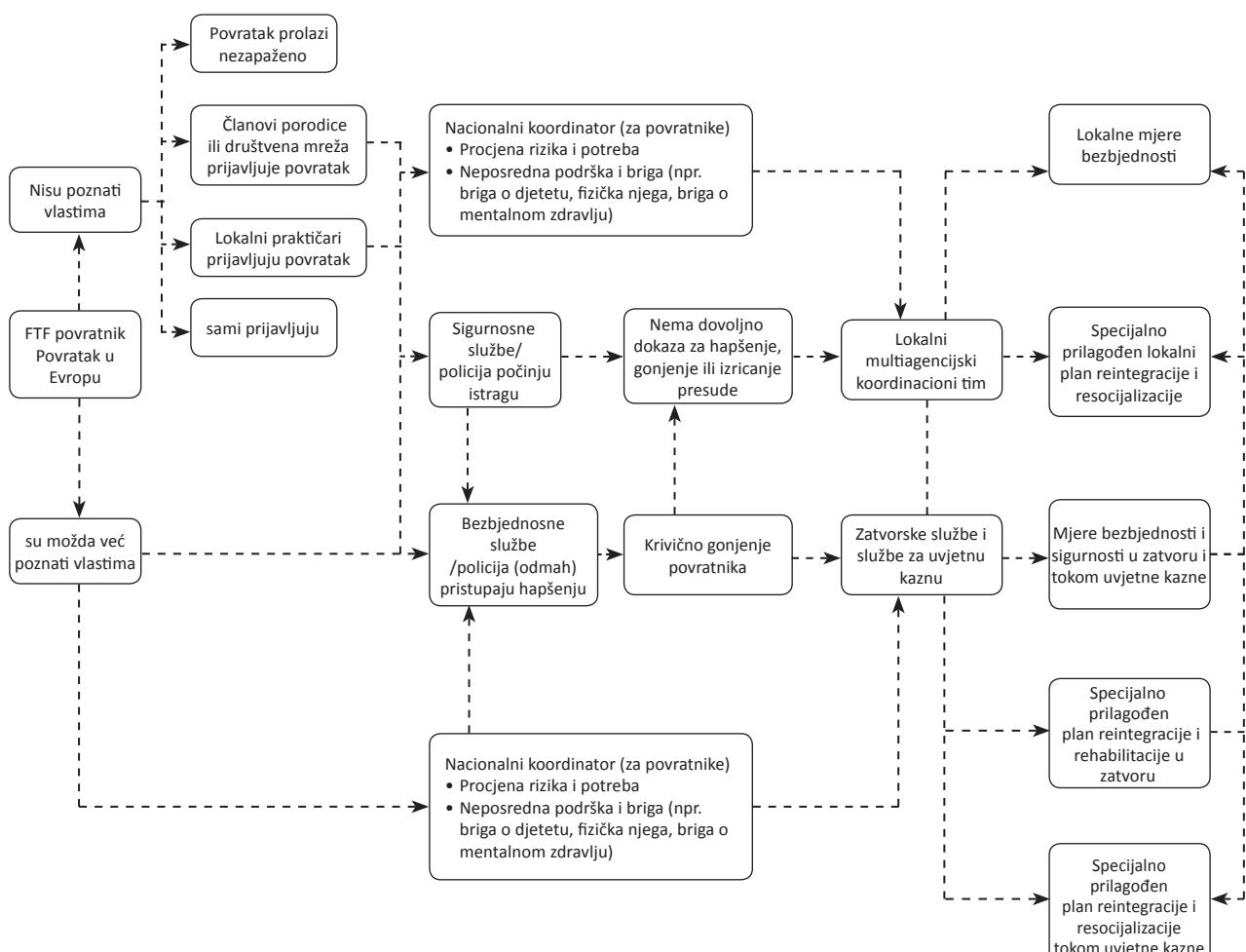
2.2.4 Povratak u Evropu

Povratnici FTF se vraćaju u Evropu na nekoliko načina:

- neki traže konzularnu podršku, naročito ako su im potrebni novi pasoši ili pomoći oko djece rođene u Siriji ili Iraku; neki od njih putuju s lažnim ličnim dokumentima;
- neki se vraćaju zaobilaznim putevima preko nekih drugih odredišta u Evropi, a drugi putuju direktno kroz Tursku.
- neke zarobljavaju turske ili iračke vlasti ili kurdske snage.

Putujući do evropskih odredišta, povratnike na aerodromu može da presretne policija ili služba obezbeđenja koje će ih uhapsiti ili makar ih ispitati kako bi se procijenio stepen rizika, raspoloženje povratnika, kao i njihovo opšte stanje. Neki od njih se vrate nezapaženo, nekada se prijave sami, a nekada ih prijave članovi porodice, lokalne vlasti ili praktičari. Neki ostaju neprimijećeni. Ako nijesu optuženi za prijestupe u vezi s terorizmom, neki od njih i dalje im predstoji krivično gonjenje zbog finansijske pronevjere ili zloupotrebe beneficia. Taj prvi sastanak često se može iskoristiti kao polazna tačka za dalju istragu i intervencije. Takođe je korisno primjenjivati alatke za procjenu rizika ([vidi Poglavlje 3](#)) s ovog i sljedećeg sastanka.

Načini povratka

Slika 3: Povratak u Evropu

Bezbednosne službe i policija treba da obezbede informacije, možda preko imenovane osobe za kontakt ([vidi poglavlje 4](#)), relevantnom lokalnom **multiagencijskom koordinacionom timu** koji je zadužen za ovaj slučaj. Ovaj tim će najvjerojatnije biti sačinjen od: lokalnog koordinatora ili predstavnika, lokalnog policajca, socijalnog radnika/stručnjaka za podršku porodice, službi za zaštitu djece i stručnjaka za mentalno zdravlje. U zavisnosti od slučaja mogu biti uključeni i stručnjak za obrazovanje, predstavnik zatvora ili službe za uslovnu kaznu, stručnjaci iz NVO (npr. radnici na izlaznim programima) ili članovi zajednice. Oni treba da održavaju sastanke o povratnicima na kojima će svaka pojedinačna agencija morati da obezbijedi informacije i stavove o datom povratniku, o načinu na koji mu/joј se treba pristupiti i da se usaglase o najboljem vidu intervencije.

Multiagencijski koordinacioni tim treba da pruži u najvećoj mogućoj mjeri sveobuhvatan pogled na dato lice, njegove roditelje, djecu, prijatelje, istorijat i sadašnje okolnosti. **Tim treba da razvije specijalno prilagođen akcioni plan za datog povratnika i jasna uputstva o tome koje agencije treba da rukovode sastancima, da obavljaju procjene rizika i razgovor s povratnikom, njegovom/njenom porodicom, prijateljima i relevantnim zainteresovanim stranama** ([vidi poglavlje 4](#)).

Ako povratnik nije krivično gonjen, važno je da lokalni multiagencijski koordinacioni tim održi sastanak kako bi utvrdio procedure za postupanje s povratnikom i mogućim potrebama. Važno je da tim organizuje **mentorstvo i podršku porodici**. Ove intervencije mogu se posmatrati kao pokazatelji blagostanja povratnika. One nude mogućnost obavljanja procjena rizika u vezi s povratnikom i procjene porodične dinamike. Isto tako one nude mogućnost da se uspostavi povjerenje i funkcionalan odnos s povratnikom i njegovom/njenom porodicom ([vidi poglavlje 6](#)).

Ako povratnik nije krivično gonjen, važno je da lokalni multiagencijski koordinacioni tim održi sastanak da bi utvrdio procedure za postupanje s povratnikom i mogućim potrebama. Važno je da tim organizira **mentorstvo i podršku porodici**. Ove intervencije mogu se promatrati kao pokazatelji blagostanja povratnika. One nude mogućnost obavljanja procjena rizika u vezi s povratnikom i procjene porodične dinamike. Isto tako one nude mogućnost da se uspostavi povjerenje i funkcionalan odnos s povratnikom i njegovom/njenom porodicom ([vidi poglavlje 6](#)).

Drugo značajno pitanje jeste procjena blagostanja djece u ovim domaćinstvima i njihova zaštita od bilo kakvih rizika poput indoktrinacije ili primoravanja na povratak u oblasti pod kontrolom terorista. Ove teške procjene treba da obave profesionalci. Ekstenzivne konsultacije s povratnikom, kao i s porodicom i prijateljima, presudne su i neizostavne ([vidi poglavlje 7](#)).

2.3 Različiti profili inostranih terorističkih boraca povratnika

Povratnici FTF imaju različite profile, kao i razloge za povratak. Oni koji su otišli da se pridruže Islamskoj državi ili Hajat Tahrir el-Šamu (HTS) obavljali su različite uloge u okviru organizacija, od potencijalnih bombaša-samoubica do boraca i ostalih pomoćnih uloga..

2.3.1 Različite generacije

Kao prvi korak u izradi reakcije na pojedinačne povratnike bilo bi korisno uzeti u razmatranje dvije generacije, iako nije adekvatna stroga diferencijacija:

- a) Prva generacija povratnika sastojala se pretežno od muškaraca i to onih koji su bili motivisani da odu iz humanitarnih razloga odnosno da se bore protiv Asadovog režima i koji su bili – s izvjesnim izuzecima – skloniji razočarenjima, navodno manje nasilni i relativno slobodni da napuste teritoriju pod kontrolom terorista;
- b) Sadašnja, druga generacija povratnika, koja je prekaljena na frontu i ideološki zadojena, morala je da izbjegne strogi nadzor Islamske države, a moguće je da se vratila s nasilnim motivima: da naškodi EU građanima.

Treba voditi računa i o **djeci povratnicima**. Neka od njih su od devete godine prošla vojnu i ideološku obuku. Djeca koja se vraćaju doživjela su ratne traume i prisustvovala pogubljenjima i kažnjavanju, a u nekim slučajevima bila su primorana da vrše pogubljenja. Ovo je, na primjer, naglasila holandska obavještajna agencija AIVD u svojim publikacijama **Fokus na povratnike¹⁴** (2017) i **Život s Islamskom državom: razotkriveni mit¹⁵** (2016).

Pošto je Islamska država uvela brojne barijere da bi spriječila odlazak FTF (strog nadzor i praćenje komunikacije, prijetnja pogubljenjem), vlasti treba da **ispitaju namjere povratnika**, istraže da li su počinili zločine (uključujući u inostranstvu i da li imaju skrivene motive za povratak, kao što je planiranje napada širom Evrope).

Dodatna literatura: Centar za studije asimetrične prijetnje (CATS) na Švedskom univerzitetu za odbranu

Ova *studija* ispituje niz promjenljivih karakteristika boraca iz Švedske koji su se pridružili džihadističkim terorističkim grupama u Siriju i Iraku između juna 2012. i septembra 2016. godine.

Publikacije nizozemskih obavještajnih službi o Islamskoj državi

Ovaj *rad* opisuje život u takozvanom kalifatu.

Rad navodi moguće prijetnje koje povratnici predstavljaju za društvo.

2.3.2 Razlike između muškaraca, žena i djece

- **Muškarci povratnici:** Prije svega muškarci mogu da budu uključeni u ratne zločine kao što su ubijanje, silovanje i ropstvo, a nekada učestvuju u terorističkim i nasilnim ekstremističkim činovima. **Svi oni su bili svjedoci ekstremnog nasilja i živjeli u nesigurnim i nezdravim uslovima.** Takođe je bitno napomenuti da razočarenje u terorističku grupu ne mora uvijek da podrazumijeva i udaljavanje od nasilne ideologije niti raskid sa džihadističkim ciljevima po povratku ovih ljudi u EU.
- **Žene povratnici:** Pojedine analize predstavljaju žene koje su se priključile Islamskoj državi kao žrtve¹⁶. Ova perspektiva uskraćuje ženama mogućnost preuzimanja mjera i zanemaruje činjenicu da su **obično žene sa Zapada koje su se priključile džihadističkim grupama veoma ideološki motivisane**. Za mnoge žene je pristupanje Islamskoj državi podstaknuto **utopijskim idealima** i ispunjava njihovu potrebu za **uzbuđenjem i značenjem**. Propaganda Islamske države usredsrijedena je na stvaranje idealizovane slike o životu u Siriji i Iraku. Ostali faktori koji navode žene da napuste Evropu i priključe se Islamskoj državi obuhvataju tinejdžerke koje su privučene idejom da će se udati za „ratnike“ ili (navodnom ili stvarnom) diskriminacijom. Mnoge žene žele uspostavljanje takozvanog kalifata u skladu s proročkom metodologijom koji u njihovom sistemu vjerovanja predstavlja sistem vladanja. Islamska država stvara romansiranu predstavu o društvu koje je oslobođeno od diskriminacije i u kojem je ženama dozvoljeno da upražnjavaju svoju religiju. Dijalektički salafističko-džihadistički pogled prema kojem Islamska država dijeli svijet na suprotnosti kao što su čistoća i nečistoća, usredsrijeden je na odbacivanje materijalnog svijeta (*dunya*) koji pristalice osuđuju zbog korupcije i zagađenja.

Mnoge žene navedene su da povjeruju kako će im pridruživanje Islamskoj državi dati osjećaj **osnaženosti**. Neke od njih su ovo vidjele kao revolt koji će ih osloboditi od roditeljskih zabrana i tradicije, omogućiti im da pronađu novi identitet, zajednicu i osjećaj pripadnosti. Pridružujući se Islamskoj državi one su prepostavile da će moći da donose samostalne odluke o životu i budućnosti, te da će moći da se

¹⁴ Holandija opšta bezbjednosno-obavještajna služba 2017), Focus on Returnees. Preuzeto sa <https://english.aivd.nl/publications/publications/2017/02/15/publication-focus-on-returnees>.

¹⁵ Holandija opšta bezbjednosno-obavještajna služba 2016), Life with ISIS: the Myth Unravelled. Dostupno na <https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/06/17/life-with-isis-the-myth-unravelled-available-in-arabic>.

¹⁶ Vidi, na primjer, Lakhani, S., Ahmadi, B. (2016), Women in Extremist Movements: Not Just Passive Victims, (SAD Institut za mir). Preuzeto sa <https://www.usip.org/blog/2016/11/women-extremist-movements-not-just-passive-victims>.

udaju bez kontrole porodice. Islamska država prikazuje porodicu kao osnovnu fokalnu tačku koja pruža stabilnost FTF na putu na front i održava moral u borbenim redovima.

Časopis *Dabiq* slika žene kao majke koje su neophodne za dugoročni opstanak takozvane Islamske države. Glavna dužnost žena jeste da vaspitaju djecu i da ih indoktriniraju o osnovnim vrijednostima takozvanog kalifata: sinovi treba da se žrtvuju kao mučenici, a čerke da prate majčin primjer.

Islamska država je razvila složenu birokratiju o javnim vrlinama koje zagovaraju Hisbah i šerijatski sudovi. Ovo podrazumijeva dugačak spisak propisanih pravila oblaćenja i ponašanja. Na primjer, sve žene moraju da imaju muškarca staratelja koji će im dozvoliti da izađu iz kuće. Žene moraju da budu u pratnji staratelja (*mahram*) s kojim su u rodbinskoj vezi, npr. brat ili otac, ili drugih žena kad god izlaze iz kuće ili putuju. Ženska Kansa jedinica zagovara javne vrline, izriče kazne i blokira puteve u potrazi za ženama (vodeći računa da muškarci ne mogu da nose zar da bi se sakrili). Nekoliko žena sa Zapada se pridružilo ovoj jedinici.

Vrbovanje žena za Islamsku državu obično se odvija putem društvenih medija i društvenih aktivnosti kao što su čuvanje djece, priprema hrane i učešće na demonstracijama aktivista.

Takođe je jasno da **žene imaju aktivnu ulogu u širenju propagande Islamske države** na društvenim medijima kako bi se privukle i vrbovale druge žene. Žene u Siriji takođe stope na raspolaganju drugim ženama koje traže savjete o načinu na koji treba da se spreme za putovanje (*hidžra*), šta da spakuju, koliko novca da ponesu itd.

Žene povratnici često se vraćaju u rodne zemlje u okviru EU iz jednog ili više razloga: neke su razočarane pošto su doživjele nevolje i ugnjetavanje ili su im poginuli muževi; ostale se vraćaju iz zdravstvenih razloga ili zbog podrške porodice. U nekoliko slučajeva porodice su platile otkup da bi te žene bile oslobođene i spasene. Pojedine žene se vraćaju pod pritiskom porodice.

Važno je napomenuti da će neke žene kao pristalice Islamske države vršiti pritisak na povratnice nakon dolaska kući.

- **Djeca povratnici:** Djeca i maloljetnici koji su odvedeni u Siriju ili koji su rođeni u porodicama odanim Islamskoj državi predstavljaju poseban i ozbiljan problem. Značajan broj djece je u Siriju i Irak odveden od strane jednog ili oba roditelja. Mnogo djece je rođeno i u FTF porodicama na terenu. Djeca koja su rođena na terenu izložena su opasnosti od toga da nemaju državljanstvo, jer su krštenice Islamske države nevažeće. Podaci o roditeljima neophodni su da bi se omogućio povratak djece u Evropu zajedno s roditeljima.

Veoma je teško dati tačan broj djece koja žive na teritoriji pod kontrolom Islamske države u Siriji i Iraku. Mnoge žene ubrzo zatrudne zato što je kontracepcija nelegalna i zato što Islamska država želi porodice sa što više djece. Na primjer, **holandski koordinator za borbu protiv terorizma procjenjuje da najmanje 80 djece povezane s Holandijom živi na teritoriji pod kontrolom Islamske države u Siriji i Iraku**. Od tog poznatog broja od 80 djece, njih 30% je staro između četiri i osam godina, a gotovo polovina ima najviše tri godine. Prema francuskim zvaničnicima na teritoriji pod kontrolom Islamske države živi 460 maloljetnih Francuza, pri čemu je polovina njih mlađa od pet godina, a trećina je rođena tamo. Belgijski zvaničnici prijavili su da na teritoriji pod kontrolom Islamske države živi oko 78 maloljetnih Belgijanaca.

Vrbovanje djece za Islamsku državu počinje zvanično u uzrastu od 9 godina i nastavlja se otprilike do njihove 15. godine. Djeca od samo 9 godina obučavaju se za upotrebu oružja.¹⁷ Mnoga od njih se vrbuju na različite načine, od vjerske indoktrinacije u džamijama i kampovima, preko njihovih roditelja do primamljive finansijske pomoći. Takva socijalizacija djece obavlja se u najmanje šest faza: „namamljivanje, školovanje, odabir, pokoravanje, specijalizacija i stacioniranje“¹⁸. Ova „mladunčad kalifata“ (*Ashbal al-*

¹⁷ Holandija opšta bezbjednosno-obavještajna služba 2017), Focus on Returnees. Dostupno na <https://english.aivd.nl/publications/publications/2017/02/15/publication-focus-on-returnees>.

¹⁸ Horgan, J. G., Taylor, M., Winter, C., A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State. *Studije o konfliktu i terorizmu* (tom 40, 7. izdanje, 2017).

Khilafah) često su primorana da odlaze u kampove gdje prolaze intenzivnu ideološku indoktrinaciju, borbenu obuku (borilačke vještine i samoodbrana) i uče kao da postupaju sa zarobljenicima.

Djeca koju vrbuje Islamska država indoktrinirana su tako da pokazuju apsolutnu odanost i posvećenost žrtvovanju za uzvišene ciljeve. Ova odanost usađuje se na vjerskoj nastavi i gledanjem snimaka o Islamskoj državi. Nakon prijema u redove Islamske države, djeca obavljaju višestruke uloge: kao špijuni, propovjednici, regruteri, vojnici, dželati i bombaši-samoubice. Učitelji i zvaničnici Islamske države zahtijevaju od djece da postupaju kao doušnici, da prijavljuju svako sumnjivo ponašanje svojih roditelja i ostalih kojim se krše vjerski zakoni ili se ukazuje na protivljenje vladavini Islamske države.

Djevojčice često moraju da ostanu kod kuće s majkama da bi bile vaspitavane kao podrška budućim muževima. Takođe se podstiče vjersko obrazovanje. Prema manifestu Islamske države „Žene u Islamskoj državi: Manifest i studija slučaja, djevojčice mogu da se udaju već s devet godina, a najkasnije sa 16 ili 17 godina. Devojčice ne treba da rade.

Djeca se takođe koriste za propagandu Islamske države na sljedeće načine: Islamska država snima i distribuirala snimke pogubljenja na kojima djeca varvarski ubijaju zarobljenike. Način na koji ova grupa koristi djecu nije samo taktičan, već i strateški u smislu izgradnje države i stvaranja nove generacije. Djeca se podstiču da postanu bombaši-samoubice, a tu ulogu njihovi instruktori naglašavaju kao najuzvišeniji poziv za religioznu muslimansku omladinu.

Van kampova za obuku djeca pohađaju škole Islamske države gdje u nastavnom planu postoji samo vjersko obrazovanje. Islamska država je sastavila nastavni plan na dva nivoa: „Salafizacija [islama] i islamizacija [društva]“.¹⁹ U ovom procesu Islamska država zagovara samo ono što ona smatra čistim tumačenjem islama, usredrjeđujući se na pripremanje sljedećih generacija s naglaskom na „kalifat“, izgradnju države, nasilje i apokalipsu.

Blagostanje djece mora da bude prioritet u multiagencijskom postupanju. Djeca su izuzetno povodljiva i fleksibilna. Njihovo izlaganje ekstremnim nivoima nasilja izaziva traumu i potencijalnu neosjetljivost djece na brutalnost i nasilje. Glavni rizik je to što ona mogu da podražavaju ono što vide da rade odrasli. Ovo ih traumatizuje i dovodi do psihosocijalnih problema, a moguće i do ogromnog bezbjednosnog rizika u budućnosti. Razumijevanje stepena indoktrinacije, izloženosti nasilju i doživljenih uslova života presudno je za procjenjivanje ove djece..

Dodatna literatura: *Inside the Caliphate's Classroom: Textbooks, Guidance Literature and Indoctrination Methods of the Islamic State*, Jacob Olidort: ovaj rad opisuje kako se školjuju djeca u takozvanom kalifatu.

2.3.3 Različiti motivi za povratak

Možemo utvrditi razlike razloge i motive zbog kojih FTF žele da se vrate kući:

1. namjera da izvedu napad;
2. razočarenje i kajanje – nekima od njih je dosta loših životnih uslova, ostali ne vide nikakvu šansu u ostanku (zbog toga što je teroristička grupa kojoj su pripadali izgubila moć)²⁰;
3. porodični pritisak i intervencija;
4. zdravstveni razlozi (tj. povrede ili porođaj);
5. povratak nakon izbjeglištva u Turskoj;
6. hapšenje i ekstradicija u EU.

¹⁹ Olidort J. (2016),*Inside the Caliphate's Classroom: Textbooks, Guidance Literature and Indoctrination Methods of the Islamic State*, Policy Focus 147.

²⁰ Prva 3 tipa inspirisana su tipologijom koju primjenjuje g-din Ričard Baret, direktor Globalne strateške mreže.

2.4 Izazovi u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima

Borci povratnici FTF su glavna opasnost po bezbjednost zbog svog iskustva na bojnom polju, obuke za upotrebu oružja i povezanosti s međunarodnim terorističkim mrežama. **Desenzibilizacija u vezi s upotrebom nasilja, u kombinaciji s posttraumatskim stresnim poremećajem** (PTSP), koji često prati ratno iskustvo i potencijalno učešće u zvjerstvima poput onih koje Islamska država s ponosom objavljuje, dodatno povećava potencijalnu opasnost od povratnika.

Ovaj spoj različitih faktora rizika dodatno je pogoršan **poniženjem, frustracijom, brutalnošću, traumom i gubitkom**. Kombinovani efekat svega toga može da bude dalja radikalizacija, ratne vještine i niži prag za nasilje i ubijanje, kao i mentalni sklop zasnovan na ratovanju. Mnogi FTF pate od asocijalnih psiholoških poremećaja koji se manifestuju niskom kontrolom impulsivnosti, problemima s upravljanjem bijesom, agresijom i nasiljem u društvenim odnosima. FTF se često vraćaju u prvobitna radikalna okruženja ili kriminalne bande, što ima negativan uticaj na njihovu društvenu dinamiku.

Postoje brojni bezbjednosni problemi i mogući scenariji za povratnike FTF. Oni koji su uspjeli da stignu u Tursku, Siriju ili Irak, odnosno susjedne države, možda će potražiti podršku konzulata bez odgovarajućih ličnih dokumenata ili pasoša, kao i bez finansijskih sredstava. Procedure i planovi za nepredviđene situacije neophodni su čim se povratnici pojave u inostranstvu. To mora biti propraćeno – [kao što je opisano u stavu 2.2.4](#) – saradnjom između nacionalnog i lokalnog nivoa. Podaci o djeci koja nemaju krštenicu ili lična dokumenta moraju da budu obrađeni i koordinirani.

Izazovi za žene povratnike:

- duboka posvećenost idealu „kalifata“ i Islamskoj državi;
- vršnjački pritisak od grupe žena kod kuće koje podržavaju Islamsku državu;
- mogućnost da odu od kuće i stvarni odlazak, jer Islamska država ima cilj da drži žene na okupu kod kuće; kršenje ovog pravila takođe znači i kršenje tabua o rodnoj segregaciji;
- stigmatizacija u okviru zajednice;
- nasilje i ograničeno kretanje koje su žene doživjele/iskusile;
- problemi sa zaštitom djece, jer i djeca mogu da budu radikalizovana.

Izazovi za djecu povratnike:

- dokazivanje roditeljstva i nacionalnosti (moguće na osnovu DNK testiranja);
- psihički i psihološki problemi;
- bavljenje velikim stresom i traumom, čiji se uticaj može manifestovati kroz gubitak moći govora, agresiju, intenzivan strah i simptome posttraumatskog stresnog poremećaja;
- borbeno iskustvo i izloženost nasilju i kažnjavanju kao sastavni dio svakodnevnog života;
- indoktrinacija (djeca u mladom uzrastu uče da su svi koji ne poštuju pravilno i strogo tumačenje islama nevjernici, odnosno *kufar*, pa moraju biti ubijeni);
- bavljenje učešćem djece u pogubljenjima;
- bavljenje prethodnim učešćem djece u terorističke misije ili sakupljanje ciljanih informacija na Zapadu i obavještajnih podataka korisnih za Islamsku državu;
- iskustvo s ugovorenim brakovima i seksualnim zlostavljanjem;
- fizičke patnje zbog pretrpljenih batina, torture i silovanja;
- povrede dobijene zbog kazne ili u borbi;
- odvojenost od roditelja – kao cilj kampova za obuku;
- osjetljivost na uticaj stavova i ponašanja roditelja;
- stigmatizacija „teroriste“ u školi;
- raskinute rodbinske veze i izmijenjeni oblici odanosti, naročito među djecom koja traže pripadnost i identitet;
- nedostatak znanja o društvu EU i normama.

3 Istraga i procjena rizika

Ovo poglavlje daje okvir za obavljanje procjena opasnosti i rizika u vezi s povratnicima. Cilj je da se usmjeri proces izrade odgovarajućih alatki koje policija i timovi za multiagencijsku saradnju mogu da koriste u procjeni rizika u vezi s povratnicima i interventnim mjerama. Ovo poglavlje pruža pregled nekoliko modela za procjenu rizika koji su osmišljeni u različite svrhe. Nije razvijen nijedan poseban model s fokusom na FTF. Važno je napomenuti da ovaj priručnik predstavlja upravo takav model, RAN CoE Povratnici 45.

Postoje četiri radnje kao preduslov za dolazak povratnika u rodnu zemlju:

1. Povratnik se mora identifikovati i ispitati radi informacija o njegovom putovanju, aktivnostima i povratku, kao i radi informacija o terorističkoj organizaciji kojoj se pridružio.
2. Mora se obaviti procjena rizika u vezi s opasnošću koju taj povratnik predstavlja za društvo.
3. Na nacionalnom nivou, nacionalna tačka za kontakt ili operativna jedinica takođe treba da počnu da pripremaju – u multiagencijskom okruženju – intervencije koje su neophodne za smanjivanje rizika po dolasku povratnika u društvo ([za dodatne detalje vidi poglavlje 4](#)). Ovo lice trebalo bi takođe da uspostavi kontakte s lokalnim timom za multiagencijsku saradnju.
4. Lokalni tim za multiagencijsku saradnju treba da počne da priprema koordinisani pristup prilagođen okolnostima i rizicima koje povratnici predstavljaju prilikom povratka u svoj rodni grad.

Prva dva preduslova obrađena su u ovom poglavlju – a druga dva u [poglavlju 4](#).

3.1.1 Poslje odlaska u Siriju/direktna priprema za povratak

U slučajevima kada pojedinci uspiju da se priključe terorističkim grupama u inostranstvu, neophodno je da policija započne rad još prije njihovog povratka.

Postoje tri ključna razloga za to:

1. Prijeti veliki rizik da će se braća i sestre, odnosno vršnjaci naći na meti i biti vrbovani iz inostranstva. Sprečavanje lančanog vrbovanja koje koristi iste metodološke i finansijske mreže predstavlja prioritet za policiju.
2. U slučajevima kada porodice nijesu svjesne predstojećeg odlaska nekog člana, neophodno im je ozbiljno savjetovanje i podrška da bi se izgradio odnos povjerenja s rodbinom i osobama bliskim inostranom borcu u cilju pružanja pomoći prilikom resocijalizacije i reintegracije povratnika FTF.
3. Uspostavljanje kontakta s porodicom daće dragocen uvid u porodičnu dinamiku i kontekst. To će takođe pružiti mogućnost sakupljanja podataka o okolnostima vezanim za inostranog borca, što će biti dragocjeno u vođenju procesa povratka. Većina povratnika ponovo dolazi u poznato okruženje. Od ogromnog značaja je uspostavljanje odnosa unutar tih okruženja i dobijanje informacija o ostalim ranjivim pojedincima, kao i o načinu na koji bi povratnik mogao da utiče na radikalna okruženja. (Za više informacija o podršci porodici vidi poglavlje 4).

Gotovo svi pristupi povratnicima u Evropi prate isti proces. Ovaj proces je u kratkim crtama predstavio holandski koordinator za borbu protiv terorizma u svom biltenu [Sveobuhvatni pristup povratnicima \(slika 3\)](#). Pristup povratnicima je manje-više isti kao pristup koji se razvija i unapređuje za radikalizovane pojedince koji hoće da otpisuju ili su spriječeni da odu u takozvani kalifat. Ovaj **pristup zasnovan na obavještajnim podacima i istrazi postaje prva linija odgovora**, počev od krivične istrage i procjene rizika i opasnosti koje povratnik predstavlja za zajednicu i društvo. Slučajeve kada nema krivičnog gonjenja rješavaće lokalni tim za multiagencijsku saradnju koji će zauzeti individualni stav prema tom slučaju. Nalazi RAN policijske radne grupe (RAN POL) ističu da nije potreban nikakav radikalno nov pristup i institucije za postupanje s povratnicima. Umjesto toga cilj treba da bude primjena uspješnih pristupa, njihovo prilagođavanje i unapređivanje.

Putovanje	Da bi spriječile ljudi da putuju u namjeru da se pridruže terorističkim organizacijama, lokalne i nacionalne vlasti i ostale institucije blisko sarađuju. Kada otkriju da neko želi da otpuste i pridruži se terorističkim organizacijama, o toj osobi se razgovara u multidisciplinarnom timu za upravljanje slučajem. U sastavu ovog tima su predstavnici opštine i nacionalne policije, javni tužilac i ostale lokalne i nacionalne institucije. Oni odmjeravaju i određuju intervencije na osnovu pojedinačnog slučaja. Primjeri intervencija su: oduzimanje pasoša, upotreba međunarodnih sistema za prepoznavanje putnika, nalozi za hapšenje u okviru Evrope ili mjere za zaštitu djece.	Vlasti stalno sakupljaju informacije kako bi izgradile kriični slučaj protiv povratnika i mogле da ih krivično gone kada se vrati.
Povratak	Povratnici se otkrivaju što je ranije moguće da bi se na minimum smanjila potencijalna prijetnja koju predstavljaju. Javni tužilac i policija istražuju poznate džihadiste koji putuju. Oni su takođe predmet obaveštajne istrage. Ove istrage mogu da otkriju i to da neko želi da se vrati u Holandiju ili Evropu. Informacije se razmjenjuju na međunarodnom nivou da bi se blagovremeno otkrili povratnici. Ako neki povratnik bude nađen van Holandije, može biti deportovan u Holandiju pod policijskom pratinjom.	
Dolazak	Svaki povratnik hapsi se radi ispitivanja i krivično se goni na osnovu krivične istrage. Osim toga, vrši se procjena opasnosti koju predstavlja svaki povratnik. Povratnici su takođe predmet diskusije u multidisciplinarnom timu za vođenje slučaja.	
Individualni pristup	Multidisciplinarni tim za upravljanje slučajem odlučuje koje su intervencije najpogodnije da bi se na minimum smanjila potencijalna opasnost od povratnika. Ključ je specijalno prilagođen pristup. Primjer intervencija su: krivično gonjenje, sudske zabrane, specijalni programi ili program deradikalizacije. Ako je neka osoba osuđena i pritvorena, za nju je tokom i poslije pritvora zadužen multidisciplinarni tim za upravljanje slučajem.	Krivična istraga

Slika 4: Holandski pristup povratnicima

3.1.2 Specijalne tačke djelovanja za policajce koji se bave povratnicima

- Otvoriti **dosije** za svakoga ko je otišao u Siriju. Ovo treba da obuhvati i praćenje i istragu, kao i opcije prevencije i resocijalizacije.
- Uspostaviti **proces upravljanja slučajem** da bi se povratnicima bavilo preko dostupnih multiagencijskih struktura. Istovremeno se odvijaju dva procesa: 1) praćenje i istraga; i 2) sprečavanje i stupanje u kontakt s porodicom.
- Treba uspostaviti proces upravljanja slučajem da bi se postupalo s povratnicima s djecom zasnovano na multiagencijskoj saradnji radi zaštite djece i rješavanja slučajeva zloupotrebe djece. Upravljanje slučajem bavi se čitavom porodicom koja je izložena riziku.
- Isprobati protokole za dijeljenje informacija** u scenariju s povratnicima. Kakva poboljšanja su potreba i koje opcije i resursi stoje na raspolaganju? Preporučljivo je voditi kratku, specijalnu svesku o bavljenju povratnicima i bilježiti procese, procedure i resurse.
- Treba razmislići o imenovanju **policajskog stručnjaka** za pitanja povratnika i ekstremizma kojem će praktičari prve linije moći da se obrate za konsultacije **24 sata dnevno svakoga dana u sedmici**.
- Stupiti u kontakt s FTS** i porodicom čim neko otpuste u Siriju ili Irak. Određeni policajci, kao što su policajci zaduženi za kontakt s porodicom i pouzdani policajci za rad u zajednici, treba da budu na raspolaganju radi konsultacija o policijskim pitanjima. Porodice očajnički žele informacije o tome šta se dešava, kako mogu da vrate djecu i šta će se tačno dogoditi kada se njihova djeca/supružnici vrate. Mogu da budu korisne i kućne posjete, zajedno s podrškom porodici ili socijalnim službama. Važno je da policajac (ili neko drugi) ima odgovarajuće lične vještine za ostvarivanje ovakvog odnosa i interakcije. (Vidi poglavlje 4 o podršci porodici.)

- U slučajevima kada policije nemaju povjerenja u policiju i ostale institucije, treba primijeniti **tehnike uticaja** kako bi se napravio prvi korak. Neki policajci primjenjuju tehnike pregovaranja u talačkim krizama da bi izgradili odnos s pojedincima koji upadljivo mrze ili se suprotstavljaju policiji. Šest ključnih principa uticaja koje je smislio Robert B. Čaldini²¹ (konzistentnost, reciprocitet, simpatija, slaganje, autoritet i oskudica) predstavljaju dokazan pristup za vršenje uticaja na povratnike i porodice.
- U slučajevima kada povratnici imaju djecu, treba **konsultovati stručnjake koji su specijalisti za mentalno zdravlje** da bi se osmislio specijalan tretman za traumu, kao i odgovarajuće procedure procjene. Spoznaje dobijene od djece vojnika, kao i od djece izložene domaćem nasilju ili seksualnom zlostavljanju, govore nam da su, kada je riječ o tretiranju, neophodne dugoročne intervencije specijalista, a ne policije. Za policajca je obavezno da odredi kako treba raditi s djecom koja su moguće svjedoci, žrtve ili počinioци. Iz policijskog iskustva u slučajevima zlostavljanja djece i domaćeg nasilja mogu se dobiti dragocjene lekcije. (Vidi poglavlje 5 o djeci.)
- Provjeriti **finansijsku situaciju** povratnika, uključujući račune u banci, dugovanja i transfere novca. Finansijske istrage doprinose razumijevanju odnosa u okviru mreža. Mnogi inostrani borci nagomilali su dugove i prenijeli sredstva da bi se dodvorili terorističkoj grupi kojoj su se pridružili.

Praksa na radu: Primjeri kako policija koristi razgovor kao intervenciju:

A Guide to Police Conversation Intervention: A dialogue promoting responsibility and positive change,
državna policijska uprava Norveške, 2011

3.1.3 Povratnici u tranzitu i dolazak kući

Inostrani borci koji pokušavaju da se vrate u Evropu nailaze na bezbroj praktičnih prepreka. Putovanje iz Sirije u Tursku ili Libiju, a zatim u Italiju teško je i opasno. Kada se regruti pridruže Islamskoj državi od njih se, na primjer, zahtijeva da predaju pasoše organizaciji iz bezbjednosnih razloga. Ta dokumenta zatim se uništavaju ili ih krijumčari ljudi koriste u terorističke svrhe ili ostale nezakonite radnje.

Pojedini inostrani borci ipak uspijevaju da se vrate u EU nezapaženo. Inostrani borci povratnici i njihove porodice češće se obraćaju konzulatu ili ambasadi da bi zatražili nove pasoše. Ostale inostrane borce presreću nacionalne vlasti koje nakon ispitivanja i istrage mogu da obavijeste ambasade/konzulate drugih zemalja i da im isporuče povratnike. Ovo obavještajnim službama i policiji obezbjeđuje mehanizme ranog upozoravanja koji im skreću pažnju na povratnike mnogo prije njihovog povratka kući. Ti različiti scenariji sa sobom nose čitav niz različitih konzularnih problema:

- potvrđivanje identiteta povratnika;
- bavljenje djecom koja su rođena „bez državljanstva“ i bez dokaza o identitetu;
- kako u praksi prebaciti povratnike i njihove porodice natrag u rodnu zemlju – da li organizovati oružanu pratnju ili neki drugi bezbjednosni način?
- kako i kada ispitati maloljetnike;
- dijeljenje informacija između obavještajnih službi i policije, kao i između policije i ostalih državnih organa
– istražne i pravosudne procedure mogu da utiču na spremnost dijeljenja informacija o tome da se neko vraća;
- da li i kada treba obavijestiti porodice.

Pojedine države članice EU osnovale su **multidisciplinarne timove u ambasadama/konzulatima** u inostranstvu gdje povratnici prvo stignu u tranzitu, koji su zaduženi za bavljenje praktičnim pitanjima i započinjanje krivične istrage.

²¹ Robert Cialdini, *Influence: The Psychology of Persuasion*, Harper Business, New York.

Prvi izazov ili zadatak jeste **krivična istraga i analiza opasnosti u smislu nacionalne bezbjednosti**. Ovo treba da obuhvati elemente fizičkih i psiholoških potreba, kao i ostalih relevantnih problema. Početnu procjenu rizika mogu da obave bezbjednosne i obavještajne službe i policija. Mnoge od tih službi i policijskih agencija ne znaju gdje se nalaze inostrani borci; razlog(e) za odlazak u Siriju ili Irak; kojim organizacijama su se pridružili; koje su radnje obavljeni; razlog(e) za povratak; kamo će se vratiti, kao ni stepen opasnosti od nasilja koju predstavljaju po društvo.

Sprovodenje krivične istrage i procjene rizika je složen zadatak koji zahtijeva višestruke istražne alatke i modele procjene rizika. Prvi zadatak pred obavještajnim službama i policijom jeste da pažljivo obave ispitivanje i razgovore s inostranim borcima.

3.2 Alatke za procjenu rizika od nasilnog ekstremizma

Postoji veoma mali broj alatki za procjenu rizika od nasilnog ekstremizma koje su ispitane i potvrđeno efikasne. Različite vlade koriste alatke za procjenu rizika od nasilja za teroriste i ekstremiste u zatvorskom okruženju i kao dijagnostički instrument za provjeru radikalizovanih pojedinaca, odnosno njihovih rizika i potreba. Oni su zasnovani na dokazima dobijenim iz pregleda obimne literature o terorizmu.

Postoje tri osnovna modela procjene rizika:

1. Profesionalno prosuđivanje koje podrazumijeva predviđanje rizika samo na osnovu stručnjakovog iskustva i znanja o pojedincu koji se procjenjuje;
2. Aktuarske alatke zasnovane na kontrolnim listama pokazatelja rizika, koristeći formulu koja daje cijelokupnu prognozu rizika (npr. visok, srednji ili nizak rizik).
3. Strukturisana profesionalna ocjena (SPJ), koja kombinuje oba pristupa (stručni i aktuarski) da bi sistematično upravljala procesom, procjenjujući rizike i vrednujući pojedinca u kontekstu. U ovom SPJ modelu procjena je zasnovana kako na prisustvu, tako i na relevantnosti faktora rizika za datog pojedinca.

Ovi modeli usmjeravaju multiagencijski proces, stvaraju zajedničko razumijevanje u svim državnim agencijama i pružaju upotrebljive pokazatelje rizika o nasilju u budućnosti.

Procjene rizika obično obavljaju obučeni profesionalci u okviru policije ili socijalnih službi. Formalna obuka nije obavezna za sve alatke za procjenu rizika. One se često koriste kao smjernice zajedno s ostalim relevantnim informacijama dobijenim iz razgovora s povratnicima i njihovim porodicama. Izdvaja se nekoliko alatki za procjenu rizika: ERG+22, IR46, VJERA-2 i TRAP-18. Britanska vlada primjenjuje ERG22+ u procesu provjere pojedinaca upućenih u Channel proces. Slično tome je i Procjena rizika od nasilnog ekstremizma (VJERA-2) u širokoj upotrebi u zatvorima i službama za uslovnu kaznu u nekoliko zemalja. IR46 je holandski model procjene rizika koji se primjenjuje u multiagencijskom okruženju u Haaglanden Regionalnoj sigurnoj kući (Veiligheidshuis). Protokol procjene terorističke radikalizacije (TRAP-18) koristi se kao istražni okvir i obuhvata 8 proksimalnih upozoravajućih ponašanja i 10 dugoročnijih distalnih karakteristika. Vidi pregled ove četiri alatke za procjenu rizika u Aneksu 1.

Ove četiri alatke daju smjernice o obavljanju procjene rizika. Njihovi elementi takođe se mogu modifikovati za upotrebu kao alatke za procjenu rizika za FTF. Sve alatke za procjenu rizika koriste spiskove pokazatelja faktora kao što su: (i) uvjerenja i stavovi, (ii) kontekst i namjera, (iii) istorijat i sposobnosti, (iv) posvećenost i motivacija i (v) zaštitne okolnosti. Pokazatelji su dati u nastavku kao smjernica za profesionalnu ocjenu.

Važno je napomenuti da svaka procjena rizika treba da se zasniva na triangulaciji i oceni iz višestrukih izvora. Takođe je važno procijeniti rodni aspekt i primijeniti ostale profesionalne ocjene o ulozi maloljetnika. Alatke za procjenu rizika treba da budu jedna komponenta strategije procjene zasnovane na više metoda, koja koristi posebne alatke u multiagencijskom okruženju. One treba da se kombinuju s policijskim razgovorima i ostalim relevantnim izvorima kako bi pružile dijagnostičku ili detaljniju sliku o pojedincima koji predstavljaju potencijalni rizik.

3.2.1 RAN CoE Returnee 45

Na osnovu iskustva s prethodno pomenutim alatkama za procjenu rizika, ***razvili smo alatku za istraživanje rizika koja se specijalno koristi za povratnike***. RAN CoE Povratnici 45 jeste alatka za istraživanje rizika koja se koristi u vezi s povratnicima FTF kako bi se pomoglo u organizovanom razmatranju i operativnom planiranju za moguće intervencije i smanjila opasnost od nasilja. To je okvir za opšte ispitivanje motiva, nivoa posvećenosti i ostalih faktora rizika tokom čitavog FTF procesa – od odlaska do povratka.

Glavni razlog za izradu RAN CoE Povratnici 45 bio je to što postojeće alatke za procjenu rizika nijesu bile direktno povezane s parametrima za povratnike FTF, već su bile usredsjedene na procjenu rizika u zatvorima (VJERA), na multiagencijske procjene (ERG22) ili usmjerene na pojedinačne aktere (TRAP-18). Postoje određene karakteristike koje su zajedničke za RAN CoE Povratnici 45 i ostale alatke, kao i snažna dokazna baza za rizično ponašanje ekstremista, ali ova nova alatka takođe uzima u obzir posebna rizična ponašanja specifična u slučajevima FTF, od njihovog odlaska do povratka.

AN CoE Povratnici 45 daje **obrazac za multiagencijski odgovor** u organizovanju operativnih podataka o povratnicima, pa se te oblasti sa specijalnim fokusom mogu prepoznati i izdvojiti prilikom planiranja intervencija. Obrazac služi kao kontrolna lista i specijalisti za intervencije obezbjeđuje brz pregled nivoa rizika kako bi prepoznati problem mogao dalje da se istraži. Kada je riječ o svim alatkama za procjenu ili istraživanje rizika, važno je naglasiti da je ovo samo jedna alatka u procesu i da mora da se provjeri u odnosu na čitav niz ostalih izvora informacija (kao što su policijski razgovori itd.). Alatka za istraživanje rizika nije prognostička alatka već način da se prepoznaju i organizuju vrste rizičnog ponašanja koje dodatno treba da procijene relevantni stručnjaci.

Svaki odjeljak sadrži sistem rangiranja rizika koji pruža naznaku o posebnim vrstama rizičnog ponašanja koja zahtijevaju dodatnu pažnju. Procjenitelj analizira zbog čega neki pojedinac ima visok, srednji ili nizak rezultat i prepoznaje oblasti koje je potrebno dodatno istražiti. Alatka služi kao osnov za diskusiju u multiagencijskom okruženju, gdje se donose odluke o posebnim aktivnostima smanjivanja rizika, kao i o svim dodatnim aktivnostima koje su neophodne. Važno je primijetiti da se ovakvom rizičnom ponašanju kao protivteža stavljuju zaštitni faktori kao što su podrška porodici i ostali faktori stabilnosti. Zaštitni faktori treba da se uzimaju u obzir u cijelokupnoj procjeni rizika kod povratnika.

4 Multiagencijski sporazum o intervenciji

Ovo poglavlje pokriva preduslove pod brojem 3 i 4 ([vidi poglavlje 3](#)). Pruža okvir za sprovоđenje multiagencijske koordinacije na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Iskustva širom Evrope pokazuju da su **multiagencijske strukture i radni procesi presudni za bavljenje slučajevima FTF**. Rano i efikasno prepoznavanje povratnika, unaprijeđeno dijeljenje informacija i zajedničko donošenje odluka su mogući jedino kada su aktivnosti koordinisane. Informacije o osobi koja odlazi da bi se pridružila terorističkoj grupi treba podijeliti s relevantnim partnerima na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Takvo dijeljenje informacija postaje značajno čim postoje signali da se FTF vraća kući.

Kada povratnik stigne, obavještajne procjene i policijske istrage su preduslov za određivanje odgovarajućeg odgovora u skladu s posebnim okolnostima svakog slučaja. Odgovori mogu da obuhvate sudski postupak, administrativne mjere ili mjere resocijalizacije. Paralelno s time obavlja se rad na nacionalnom nivou i u okviru lokalnog multiagencijskog koordinacionog tima. Ovaj tim se fokusira na smanjivanje rizika koje povratnik predstavlja po društvo, koordinišući **holističke strukture i radne procedure** u cilju pripreme reintegracije i resocijalizacije unutar društva kada ne postoji dovoljno dokaza za krivično gonjenje. Kao alternativa tim se priprema za mogući proces oslobođanja.

4.1 Koordinacija na nacionalnom nivou

Na početku je presudno napraviti razliku između koordinacije na nacionalnom nivou i lokalnog multiagencijskog pristupa. Odgovornost za koordinaciju na nacionalnom nivou obuhvata napore policije i obavještajnih službi, procjenu rizika povratnika i moguće krivično gonjenje. Koordinacija na nacionalnom nivou takođe je neophodna da bi se pokrenuli napor u cilju rehabilitacije. Ovo je presudno za smanjivanje rizika koje povratnik predstavlja za društvo. Rehabilitacioni napor obuhvataju medicinsku pomoć, liječenje mentalnog zdravlja, ako je to potrebno, ili praćenje djece od strane službi za zaštitu djece.

Ako je povratnik **osloboden, odnosno nije krivično gonjen**, lokalni/regionalni multiagencijski tim treba da se uključi ili da preuzeme (u zavisnosti od podjele odgovornosti unutar zemlje) koordinaciju odgovora za ovog povratnika i da se usredstvuje na njegovu resocijalizaciju i rehabilitaciju u okviru društva. Praktičari koji podržavaju povratnika u njegovom konkretnom povratku u društvo i to prvenstveno na lokalnom nivou.

Ključna stavka jeste obezbijediti postojanje **vjertikalne i horizontalne koordinacije između nacionalnog i lokalnog/regionalnog nivoa** od trenutka kada povratnik uđe u državu članicu EU te da agencije ili vlasti ne rade u različite svrhe. Da bi se to postiglo, imenuje se nacionalna tačka kontakta ili operativna jedinica. Zadaci i veličina, stepen i ovlašćenja te tačke za kontakt ili operativne jedinice zavise od broja FTF koji se trenutno nalaze na teritoriji pod kontrolom terorista i od očekivanog broja povratnika. Ako je primjenjivo, ova tačka kontakta ili operativna jedinica treba da budu dio nacionalnog koordinacionog organa za borbu protiv terorizma ili sprečavanje radikalizacije. Oni takođe treba blisko da sarađuju s obavještajnim službama, nacionalnom policijom i pravosudnim organima. Obezbeđujući potpunu koordinaciju napora tačka kontakta ili operativna jedinica nude jednu tačku kontakta za (lokalne) agencije koje se bave povratnicima FTF i omogućava im da prate izazove, mjere i rezultate.

Predviđeno je da nacionalna tačka kontakta ili operativna jedinica obavlja tri ključna koordinaciona zadatka:

1. zadatak: Smanjivanje na minimum rizika po društvo tako što će se odmah započeti s radom na reintegraciji

Sveopšti cilj jeste **smanjivanje na minimum rizika koje povratnici predstavljaju po društvo** koordinišući pokretanje njihove (krajnje) rehabilitacije i reintegracije u društvo. To podrazumijeva neodgodivo organizovanje neophodne medicinske pomoći i obezbjeđivanje pregleda mentalnog zdravlja koji će obaviti stručnjaci. Ako je riječ o djeci, nacionalna tačka kontakta može da angažuje i službe za zaštitu djece ili da po potrebi organizuje hraniteljsku njegu.

Kontaktiranje s lokalnim/regionalnim **multiagencijskim koordinacionim timom u rodnom mjestu povratnika** da bi se obezbijedio koordiniran protok informacija s lokalnog/regionalnog nivoa na nacionalni nivo takođe je jedna od dužnosti nacionalne tačke kontakta ili operativne jedinice, zajedno s pružanjem pomoći na lokalnom/regionalnom nivou u pripremama za povratak FTF. Nacionalna tačka za kontakt ili operativna jedinica mogla bi takođe da pomogne u sastavljanju nacionalne politike i strategije komunikacije ([vidi poglavlje 8](#)) s povratnicima, a takođe bi mogla da bude zadužena za izradu nacionalnog pregleda uloženih napora i rezultata u sastavljanju politike.

2. zadatak: Tačka kontakta na regionalnom i lokalnom nivou

Nacionalna tačka za kontakt ili operativna jedinica takođe može da bude tačka za **kontakt za regionalne ili lokalne vlasti**. Glavni zadatak bio bi da pomaže ovim vlastima u bavljenju povratnicima. Važno je brzo obezbjeđivanje informacija i pomoći.

Podzadaci:

- pomoći u uspostavljanju koordiniranog protoka informacija s lokalnog/regionalnog nivoa na nacionalni nivo i obrnuto, uključivanje opština koje se bave ili pripremaju za povratak FTF u zajednicu;
- pružiti pomoći i informacije u vezi s povratnicima, uključujući mentalno zdravlje, zaštitu djece, obrazovanje, zaposlenje, smještaj, komunikaciju i obezbjeđivanje konteksta za ono što su povratnici doživjeli;
- povezati lokalne vlasti s ostalim nacionalnim organizacijama ukoliko je to potrebno;
- povezati lokalne vlasti s ostalim lokalnim organizacijama koje se bave povratnicima;
- prikupljati informacije o lokalnim problemima i rezultatima.

3. zadatak: Olakšavanje razmjene u okviru EU

Drugi mogući zadatak nacionalne tačke za kontakt ili operativne jedinice jeste **povezivanje s nacionalnim tačkama za kontakt/operativnim jedinicama u ostalim državama članicama EU** u cilju razmjene informacija o povratnicima i iskustvima s krivičnim gonjenjem i resocijalizacijom. Kontakt bi takođe olakšao/podstakao razmjenu iskustava i dobre prakse između nacionalnih kreatora politike, lokalnih koordinatora i praktičara prve linije u raznim zemljama.

4.2 Multiagencijski proces na lokalnom i regionalnom nivou

Osnovno funkcionisanje lokalnog/regionalnog multiagencijskog pristupa, uključujući strukturisane intervencije i koordinaciju između raznih agencija, kao i glavni principi za efikasno upravljanje slučajevima, detaljno su objašnjeni u ranijem radu o politici RAN CoE, *Razvijanje lokalnog preventivnog okvira i glavnih principa* (vidi „Dodatnu literaturu“ u nastavku).

Mnoge lokalne vlasti širom Evrope trenutno nemaju jasne procedure za postupanje s povratnicima, već su umjesto toga integrisale pitanja povratnika u redovne multiagencijske strukture. U postupanju s povratnicima putem lokalne multiagencijske saradnje u obzir treba uzeti nekoliko elemenata.

Unijeti elemente u vezi s povratnicima u postojeći scenario

Uspostavljene strukture i saradnja između lokalnih vlasti, policije i ostalih zakonskih partnera (kao što su obrazovanje, socijalne službe, službe za zaštitu djece, službe za rad s mladima, pa čak i službe za postupanje s prijestupnicima) treba da postoje kao preduslov kako bi mogle da se osmisle procedure i protokol za posebne slučajeve. Važno je postići **jasne dogovore o pojedinačnim ulogama i ograničenjima svih uključenih aktera**. Efikasna koordinacija zahtijeva isprobavanje različitih scenarija za rješavanje slučajeva, uključujući i one koji se posebno usredsrjeđuju na povratnike. Ti scenariji takođe treba da obuhvate razne izazove i rješenja za različite profile povratnika i situacije (muškarci, žene, djeca i čitave porodice).

Dodatna literatura: *RAN CoE policy paper, Developing a local prevent framework and guiding principles*, usredstavlja se na način razvijanja potrebnog okvira i komponenti za lokalne akcione planove prevencije. Koji su glavni izazovi u ovom radu, a koji su glavni principi? Ovaj dokument zasnovan je na ogromnom praktičnom iskustvu i zajedničkim pametnim rješenjima iz više od 20 gradova Evrope.

Grad Copenhagen (Danska) razvio je lokalni okvir za sprečavanje radikalizacije. Napori koje Copenhagen ulaže protiv radikalizacije su sastavni dio inicijative Bezbjedan grad i blisko sarađuju s radom na sprečavanju kriminala i stvaranju osjećaja bezbjednosti u gradu. Grad blisko sarađuje sa SSP (lokalna saradnja između škola, omladinskih klubova, socijalnih službi i policije) i policijom Kopenhagena u sprečavanju radikalizacije.

Protokol za dijeljenje informacija

Glavni problem za multiagencijsku saradnju jesu **zakonske prepreke u dijeljenju informacija o pojedincima**. Zbog toga je neophodno poštivanje Protokola o dijeljenju informacija (ISP) između agencija uključenih u strukture multiagencijske saradnje. Ovaj Protokol (ISP) objašnjava zakonske prepreke u razmjeni podataka između različitih agencija i navodi načine o diskusiji i vođenju slučajeva na multiagencijskim sastancima. Protokol takođe jasno objašnjava ko je u procesu protoka informacija zadužen za određene informacije (kako se one prenose iz bezbjednosne službe u policiju, a zatim u druge agencije).

Lokalna tačka za kontakt

Imenovanje jedne tačke/osobe za kontakt u lokalnim socijalnim službama i ostalim agencijama **stvara povjerenje u mehanizme dijeljenja informacija**. Socijalne službe se često žale da su informacije o povratnicima nesistematične i da često nedostaju. Važno je od svih partnera dobiti informacije i obaveštajne podatke o povratniku, zajednici i porodici prije, tokom i nakon putovanja. Ne smije se zaboraviti da se obavijeste partneri o onome šta se dogodilo s podijeljenim informacijama.

Praksa na radu: Danski centar za prevenciju ekstremizma koji funkcioniše na nacionalnom i lokalnom nivou predstavlja mjesto za razmjenu dobre prakse. Centar pruža direktnu operativnu podršku lokalnim opštinama koje su zadužene za slučajeve povratnika.

Mogući različiti modeli saradnje

Postoje različiti načini obezbjeđivanja saradnje kada je ona neophodna. U zavisnosti od organizacione strukture i stepena problema s povratnicima multiagencijska koordinacija na lokalnom nivou može da bude stalna ili privremena struktura.

- *Multiagencijska struktura na lokalnom/regionalnom nivou:* Korišćenje i prilagođavanje postojeće strukture za multiagencijsku saradnju važno je za obezbjeđivanje saradnje, efikasnosti i koordinacije. Rad s povratnicima obično se obavlja u okviru postojećih multiagencijskih procesa. Danski SSP model podrazumijeva čvrstu saradnju između škola, socijalnih službi i policije, a funkcioniše duže od četiri decenije kao podrška u sprečavanju kriminala. Ovaj tip strukture postoji i u Holandiji, odnosno u njem „sigurnim kućama“ koje su takođe usmjerene na sprečavanje kriminala.
- *Interventni timovi koji pomažu na lokalnom/regionalnom nivou:* Neke države i regioni formirali su specijalne multiprofesionalne timove koji se mogu pozvati u pomoć na lokalnom ili regionalnom nivou umjesto multiagencijskih struktura. Primjer za to je finski model Anchor (u kojem profesionalci rade na sprečavanju kriminala i sprovode intervencije protiv ekstremizma u koordiniranim i ciljanim akcijama). Ovaj model proširen je i na saradnju s jednom NVO koja putem mentorstva podržava raskid s ideološki motivisanim nasiljem.

Saveti za multiagencijsku saradnju:²²

- **Probne procedure** i Protokoli za dijeljenje informacija koji koriste različite scenarije u vezi s povratnicima i slučajeve iz stvarnog života.
- Čim se dobiju informacije o odlasku, treba otvoriti dosije za tog pojedinca, kako bi se olakšalo praćenje i istraga, kao i prevencija i resocijalizacija.
- **Utvrđiti ko (koja agencija) preuzima vođstvo** kao vođa tima za dati slučaj.
- Osnovati poseban tim za multiagencijsku saradnju s povratnicima ili održavati posebne sastanke s lokalnim/regionalnim multiagencijskim timom.
- **Uspostaviti kontakt s povratnicima i njihovim porodicama što je ranije moguće** u procesu. Ključ je izgradnja odnosa s povratnicima i njihovim porodicama. Porodica uglavnom ima potrebu da shvati situaciju, način na koji mogu da vrate svoje dijete i šta će se dogoditi kada dijete ponovo kroči u rodnu zemlju. Kontakt s porodicom treba da ostvare policajci s relevantnim vještinama i stručnošću, kao što su policajci zaduženi za porodična pitanja ili policajci od povjerenja u zajednici. Iako će se oni predstaviti kao policajci, njihov glavni zadatci jeste da podrže porodicu u policijskim pitanjima.

Praksa na delu: Lokalna policijska jedinica u Hagu izradila je koncept "Podrške u borbi protiv terorizma, ekstremizma i radikalizacije" gde policijski stručnjaci pružaju savete kolegama koji nisu temeljno upoznati sa ekstremizmom i povratnicima. Policajci koji pružaju podršku dostupni su za savete 24 sata dnevno. Interni priručnik za sve policajce sadrži uputstva koja treba pratiti u slučaju kada se neki pojedinac nađe na meti radikalizacije i želi da se pridruži terorističkom pokretu. Jedno od poglavja zove se "Šta uraditi kada se povratnik pojavi na radaru" i navodi koga treba kontaktirati i šta treba registrovati u policijskom sistemu.

Praksa na delu: Aarhus model počiva na Infocentru i redovnim multiagencijskim sastancima koji uključuju predstavnike socijalnih službi, škola i policije. Za pitanja kao što su FTF povratnici, Orhus je uspostavio poseban plan za Siriju koji uključuje grupe za različite oblike intervencije, na primjer provjere i procjene rizika, mentorstvo, porodične mreže, socijalne službe i zaposlenje.

- Obezbijediti **saradnju socijalnih službi i policije** prije uspostavljanja kontakta s porodicom čiji je član oputovao u zonu sukoba ili se vratio iz nje.
- Izgraditi **odnos s porodicom** ili zamoliti neku drugu agenciju da to uradi.
- Usredsrijediti se na **braću, sestre** i ostale članove porodice koji bi mogli da postanu osjetljivi na nasilni ekstremizam.
- Djeca se prvenstveno posmatraju kao žrtve. Međutim na osnovu događaja u Siriji i Iraku vidi se da i **djeca od devet godina takođe predstavljaju rizik**, bilo kratkoročni ili dugoročni. Ukoliko su otac ili majka povratnici u pritvoru ili zatvoru, prioritet je zaštiti djecu. Dijete mora da bude procijenjeno iz nekoliko perspektiva, a nekada su potrebni mjeseci, pa čak i godine prije nego što se rizično ponašanje ispolji.
- Obezbijediti brz i specijalizovan pristup **stručnjacima za mentalno zdravlje**. Danski institut za dostojarstvo, koji radi na reintegraciji povratnika, ističe rani tretman; 90% povratnika iz Danske potiče iz porodica u kojima je bar jedan od roditelja bio traumatizovan.
- U većini zemalja promjene u zakonodavstvu podrazumijevaju da putovanje u Siriju i Irak podliježe **zakonima o terorizmu**. Stoga će u većini zemalja povratnici biti zadržani u pritvoru i biće im izrečena zatvorska kazna. To je prozor otvoren za mogućnost prilaženja takvim pojedincima.

²² Ovu zbirku savjeta i lekcija sastavili su praktičari u okviru RAN.

- Procjena na lokalnom nivou ne treba da se usredsrijedi isključivo na rizike. Namjera je da se podrži procjena rizika, ali bi trebalo i da pomogne u stvaranju posebno prilagođenih planova za pojedince. Stoga se određeni dijelovi procjene mogu usmjeriti na **brigu i resocijalizaciju**.
- Multiagencijski tim možda će morati da uspostavi/upravlja odnosima između **NVO** u ovoj oblasti. U većini zemalja izlaznim programima rukovodi NVO; NVO je u boljoj poziciji da izgradi povjerenje i pouzdanost kod povratnika. S obzirom na to da saradnja s policijom može da naškodi ovom povjerenju, moraju postojati jasni dogovori i procesi u vezi s dijeljenjem informacija. Ključ je transparentnost između uključenih agencija i prema štićeniku. Koordinacija programa resocijalizacije biće u nadležnosti opštine ili izlazne organizacije. Policija može da bude uključena ukoliko postoji zabrinutost u pogledu bezbjednosti, bilo u policiji ili u nekoj drugoj uključenoj agenciji.
- Usvojiti **Akcione planove koji su orijentisani na proces i individualizovani** kako bi se obezbjedila koordinacija, kontinuitet i naknadno praćenje svakog slučaja. Ovi Akcioni planovi su specijalno osmišljeni i navode opcije za mentorstvo, psihološku pomoć i pomoć u slučaju traume, roditeljske mreže i savjetovanje, a moguće i izlazne programe. Oni uključuju ne samo povratnika već i najbližu društvenu podršku (tj. porodicu).

5 Krivično gonjenje

Ovo poglavlje usredsređuje se na strategiju reagovanja nakon krivičnog gonjenja povratnika, kada on počne da služi zatvorsku odnosno uslovnu kaznu.

5.1.1 Opšti pregled i problemi

U državama članicama EU biće u pravilu sprovedena istraga o svim povratnicima za koje se sumnja da žive sa ili su uključeni u terorističke grupe i aktivnosti u inostranstvu, kako bi se provjerilo da li povratnicima treba suditi na osnovu kriminalnih radnji. Kada se zna da se povratnik vratio ili kada on dobrovoljno stupi u kontakt s vlastima, obično slijede njegovo hapšenje i ispitivanje. Na osnovu dostupnih dokaza biće preuzeti dalji koraci u okviru krivičnog pravosuđa.

Razlike između povratnika prijestupnika i ostalih nasilnih ekstremističkih/terorističkih prijestupnika

U okviru krivičnog pravosuđa postoji veliki broj različitih tipova nasilnih ekstremista/terorista. Te razlike zasnovane su na ličnosti, iskustvu, motivaciji, sposobnosti, namjerama, razočarenju ili vjerovanju u ciljeve Islamske države, na znacima, traumi ili otpornosti, dužini boravka u inostranstvu i na dokazima o počinjenom kriminalu. Isto se odnosi na povratnike.

Okolnosti u kojima su ljudi živjeli u inostranstvu obično je teže utvrditi nego ono u kome su ljudi živjeli u domaćem ekstremističkom okruženju. Iako druga grupa može da ima psihološki uticaj, ljudi koji žive u ratnoj zoni (naročito imajući u vidu zvjerstva džihadističkih pokreta) mnogo će vjerovatnije patiti od PTSP-a.

U okviru grupe povratnika postoje razlike na osnovu **vrste počinjenog zločina**: planiranje/vršenje terorističkog napada, putovanje u terorističku zonu, давање resursa terorističkoj organizaciji, vrbovanje, širenje propagande i slično. Nijesu svi povratnici (uvijek) nasilni ekstremisti, a može im se suditi za druge zločine koji nijesu povezani s terorističkim radnjama. Neki od njih nikada nijesu ni bili ekstremisti, a u ratnu zonu su otisli iz drugih razloga. Neki od njih su izgubili vjeru u ideologiju zbog ličnog iskustva.

Pojedini praktičari kažu da je s prvom generacijom povratnika (u ranoj fazi Islamske države) bilo lakše postupati nego s ostalim radikalima, jer su se mnogi od njih vratili razočarani u ideologiju, terorističku organizaciju odnosno okolnosti u kojima su morali da žive. Današnji povratnici djeluju mnogo okorijelije kada je riječ o uvjerenjima, a obučeni su i uvježbani kako da postupaju i reaguju na (zvanično i nezvanično) ispitivanje.

Takođe se razlikuje i to da li će povratnici imati poseban „**status**“ u zatvoru. Kod nekih zatvorenika biti povratnik znači izvjesni „herojski“ čin; kod ostalih to ima suprotan efekt: povratnici se mogu smatrati i izdajnicima, jer su napustili Islamsku državu. Povratnici takođe mogu da se nađu na meti drugih prijestupnika zbog svojih uvjerenja, na primjer desničarskih ekstremista.

5.1.2 Posebni problemi u vezi s povratnicima

Očekivani porast broja povratnika staviće niz izazova pred krivično pravosuđe. Iako je fokus ovog poglavlja stavljen na perspektivu zatvora i uslovne kazne, ono takođe ističe izazove za pravosudni sistem.

- Nedostatak jasnog profila povratnika FTF u zatvorskom okruženju i na odsluženju uslovne kazne:** Trenutno postoji siva zona za one koji su namjeravali da otpisuju kao FTF, ali su bili spriječeni prije ili tokom putovanja i za one koji su zaista bili u zoni sukoba pod kontrolom terorista. U brojnim evropskim zemljama oni podliježu istom pravosudnom pristupu (zakoni koji zabranjuju pripremu, pokušaje odlaska ili uključivanje u (ekstremističke) grupe kao što je Islamska država ili da postanu dio jedne od tih grupa). Preporučljivo je one koji su spriječeni da odu posmatrati kao zasebnu grupu, jer nemogućnost dolaska na željeno odredište može da ojača osjećanje nepravednog tretmana na Zapadu, dok se privlačna slika o životu u Islamskoj državi ne dovodi u pitanje ni užasima ni stvarnošću ratovanja i krvoprolīća.

- **Teškoće u prikupljanju dokaza:** Poseban izazov za sve koji se bave FTF i povratnicima u odnosu na domaće desničarske ekstremiste jeste pristup informacijama i dokazima koji bi podržali krivično gonjenje. Povratnici FTF su najvjerovaljnije bili uključeni u terorističke aktivnosti van EU, u oblastima s drugačijim zakonodavstvom i obično u oblastima s ograničenim pristupom (pouzdanim) informacijama na terenu.
- **Kraće zatvorske kazne i prevremeno oslobođanje:** Nedostatak potkrepljujućih dokaza može da dovede do kraćih zatvorskih kazni, što znači da će se povratnici brže vratiti u društvo. Zbog razlika u vrsti presude i dužini zatvorske kazne moguće je da će veliki broj prijestupnika biti oslobođen u kratkom vremenskom roku. To ostavlja manje vremena za rehabilitaciju i deradikalizaciju u zatvoru. Priprema za njihovo oslobođanje zahtjeva pažljivo planiranje i multiagencijski pristup da bi se spriječilo da se povratnici vrate svojim starim obrascima i mrežama, odnosno da počine nove prijestupe.

Studija slučaja – povratnik koji je prevremeno oslobođen

Muškarac koji se vratio u grad A 2015. godine bio je kratko u zatvoru i brzo je pušten na slobodu. Univjerzitetski je obrazovan i nije imao krivični dosije, a njegova reintegracija se dobro odvijala. Grupa povratnika (protiv kojih je on svjedočio) uskoro će možda biti puštena na slobodu. Ovo izaziva mnogo stresa i neizvjesnosti za povratnika, jer su šanse da će naići na te povratnike veoma velike. Isto tako, njegova snaha (supruga njegovog brata koji je poginuo na frontu) pokušala je da stupi u kontakt s njime, jer želi da se vrati. Iako on odlično sarađuje s vlastima i podijelio je ovu informaciju i dalje se plaši da će na neki način ponovo biti povezan sa Sirijom.

Naučene lekcije:

- U relativno malom gradu je poštivanje uslova puštanja na slobodu, kao što je izbjegavanje kontakta s izvjesnim licima iz stare mreže odnosno učestvovanje u programima deradikalizacije, prilično teško jer su mreže koncentrisane, a resursi oskudni. Može se razmotriti preseljenje ovog povratnika kako bi mogao da poštuje uslove puštanja na slobodu. To bi trebalo uporediti s mogućim negativnim efektima preseljenja.
- Slučajevi su ponekad povezani; ovo može da otvori vrata dodatnim informacijama i kompletnijoj slici.
- Jasne procedure dijeljenja informacija neophodne su, jer povezani slučajevi takođe mogu da predstavljaju opasnost za stručnjake koji rade na njima, kao i za sve ljudе koji su bliski s povratnicima, ako te posebne informacije dođu u pogrešne ruke.

- **Zakonodavstvo i kažnjavanje:** Poslije usvajanja Direktive EU o borbi protiv terorizma, države članice EU imaju obavezu da kriminalizaciju prošire i na terorističke činove u fazi pripreme. Ovo može da dovede do povećanog broja lica kojima će se suditi za širi obim različitih terorističkih prijestupa, odnosno onih koji su povezani s terorizmom. Grupa terorističkih osuđenika stoga će postati mnogo raznolikija, što se mora uzeti u obzir prilikom izricanja kazne (dužina i uslovi kazne) i boravka u zatvoru (stepen bezbjednosti).
- **Javno mišljenje o povratnicima:** Predstava o povratnicima u društvu i politički pritisak otežavaju osoblju i rukovodstvu da donese odluke koje podrazumijevaju bezbjednost i pravičnost (u kojoj mjeri treba da ste strogi u poređenju s ostalim zatvorenicima?) i kako na to gledaju povratnici (o nama se vodi veća briga nego o ostalima).
- **Žene i maloljetni povratnici:** Veoma malo sudske nadležnosti je do sada imalo iskustva sa ženama koje se vraćaju iz zona sukoba i postaju dio krivičnog sistema. Osuđivanje žena je teže, jer često ne postoji dovoljno dokaza o tome da li su zaista bile uključene u borbu ili su pomagale u organizovanju napada. Taj mali broj dosadašnjih slučajeva ukazuje na to da će se u ovoj oblasti pojaviti novi izazovi, na primjer kako treba postupati s osuđenicama u terorističkim jedinicama. Djeca i maloljetnici takođe predstavljaju posebne izazove o kojima će detaljnije biti riječ u poglavljju 5 o djeci povratnicima.

5.2 Osnovni principi iz zatvorske perspektive

Osnovni principi o postupanju s povratnicima u zatvorskom okruženju slični su onima za postupanje s nasilnim ekstremističkim/terorističkim prijestupnicima uopšte. Radna grupa RAN o zatvoru i uslovnoj kazni (RAN P&P) zabilježila je detaljno ove principe u radnom dokumentu RAN P&P. Glavni zaključci o postupanju sa svim tipovima nasilnih ekstremističkih prijestupnika su:

- bezbjednost društva se najbolje ostvaruje promovisanjem blagostanja i rehabilitacije prijestupnika;
- teroristički zločini obuhvataju čitav niz aktivnosti; pojedinci osuđeni za terorističke činove ne predstavljaju uvijek isti rizik po društvo;
- prijestupnici mogu da dožive pozitivne promjene i potrebna im je podrška da bi se udaljili od nasilnog ekstremizma;
- opšta ljudska prava moraju se poštovati sve vrijeme i u svim okolnostima;
- promovisanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika i zdrave atmosfere u zatvoru je preduslov za smanjenje rizika povezanih s radikalizacijom i za podsticanje rehabilitacije i reintegracije;
- multiagencijska saradnja je presudna u sprečavanju radikalizacije i podržavanju procesa prekida s prethodnom praksom.

Dodatna literatura: *Radni dokument RAN P&P iz 2016. godine* pruža pregled svih pitanja kojima se bavi zatvorsko osoblje i službe za uslovnu kaznu u vezi s nasilnim ekstremističkim prijestupnicima i intervencijama razvijenim kao odgovor u okviru EU. Osnovni principi objašnjeni su o ovom radu koji daje dodatne smjernice o trendovima, izazovima, metodama i intervencijama relevantnim za zatvorsko okruženje i izdržavanje uslovne kazne.

Kada je riječ o sankcijama i mjerama za zatvore i zajednice, Savjet Evrope *internetska stranica* daje pregled standarda sadržanih u različitim konvencijama, preporukama, protokolima i smjernicama o sankcijama u zatvorima i zajednici.

5.3 Konkretnе metode i modeli intervencije u zatvorskom okruženju

Kada je povratnik osuđen na zatvorsku kaznu postoje dvije glavne oblasti u kojima zatvori mogu da primjene konkretnе metode i intervencije:

- sigurnost i bezbjednost (kako bi se garantovala sigurnost i blagostanje zatvorenika, zatvorske populacije, članova osoblja i šireg društva – ovo se može posmatrati kao kratkoročna bezbjednosna mjera tokom zatvorske kazne);
- rehabilitacija i reintegracija (da bi se zatvorenik podržao u udaljavanju od nasilnog ekstremizma i pripremio za život bez kriminala nakon povratka u društvo. Ovo bi trebalo da garantuje dugoročnu bezbjednost poslije odslužene kazne).

Proces, pravovremenost i odlučivanje o ovim metodama i intervencijama razlikovaće se u svakom nadležnom pravosuđu, u zavisnosti od zakonskog okvira i posebnih sudskih odluka, procjene rizika koji predstavlja povratnik, dostupnosti profesionalaca koji će sprovesti intervencije, dostupnosti mjesta u specijalnim zatvorskim krilima, kao i od posebnih pravila i propisa koji važe u zatvoru.

Uopšteno govoreći, povratnik će ući u zatvor nakon hapšenja i kada počnu pripreme za suđenje. U pojedinim slučajevima povratnici ne moraju da ostanu u zatvoru u periodu prije suđenja, već mogu da budu kod kuće (moguće pod elektronskim nadzorom). Procjena rizika počeće u ovoj fazi, a obavljajuće je službenici zaduženi za uslovnu kaznu, psiholozi ili socijalni radnici (u zavisnosti od date infrastrukture), a rezultati će uglavnom biti iznijeti na sudu. Malo je vjerovatno da će ostale intervencije biti pokrenute tokom ove faze, jer povratnici ne žele da budu inkriminisani – pokazujući da su, na primjer, zbog radikalizacije negativno uticali na suđenje (takođe advokat može da ih posavjetuje da ne učestvuju).

Po završetku suđenja i donošenja odluke o kazni (zatvorskoj ili u zajednici), povratnik će biti smješten u skladu s kaznom. Različite nadležnosti imaju različita pravila o tome kako se zatvorenik **šalje u određeni zatvor ili zatvorsko krilo** i ko donosi odluke o tome (npr. sudija, Ministarstvo pravde, upravnik zatvora).

Početna procjena rizika koja je obavljena prije suđenja predstavlja osnov za zatvorski rad s prijestupnikom. **Procjenu rizika treba uvijek ponoviti poslije izvjesnog vremena**, da bi se utvrdilo da li se profil rizika kod datog prijestupnika mijenja. Ova procjena takođe će pružiti informacije za intervencije koje će se obaviti (kako u pogledu sigurnosti i bezbjednosti, tako i rehabilitacije). Odluke o ovim intervencijama često će se donositi u timovima koji okupljuju razne profesionalce, kao što su zatvorsko osoblje, upravnik zatvora, psiholozi, zatvorsko osoblje u okviru programa rehabilitacije, policajci i tako dalje, u zavisnosti od specifične nacionalne i lokalne infrastrukture.

5.3.1 Metode i intervencije u pogledu bezbjednosti i sigurnosti

Povratnici mogu da predstavljaju posebne izazove ukoliko su izvjesno vrijeme boravili u ratnoj zoni i stekli određene vještine (kao što su manipulacija, vještine ratovanja, način korišćenja običnih predmeta kao oružje) pomoću kojih bi mogli da naškode ostalima. Ako su doživjeli ozbiljnu traumu odnosno pate od nekih drugih mentalnih poremećaja i oboljenja, takođe mogu da budu opasni kako za sebe, tako i za sve u okruženju.

Pošto je populacija povratnika u evropskim pravosudnim sistemima i dalje malobrojna, **nijesu osmišljene nikakve posebne mjere bezbjednosti i sigurnosti za ovu ciljnu grupu**. Međutim, u posljednje vrijeme su ogromni napor usmjereni ka osmišljavanju posebnih bezbjednosti i sigurnosti u vezi s nasilnim ekstremističkim i terorističkim prijestupnicima uopšte. Ove mjere predstavljaju dodatu vrijednost u radu s povratnicima:

- **Specijalno praćenje i prikupljanje informacija:** alatke za specijalno praćenje i dijeljenje informacija osmišljene su za zatvorski sistem, odnosno u saradnji s policijom, službama za uslovnu kaznu i obavještajnim službama kako bi se pratili potencijalni procesi radikalizacije u zatvoru. Ne dešava se uvijek da osumnjičeni za radikalizaciju budu osuđeni zbog terorističkih aktivnosti (odnosno onih koje su povezane s terorizmom). U pojedinim slučajevima moglo bi se ispostaviti da je teško dokazati terorističke aktivnosti povratnika, ali da ih je moguće krivično goniti zbog drugih kriminalnih prijestupa. Važno je u okviru šire zatvorske populacije pratiti da li je prisutna radikalizacija, odnosno da li su regruteri aktivni. Zatvorska služba i Ministarstvo pravde Italije razvilo je posebni sistem praćenja koji se zove Situaciona soba, a opisan je u radu koji je pomenut u nastavku teksta.

Dodatna literatura: *RAN P&P ex post evaluacija je rad o studijskoj posjeti talijanskom kaznenom sistemu* i daje pregled italijanskog pristupa bavljenju radikalizacijom među zatvorenicima i terorističkim prijestupnicima. Evaluacija objašnjava metode bezbjednosti i prikupljanja informacija, kao i njihov pristup rehabilitaciji.

- **Posebna procjena rizika:** U brojnim pravosudnim sistemima u Evropi procjene rizika služe za razumijevanje rizika kojem je prijestupnik izložen u vezi s povratništvom ili nasilnim ponašanjem. Nedavno su razvijene nove procjene rizika s fokusom prvenstveno na utvrđivanju rizika od ekstremizma. Ove posebne procjene obično se koriste zajedno s „redovnim“ procjenama rizika koje nijesu usredsrjeđene na ideološki aspekt. One mogu da pruže informacije o nivou mjera bezbjednosti i sigurnosti koje se primjenjuju, ali i o posebno prilagođenom planu rehabilitacije za povratnika. Alatke ERG i VJERA-2 (vidi Aneks 1) posebno su namijenjene procjeni rizika. Prema zatvorskim praktičarima ove procjene rizika takođe se koriste za slučajeve povratnika i pokazale su se kao korisne.
- **Posebni režimi:** termin „režim“ odnosi se kako na poseban niz mjera bezbjednosti i sigurnosti koje se preduzimaju kod nasilnih ekstremističkih/terorističkih prijestupnika, tako i na izbor režima: razdvajanje ovih prijestupnika u okviru opšte zatvorske populacije ili njihovo grupisanje u zasebnim zatvorskim krilima. **U većini država članica EU već je usvojen protokol koji propisuje u koji bezbjednosni režim treba staviti prijestupnike osuđene za terorističke aktivnosti (odnosno one koji su povezane s terorizmom).**

Na primjer, mogu se smjestiti u objekte srednje ili visoke bezbjednosti. Ponekad je režim predodređen geografski, pa su prioritet objekti u blizini sudova pred kojim se vode dati slučajevi. Tokom posljednje decenije neke zemlje su napravile i posebna zatvorska krila specijalno za terorističke prijestupnike. Takva krila sada postoje u Belgiji, Francuskoj i Holandiji, a trenutno su u fazi izgradnje u Velikoj Britaniji. Radna grupa RAN P&P dala je pregled odabira režima i njihovih prednosti i nedostataka. Šifra za nasilne ekstremističke prijestupnike je VEO:

Izbor režima	Potencijalne prednosti	Potencijalni nedostaci
Zadržavanje	<ul style="list-style-type: none"> – Strogo praćenje – Ograničen uticaj na opštu populaciju – Fokusirane intervencije – Specijalizovano osoblje – Positivno uvjeravanje u javnu bezbjednost 	<ul style="list-style-type: none"> – Nove i snažnije veze među zatvorenicima – Smanjeno povjerenje između osoblja i zatvorenika – Ukorjenjeni opozicioni način razmišljanja – Pojačana percepcija nepravde – Uticaj obilježavanja, stigmatizacija – Status povezan s boravkom u specijalnoj jedinici – Smatra se da svi VEO predstavljaju podjednak rizik – Teškoće u pronalaženju osoblja – Veliki finansijski troškovi
Razdvajanje	<ul style="list-style-type: none"> – Manja stigmatizacija i marginalizacija – Ne utvrđuje se status zbog boravka u specijalnoj jedinici – Prilike za pozitivan uticaj ostalih 	<ul style="list-style-type: none"> – Generalistički kadar, troškovi obuke – Teško je garantovati kvalitet obavlještajnog rada – Izazovi u vezi s poznavanjem zatvorenika i dinamike bezbjednosti – VEO mogu da izvrše utjecaj na ostale – VEO mogu potpadnu pod utjecaj kriminalnih bandi
Kombinovanje	<ul style="list-style-type: none"> – Posebno osmišljen odgovor na pojedinačne potrebe/rizike 	<ul style="list-style-type: none"> – Kriterijumi selekcije/procjena rizika su neprecizni.

Ova tabela pruža kratak pregled. Njen sadržaj je detaljnije objašnjen u radnom dokumentu RAN P&P iz 2016. godine.

Iskustvo praktičara:Povratnici u specijalnim krilima

Specijalna krila imaju određeno iskustvo s povratnicima. Dosadašnje iskustvo pokazuje da se oni ne razlikuju od ostalih terorista u ovim krilima. Psiholog koja radi u specijalnom krilu za teroriste je primijetila da joj je teško da ostvari pravi kontakt s većinom povratnika. Oni deluju kao da su obučeni za „model ponašanja“ prema vlastima i ne otkrivaju svoja prava razmišljanja i emocije. Iako zatvorsko osoblje cijeni njihovo uzorno i učitivo ponašanje, ipak mora da bude svjesno skrivenih motiva i da uvijek bude na oprezu.

Dodatna literatura: *Ova RAN P&P ex post evaluacija o holandskom krilu za teroriste u zatvoru Vught* pruža pregled holanskog pristupa terorističkim prijestupnicima uopšte, kao i detaljnije objašnjenje specijalnog režima u zatvoru u Vughtu. Evaluacija obuhvata procjenu rizika, prednosti i nedostatke specijalnog zatvorskog krila, način funkcionisanja režima i njegov razvoj tokom vremena, kao i pitanja u vezi s osobljem.

- Specijalizovano osoblje:** Bez obzira na to da li su nasilni ekstremisti/teroristi smješteni u specijalna krila, mnoge države u EU ulažu u obuku specijalizovanog osoblja za rad s ovim tipom prijestupnika. Iako nijesu ograničeni samo na povratnike, postoje određeni aspekti u vezi s ekstremističkim prijestupnicima koji mogu da dovedu do problematičnih situacija za osoblje. Oni mogu da pokušaju da manipulišu ili

da regrutuju osoblje, odnosno da ih navedu na ekstremistički način razmišljanja. S druge strane, oni mogu da odbacuju osoblje na osnovu svog ideološkog uvjerenja da nijesu „humanî“ (pa ih na primjer nazivaju psima). Skorašnji incidenti u kojima su teroristički prijestupnici napali zatvorsko osoblje takođe su povećali nivo stresa kod svih koji rade s ovim prijestupnicima. Kao što pokazuje istraživanje dinamičke bezbjednosti svakodnevni odnosi između osoblja i prijestupnika presudni su za održavanje bezbjednog i sigurnog zatvorskog okruženja. Pošto se očekuje porast broja povratnika u zatvore, obavezno je ulaganje u obuku specijalizovanog osoblja.

5.3.2 Rehabilitacija i integracija: metode i intervencije

Dužina povratnikove zatvorske kazne uticaće na vrijeme koje će biti uloženo u rehabilitaciju i integraciju u zatvorskom okruženju. Pošto opšta javnost obično posmatra povratnike kao pojedince koji ne zaslužuju „pomoć“, nekada je **teško obezbijediti dovoljno sredstava** i programa uprkos rizicima koje predstavlja izostanak takvih usluga. Rehabilitacione intervencije postoje u različitim vidovima i oblicima, što će biti detaljno objašnjeno u nastavku. Do danas nije osmišljen nikakav specijalni program integracije ili rehabilitacije za povratnike.

Osnovni principi Radne grupe RAN P&P zagovaraju **prilagodavanje rehabilitacije prijestupniku**. Planovi rehabilitacije uglavnom su mješavina intervencija zasnovanih na procjeni rizika i potreba prijestupnika. Planove pravi tim sačinjen od različitih profesionalaca (zatvorski čuvari, upravnik zatvora, psiholozi, osoblje koje rukovodi rehabilitacijom intervencijama) i o njima će se diskutovati s prijestupnikom. Da li je učešće u intervencijama dobrovoljno ili obavezno zavisi od uslova izrečene kazne i od zatvorske politike. Uopšteno uzev, praktičari vjeruju da će dobrovoljno učešće dovesti do boljih rezultata, jer već postoji unutrašnja motivacija za učešće.

Uzimanje u obzir **potreba i želja koje je izrazio prijestupnik** takođe je presudno za plan rehabilitacije. Ukoliko oni žele, na primjer, da uče strani jezik ili neki zanat, biće korisno provjeriti da li se to može uklopiti u plan rehabilitacije, jer će istovremeno podstići dobru saradnju s prijestupnikom i obezbijediti usredsrjeđenost na budućnost.

Studija slučaja – rehabilitacija povratnika u zatvoru

Muškarac povratnik star između 25 i 28 godina oputovao je u Siriju nakon proglašenja takozvanog kalifata. Poticao je iz porodice srednje klase, imao je dobro plaćen posao i visok stepen obrazovanja. Ostao je u Siriji tri mjeseca. Ne postoje jasni dokazi da je učestvovao u borbama. Uspeo je da se vrati rekvši da ide po suprugu koja ga čeka na turskoj granici. Međutim, uhapšen je nekoliko mjeseci poslije povratka, a njegovo hapšenje izazvalo je veliku medijsku pažnju. U proljeće 2017. godine i dalje je bio u zatvoru, odakle je stupio u kontakt s jednom NVO radi podrške. Boravak u pritvoru i višečasovna izolacija učinili su ga nestabilnim, pa ponekad odbija kontakt. Takođe iskazuje ogromno nepovjerenje prema sistemu, te nevoljno prihvata savjete od onih koji pokušavaju da ga podrže. Uticaj politike i medija uvećava njegovo nepovjerenje i otežava mu da izgradi odnose zasnovane na povjerenju.

Naučene lekcije:

- Osoblje NVO treba da razmisli o tome da upotrijebi sopstvena imena i biografije da bi dokazalo autentičnost – na taj način su u ovom slučaju učvrstili povratnikovo povjerenje u iskrenost NVO.
- Upornost se obično isplati. U konkretnom slučaju NVO je održala kontakt čak i kada je pritvoreni povratnik odbijao da vidi njene radnike. Ovo su radili da bi povratnik osjetio svoju vrijednost.
- Možda je korisno ne postavljati direktna pitanja o boravku u Siriji, ali pokazati interesovanje kada se ta tema pokrene. NVO uključena u ovaj slučaj nikada nije podsticala razgovor o tome.
- Predrasude i predubrjeđenja se mogu izbjegći tako što se neće čitati svi dosijei i medijski izveštaji prije susreta s pojedincem.
- To pomaže u obezbjeđivanju dobrog kontakta sa zatvorskom administracijom i ostalim institucijama.

Izlazni programi

Ovo zbirno ime odnosi se na programe i intervencije čiji je cilj udaljavanje od, odnosno deradikalizacija nasilnih ekstremističkih/terorističkih prijestupnika. Kao što je Radna grupa RAN EXIT navela u svojoj ex post evaluaciji o „Minimalnim metodološkim zahtjevima za izlazne intervencije“:

Deradikalizacija je uobičajeni izraz u javnoj debati, ali ga ne prihvata uvijek većina ljudi koja radi na deradikalizaciji. Ovaj izraz ne odslikava sve što se odnosi na lica koja napuštaju ekstremističko okruženje, odnosno mijenjaju svoj obrazac razmišljanja. Pored promjene mentalnog sklopa i načina razmišljanja, ovaj proces takođe zahtjeva promjene ponašanja (kao što je uzdržavanje od nasilja) i praktične promjene (kao što su posao, smještaj i škola). Oslobađanje je izraz koji se koristi za ove promjene. „Izlaz“ predstavlja spoj deradikalizacije i oslobađanja. Ostali izrazi, na primjer, „rehabilitacija“ ili „resocijalizacija“, više se odnose na cilj procesa.

U praksi **programi i specijalno prilagođeni planovi rehabilitacije povratnika obuhvataju elemente deradikalizacije i oslobađanja**. Kako će plan rehabilitacije izgledati zavisi u velikoj mjeri od procjene rizika i potreba koju obavljaju stručnjaci u okviru kaznenog sistema, od dostupnosti intervencija i spremnosti ili dužnosti prijestupnika da učestvuje u njima.

- **Obezbjedivanje redovnih intervencija:** Svaki zatvorski sistem ima standardne intervencije kao podršku rehabilitaciji zatvorenika. One uključuju pristup zaposlenju, rekreaciji i obrazovanju. Ove vrste aktivnosti pomažu zatvorenicima da se pripreme za izlazak na slobodu i reintegraciju u društvo. Pošto je vrlo vjerovatno da će se većina pritvorenih povratnika vratiti u društvo (ponekad za svega nekoliko mjeseci/godina), važno je staviti im na raspolaganje ove redovne aktivnosti. One će možda imati efekt normalizacije poslije života u oblasti sukoba. Stoga ove aktivnosti mogu same po sebi da ostvare efekt oslobađanja i deradikalizacije.
- **Rad na ideološkoj dimenziji:** Da li će zatvoreni povratnici zadržati ekstremističku ideologiju i način razmišljanja zavisi od njihove motivacije i podsticaja zbog kojih su primarno postali inostrani borci – kao i od njihovih iskustava i izloženosti ovoj dimenziji tokom boravka u terorističkoj grupi. Početna procjena je neophodna da bi se utvrdio stepen u kojem se očekuje da će rehabilitaciona intervencija uticati na povratnikov mentalni sklop ili da li će druge intervencije više odgovarati povratnikovim rizicima i potrebama. Ukoliko procjena pokaže potrebu za intervencijom na ideološkom nivou, postoji nekoliko oblika u kojima intervencija može da se sprovede.
  - **Savjetovanje jedan na jedan:** Na ovim sesijama će s povratnikom razgovarati profesionalac specijalizovan za ideologiju, teologiju, ekstremizam ili srodne oblasti. Cilj je da se kroz razgovore povratnikov pogled na svijet „otvoriti“ za različite perspektive i tumačenja. Pojedine zemlje su imenovale specijalne stručnjake za deradikalizaciju koji obavljaju ovu vrstu savjetovanja. Preporučuje se dobrovoljno učešće u ovim savjetodavnim sesijama; sesije takođe stvaraju bezbjedan prostor za dijeljenje misli i emocija.
  - **Sesije s grupnim dijalogom:** kao sredstvo prikazivanja situacija iz stvarnog života (kada se ljudi često postave na tuđe mjesto) i za iskorišćavanja razlika u pogledima i mišljenjima, sesije s grupnim dijalogom mogu da budu efikasan način za pokretanje emocija i procesa razmišljanja o pogledima na svijet. Najbolje je grupni pristup kombinovati s individualnim. Posebnu pažnju treba voditi o sljedećem:
    - ko može da bude dio grupe (pažljiv odabir je neophodan; nije dobro staviti u istu grupu prijestupnike koji su se već zbljžili u zatvoru, već je korisno imati različite profile);
    - dobrovoljan ili obavezan pristup (preporučuje se dobrovoljan);
    - ko će voditi grupu (to treba da bude neko ko posjeduje stručnost za datu temu i iskustvo u dinamici grupe);
    - dinamika grupe i stvaranje bezbjednog prostora (da bi se izbjeglo zastrašivanje/maltretiranje koje ometa proces učenja).

- **Obrazovanje i razmišljanje:** postoji nekoliko načina na koji povratnik može da razmisli o svojim uvjerenjima i pogledima na svijet. Nuđenje raznih knjiga, časopisa i dokumentarnih filmova koji prikazuju niz različitih perspektiva, na primjer p spoljnoj politici, dvostrukim standardima i diskriminaciji, može da posluži kao okidač koji će pritvorene povratnike navesti da se školuju i da razmišljaju, naročito dok su u svojim čelijama.

Praksa na radu: grupni dijalog

Njemačka organizacija Mreža za prevenciju nasilja osmisnila je program grupne obuke koji se zove: Preuzimanje odgovornosti – raskid s mržnjom i nasiljem – učenje o odgovornosti. Ova organizacija radi prvenstveno s mladim ekstremističkim prijestupnicima. Za više informacija i detalja za kontakt vidi zbirku RAN.

- **Pružanje vjerske i duhovne podrške:** Zatvori su po svojoj prirodi kontekst u kojem mnogi prijestupnici u jednom trenutku osjeće potrebu za duhovnim ili vjerskim usmjeravanjem. Tu potrebu nekada pokreće čitav niz podsticaja: želja da se nastavi upražnjavanje religije, da se ostvare prava i značenje života, da se pomogne u pronalaženju „duševnog mira“, da se obnovi osjećanje sopstvene vrijednosti, da se podrže j ponašanja, da se dobije zaštita od određenih grupa, da se dobije prilika za susret s pripadnicima suprotnog pola, da se stekne pristup posebnim resursima i tako dalje. Važno je shvatiti da ovakvu raznolikost motiva treba posmatrati kao „normalnu“, a ne direktno uznenirujuću u smislu ekstremističke vjerske ideologije.
- Praksa pokazuje da pojedini povratnici u zatvoru upražnjavaju svoju vjeru i zainteresovani su za nju. Obezbeđivanje **odgovarajuće vjerske brige** preko sveštenika (u konkretnom slučaju imama, ali i ostalih vjeroučitelja) pomaže da se iskoriste pozitivni efekti religioznog načina života i doprinosi udaljavanju zatvorenika od ekstremističke vjerske ideologije kroz razgovor o različitim vjerskim tumačenjima i perspektivama.
- Prilikom pružanja ovakve brige važno je da sveštenici budu pravilno odabrani i obučeni za rad u zatvorskom okruženju. Isto se odnosi i na vjerske materijale i izvore koji su dostupni u zatvorskom okruženju. Vrijedi istaći da **sveštenici treba da budu sposobljeni za rad u povjerljivom okruženju** (istovremeno zadržavajući legitimnost u očima zatvorenika) i **ne treba automatski da im se kao zadatak postave ciljevi deradikalizacije** (jer im je za to potrebna posebna obuka).

Dodatna literatura: Evropska organizacija zatvorskih i korektivnih službi (EuroPris) ima stručnu grupu specijalizovanu za radikalizaciju u zatvorima, koja je sastavila izveštaj o sveštenicima i deradikalizaciji u zatvoru.

Ponovno povezivanje s porodicom i društvenim okruženjem: Ključna karakteristika ekstremističkih i terorističkih grupa jeste njihov cilj da izoluju ranjive ljude od uobičajenog društvenog okruženja da bi lakše potpali pod uticaj i bili vrbovani. U brojnim slučajevima je obnavljanje pozitivnih odnosa s porodicom i društvenom mrežom važan korak u rehabilitaciji. Ovo takođe garantuje bezbjednu mrežu nakon izlaska iz zatvora. Međutim u pojedinim slučajevima društvena mreža i porodica ne utiču pozitivno, nekada su čak u doslihu s prijestupnikom još dok je u zatvoru. Zato je neophodna pažljiva procjena prije nego što se u rehabilitacione intervencije uključe porodica i društvena mreža.

U pojedinim slučajevima porodica se osjeća osramoćeno i obilježeno zbog povezanosti svog člana s terorističkom grupom pa ne želi da bude u kontaktu s njim. Ukoliko je o tome riječ, biće potrebno vremena za ponovnu izgradnju odnosa i povjerenja. Može se ispostaviti da je proces ponovnog povezivanja s porodicom teži kada su u pitanju preobraćenici koji su postali FTF, a zatim se vratili. U takvim slučajevima porodica i društveni kontakti obično nijesu u stanju da shvate zbog čega se ta osoba preobratila, pa nijesu sigurni kako da postupe. Kako se približava dan puštanja na slobodu, važno je da postoji bezbjednosna

mreža koja će spriječiti da se prijestupnik vrati svojim starim obrascima ponašanja i da bude ponovo regrutovan odmah po izlasku iz zatvora.

Praksa na djelu: Austrijska konferencija za društvene mreže

Austrijska konferencija za društvene mreže je zanimljiv eksperiment i primjer kako se porodica i društvena mreža uključuju u pripreme za izlazak terorističkog prijestupnika na slobodu.

Za više informacija obratiti se ***Neustart***, Austrijskoj službi za uslovnu kaznu.

Studija slučaja – rehabilitacija povratnika uz učešće porodice

Mladić je oputovao u Siriju prvi put 2012. godine. Tamo je ostao šest sedmica i zatim se vratio. Tokom 2013. godine dva puta je išao u Siriju i oba puta je u toj zemlji ostao po šest sedmica. Sumnjaljivo je da se borio za grupu Džabhat al-Nusra koja je povezana s Al Kaidom. Uprkos sumnji u kriminalno ponašanje, nije bilo dovoljno osnova za krivično gonjenje. Multiagencijski partnerski tim pokušavao je da uspostavi kontakt s njim još od 2010. godine, ali je on uvijek bio „negdje, u zavisnosti od situacije u tom trenutku“.

Tokom 2015. povratnik se oženio i postao otac. Marta 2016. uhapšen je i zatvoren zbog krađe velikog broja pasoša. Multiagencijski partnerski tim iskoristio je tu priliku da izgradi odnos s njegovom širom porodicom, a naročito blizak odnos s njegovom suprugom i sinčićem, nudeći i pomoći vlasti. On je oslobođen u decembru 2016, da bi se u januaru 2017. godine dobrovoljno obratio vlastima i zatražio pomoći u organizovanju novog načina života. U februaru je otpočeo Izlazni program. Vlasti su ostale u bliskom kontaktu s povratnikom suprugom i djetetom, a dodijeljen mu je i mentor, da bi mu učvrstio životne i obrazovne vještine.

Naučene lekcije:

- Važno je uspostaviti više ulaznih tačaka za povratnika i njegovu/njenu porodicu i izgraditi povjerenje i dobre odnose.
- Pripremiti se za izdržljivost i upornost prilikom približavanja takvom pojedincu.

- **Pružanje psihološke podrške i intervencija u slučaju traume:** Ovo je standardna intervencija u zatvorima. Generalno govoreći procjena prijestupnikovog mentalnog zdravlja je dio cjelokupne procjene rizika i potreba. Trebalo bi da postoji i procjena za povratnike, s naročitim naglaskom na psihološke probleme i traume koji bi mogli da se pojave zbog njihovog boravka u zoni sukoba. Ukoliko se utvrde problemi s mentalnim zdravljem (kao što je granični sindrom, autizam itd.), treba obezbijediti tretman i razmisiliti prilikom uključivanja povratnika u druge šeme. Zatvori treba da poboljšaju kapacitete odnosno pristup stručnjacima za traumu koji će se baviti ovom posebnom grupom.
- **Nuđenje mentorskih programa:** mentorski programi za nasilne ekstremističke i terorističke prijestupnike usvojeni su u nekoliko zemalja poput Velike Britanije, Danske i Norveške. Programi se mogu prilagoditi da bi odgovarali profilima povratnika u zatvoru. Ideja u osnovi programa jeste da se određena osoba dodjeljuje prijestupniku kao mentor i oni se redovno sastaju da bi razgovarali i u nekim slučajevima sproveli aktivnosti. Mentor mogu da budu članovi osoblja, pripadnici zajednice, stručnjaci iz NVO, vjerske vode, bivši prijestupnici itd. Da bi se sproveo efikasan mentorski program, treba realizovati sljedeće:
  - Bez obzira na njihovo porijeklo najvažniji kriterijum jeste da postoji izvjesna povezanost ili „podudaranje“ između mentora i štićenika kao temelj na kojem će moći da se izgradi odnos zasnovan na povjerenju.
  - U zatvorskem okruženju takođe je važno da mentor ima dobre kontakte sa zatvorskim osobljem koje se svakodnevno bavi njegovim štićenikom.

- Mentore treba pažljivo provjeriti prije nego što stupe u kontakt s potencijalnim štićenikom. Ukoliko bilo kojoj strani ne prija druga osoba, treba obustaviti mentorstvo.
- Bitno je da povezanost između mentora i štićenika ne postoji u cilju ostvarivanja određenog rezultata, već kao jedna od intervencija u procesu rehabilitacije prijestupnika. Takođe je važno ne vršiti pritisak na odnos i obezbijediti da se mentor ne posmatra kao „dio sistema“ (sistem u koji mnogi ekstremistički prijestupnici nemaju povjerenja).
- Mentor treba da prođu obuku prije početka programa. Obuka treba da se usredsrijedi na okolnosti koje se očekuju tokom rada s povratnikom, signale koji izazivaju zabrinutost i na potrebu njihovog prijavljivanja zatvorskim vlastima, kako voditi otvoren razgovor i graditi povjerenje te kako objasniti granice i upravljati očekivanjima.
- Ukoliko to dozvoljava okvir intervencije, preporučljivo je održati dobro mentorstvo i nakon izlaska štićenika na slobodu te omogućiti da se mentor i štićenik i dalje sastaju.
- U svakom trenutku treba voditi računa o bezbjednosti mentora i njihovih porodica/društvenih mreža. Mentor treba da imaju nekoga kome će prijaviti sumnjivo ponašanje. Ukoliko se koristi samo vlastito ime mentora, poseban broj telefona ili mejl za kontakte, to može da pomogne u zaštiti mentora od negativnih namjera (u slučaju da se pojave).

Praksa na djelu: Rehabilitacija terorističkih prijestupnika i prijestupnica „jedan na jedan“ (TACT)

The Unity Initiative (TUI) je specijalno interventno savjetodavno tijelo u Velikoj Britaniji. Ono ima specijalne programe za (ideološku) rehabilitaciju terorističkih prijestupnika i povratnika iz Islamske države. Detalji o njihovom programu dostupni su na njihovom [web-sajtu](#).

Program „Back on track“ Danska je jedna od prvih država članica EU koja je razvila mentorski program za nasilne ekstremističke i terorističke prijestupnike. [Više o programu pročitati u Zbirci RAN.](#)

- Rad s bivšim ekstremistima (prijestupnicima)/bivšim vojnicima: Kao dio obrazovno ili ideološki usmjerenih intervencija, sastanci s bivšim ekstremistima ili bivšim vojnicima/veteranima (koji su takođe doživjeli rat i sukobe) mogu da pomognu dajući drugačiju perspektivu o iskustvima povratnika; oni mogu da saznaju i uče zahvaljujući pričama u kojima se pominju strah, napetost i trauma. Zbog svog iskustva bivši vojnici i veterani možda uživaju veću legitimnost i poštovanje u očima povratnika, pa će biti u mogućnosti da lakše dopru do njih, da ih shvate i povežu se s njima. U radu s bivšim ekstremistima naročito je važno:
  - da su oni zaista bivši ekstremisti i da su se otvoreno distancirali od ekstremističkih ideologija i grupa;
  - da su obučeni i imaju iskustva u radu s ekstremistima, a poželjno bi bilo da su i sami bili prijestupnici;
  - da se sprovodi praćenje kako bi se obezbijedilo da potajno ne namjeravaju da utiču ili regrutuju osobe s kojima su u kontaktu ili da dobiju informacije. Takođe bi trebalo voditi računa o bezbjednosti i sigurnosti bivših ekstremista, jer njih često smatraju izdajnicima.

Dodatna literatura: *The RAN EXIT ex- post paper of RAN EXIT on how to set up an exit intervention* pruža dodatne informacije o tome kako treba raditi s bivšim borcima.

5.4 Glavni principi iz perspektive uslovne kazne

Reintegracija ima za cilj da spriječi nasilno ponašanje i omogući inkluziju i učešće u društvu. **Osjećaj pripadnosti i prihvaćenosti čini posvećenost nasilju manje održivom.** Radikalne ideje nijesu opasne same po sebi, iako su i dalje faktor rizika za nasilno ponašanje u određenim okolnostima. Istraživanja o nasilnim ekstremističkim prijestupnicima (VEO) poslije izlaska na slobodu su ograničena i nije dovoljno poznato šta pomaže njihovo privikavanje. Međutim, Radna grupa RAN P&P je prepoznala neke uopštene principe za dobru praksu prema kojima će se rukovoditi i rad s povratnicima:

- Reintegracioni planovi treba da budu uključeni u radne planove za povratnika čim to uslovi njegove kazne dozvole. To znači da rehabilitacioni planovi već uzimaju u obzir dužinu zatvorske kazne i mogućnosti nastavka intervencija po oslobođanju povratnika. Na primjer, kada je mentor dio rehabilitacionog programa, treba se postarati da mentor bude i dalje angažovan poslije oslobođanja povratnika. Ovo je takođe značajno za vjersko savjetovanje i programe, jer povratnici mogu da se povežu s vjerskim organizacijama u zajednici.
- Procjene rizika i potreba ([kao što je objašnjeno u poglavljiju 3](#)) predstavljaju ključ za osmišljavanje efikasnih programa reintegracije. Službe za uslovnu kaznu (ili njihovi nacionalni ekvivalenti) treba da sarađuju u ovoj procjeni tokom završne faze zatvorske kazne. Individualizacija procjene je neophodna; one treba da olakšaju proces udaljavanja odnosno deradikalizacije prepoznajući potencijal za davanje doprinosa društvu. Preporučuje se da multidisciplinarni timovi procjene individualne potrebe i rizike prijestupnika.
- Ključ za to jeste upravljanje tranzicijom. To podrazumijeva saradnju različitih organizacija (zatvor, služba za uslovnu kaznu, policija, lokalne vlasti, organizacije podrške itd.) kako bi se obezbijedila neometana tranzicija prijestupnika iz zatvorskog okruženja u lokalnu zajednicu. Pošto su tranzicioni periodi one tačke kada je rizik od vraćanja ideologiji visok, važno je imati važeće planove prije okončanja kompletne zatvorske kazne.
- Povjerenje je središte efikasnog uslovnog rada i često se proces povezivanja ekstremističkih prijestupnika sa službenicima za uslovnu kaznu sprovodi imajući u vidu građenje povjerenja. Službenici za uslovnu kaznu koji imaju isto kulturno ili vjersko porijeklo kao i prijestupnik mogu da pomognu u uspostavljanju povjerenja.
- Studije o uzdržavanju – načinu na koji pojedinci prestaju ili se uzdržavaju od kriminala – ukazuju na značaj zajedničkog oosmišljavanja procesa s ostalima. „Ostali“ obuhvataju službenike za korektivne mjere i ostala lica u društvenim mrežama. Predstavnici iz drugih organizacija s kojima se sarađuje, uključujući organizacije u okviru zajednice koje pomažu u nalaženju posla ili vjerskog i duhovnog usmjeravanja, kao i socijalne službe, mogu da ispune potrebe za društvenom podrškom i da smanje izvore rizika. Prijatelji, članovi porodice i ostali značajni odnosi presudni su za suzdržavanje od kriminala i za učvršćivanje pozitivnog pogleda na nenasilno ponašanje, kao i pozitivnog identiteta. Ova saradnja u osmišljavanju procesa je ključna za reintegraciju jer nijesu dovoljni samo napor i odluka prijestupnika da se reintegriše u društvo, već i društvo (naročito oni u prijestupnikovom bliskom okruženju) treba da ga prihvati i da bude spremno da mu ponudi drugu šansu.

5.5 Metode i modeli intervencije u vezi s uslovnom kaznom

Zatvorsko okruženje i uslovna kazna se u nekim aspektima poklapaju, ali se isto tako razlikuju. Zajednička karakteristika je to što još nijesu osmišljene posebne intervencije za povratnike. Stoga će metode i intervencije koje se primjenjuju na terorističke prijestupnike na uslovnoj kazni biti dragocjene i u postupanju s povratnicima. Pošto se povratnici vraćaju u društvo poslije izdržavanja zatvorske kazne, pojaviće se dodatni izazovi kako za samog povratnika, tako i za službe podrške i zajednicu. Ovi izazovi nekada ometaju reintegracione intervencije, kao što je objašnjeno u pregledu različitih vrsta intervencij datom u ovom pasusu.

Studija slučaja – Podrška poslije oslobođanja 1

Povratnik je kao dvadesetogodišnjak otišao u Siriju 2013. godine zajedno s djevojkom. Nije bio visoko obrazovan i nije mogao da se duže zadrži ni na jednom poslu. Prije odlaska nije učestvovao u kriminalnim radnjama i nije imao kriminalni dosije. Vratio se 2014. i zbog toga se smatra jednom od prvih generacija inostranih terorističkih boraca. Ostao je u Siriji tri mjeseca. Osuđen je zbog učešća u borbama pod okriljem Islamske države iako poriče da je bio pripadnik Islamske države. Pošto se vratio 2014. godine, kada nije postojalo mnogo prepreka kao danas, lako je prešao granicu. Vratio se sa suprugom koja je tada bila u drugom stanju (ovo je bio važan razlog za povratak) i koja se porodila nakon povratka u rodnu zemlju u EU. Po povratku se prijavio lokalnim vlastima i policiji, ali je ostao u zajednici nekoliko mjeseci prije nego što ga je zvanično uhapsio veliki tim policajaca. Pošto se prethodno prijavio vlastima, smatrao je da je ovakav način hapšenja bespotreban. Na sudu je osuđen na zatvorsku kaznu od dvije godine. Sada je već godinu dana na uslovnoj kazni i živi sa suprugom i djetetom u drugom gradu. Službe za uslovnu kaznu su u početku bile angažovane i iznijele su svoje procjene na sudu. Tokom boravka u zatvoru imao je ograničen kontakt sa službama za uslovnu kaznu; po izlasku iz zatvora omogućen mu je kontakt jednom sedmično. On je dosljedan i pouzdan kada je riječ o sastancima sa službom za uslovnu kaznu, ali je tim primjetio da je počeo otvoreno da izražava svoje simpatije prema Islamskoj državi i činjenicu da je učestvovao u borbama. Ne govori otvoreno o svojoj mreži. Ostaće na uslovnoj kazni još godinu dana.

Naučene lekcije:

- Iako je služba za uslovnu kaznu imala indikacije da se povezao s nekim ljudima iz stare mreže, ne mogu da razgovaraju o tome s njim, jer bi mu to bilo sumnjivo. Moraju da sačekaju da im da „zeleno svjetlo“ kako ne bi poljuljali njegovo povjerenje.
- Dvogodišnja zatvorska kazna ostavila je traga na ovom povratniku. Strog režim je doživio kao težak i ponižavajući, a njegova simpatija prema ideologiji Islamske države se povećala. Razlog za to je i činjenica da je u zatvoru bio zajedno s ostalim osuđenim teroristima sa sličnim načinom razmišljanja, što je ostavilo manje prostora za slanje suprotnih i alternativnih poruka. Ipak je dobio izvjesnu podršku od zatvorskog osoblja i imama, ali je ta podrška minimalno djelovala na njega. Praktičari zaduženi za uslovnu kaznu moraju da budu upoznati s ovom pričom i potencijalnom štetom koja je pričinjena tokom boravka u zatvoru.
- Ispostavilo se da je za izgradnju povjerenja potrebno mnogo vremena i strpljenja, jer povratnici iskazuju veliko nepovjerenje. Za ponovno uspostavljanje povjerenja važan je otvoren i transparentan stav prema povratniku o onome šta može da očekuje od službenika za uslovnu kaznu, kao i kako će oni izvještavati o njegovom slučaju.
- Praktičari za uslovnu kaznu imaju zadatku da podrže reintegraciju prijestupnika i u tim slučajevima treba da se pripreme za dug i složen put. U konkretnom slučaju reintegracija je veoma teška. Povratnik je pokušao da se poveže sa džamijom, ali tamo nije dobro dočekan. On je takođe uključen u postupak reintegracije na poslu kojim rukovodi lokalni organ, ali još nije našao posao. Ne želi da bude u kontaktu s policijom. On je u kontaktu samo s lokalnim organom, službenikom za uslovnu kaznu i službom za podršku porodice. Nedavno je takođe pokazao interesovanje za psihološku podršku. Njegova supruga ne želi kontakt ni sa kim. Čini se da ni povratnik ne želi da se reintegriše u društvo u svojoj rodnoj zemlji niti da živi u nekoj islamskoj zemlji. Međutim, shvatio je da preseljenje u zemlju svog nasljeđa nije opcija, jer bi odmah bio uhapšen – tamo je obilježen kao osuđeni terorista.
- Pošto je u ovaj slučaj uključeno više različitih organizacija za uslovnu kaznu neophodna je dobra multiagencijska saradnja. Od velike koristi su dostupnost partnerskog „okruglog stola“ gdje razne organizacije mogu da razgovaraju o slučaju, istraživanje načina za dijeljenje informacija i međusobno otkrivanje interesa i ciljeva.

- **Podrška tokom uslovne kazne:** U većini slučajeva kraj zatvorske kazne (ili prevremeno oslobađanje) obuhvatiće obavezne sastanke sa službenikom za uslovnu kaznu kako bi se podržao i pratio povratnikov reintegracioni put. Stručnjaci za uslovnu kaznu služe kao „menadžeri slučaja“ koji predvode ostale institucije i agencije za podršku kao što su lokalne vlasti, policija, NVO i slično. Dužina podrške tokom uslovne kazne obično zavisi od odluke suda. Praktičari navode da je taj period često suviše kratak, pa je zbog toga neophodno imati širi plan podrške kada se završi period obavezne podrške. Lokalne vlasti, koje u mnogim slučajevima nadgledaju finansijske i ostale oblike podrške za povratnike, mogu da imaju ulogu u ovome, baš kao i NVO ili organizacije u zajednici i mentori. Ti napor u glavnom moraju da budu na dobrovoljnoj osnovi. Lokalne vlasti mogu da izvrše određeni uticaj u saradnji zbog finansijske podrške. S obzirom na to da rad s terorističkim prijestupnicima na uslovnoj kazni može da bude prilično stresan (zbog javne i političke nesigurnosti u vezi s terorističkim prijestupnicima), važno je da osoblje zaduženo za uslovnu kaznu bude osnaženo i podržano u svom radu. Podrška treba da obuhvati sljedeće:
  - *Obuka za službenike za uslovnu kaznu:* specijalna obuka o radikalizaciji, ideologiji, načinu postupanja sa zabrinjavajućim znacima i tako dalje može da pomogne ovim službenicima da osjećaju veću sigurnost u svakodnevnom radu.
  - *Rad u timu:* zajednički rad s ostalim službenicima za uslovnu kaznu koji rade s istom grupom prijestupnika, kao i sa specijalistima/stručnjacima koji odlično poznaju terorizam, radikalizaciju i povezane oblasti, može takođe da pomogne u stvaranju sigurnog prostora u kojem ovi službenici mogu da podijele probleme i razloge za zabrinutost.

Praksa na djelu: Holandski TER timovi za uslovnu kaznu

Holandska služba za uslovnu kaznu osnovala je 2012. godine specijalni tim koji se bavi teroristima, ekstremistima i radikalima (TER) na uslovnoj kazni. Tim je sastavljen od 13 (međunarodno) obučenih i specijalizovanih službenika za uslovnu kaznu. *Više o ovome pročitati u RAN Zbirci pristupa i prakse.*

Za više informacija obratiti se [Holandskoj službi za uslovnu kaznu](#).

- **Praktična podrška:** Kao u svakom procesu reintegracije određeni broj praktičnih problema javlja se i u organizaciji pripreme za dolazak osuđenog povratnika u društvo. Prije svega povratniku će biti potrebno mjesto gdje će živjeti. Iz iskustva se vidi da je potrebno обратити pažnju na to da li povratnik dolazi u svoje rodno mjesto ili negdje drugdje. Ovo će zavisiti od brojnih faktora kao što su:
  - spremnost lokalnih/regionalnih vlasti da ih prime natrag;
  - spremnost vlasnika/stambenih udruženja da obezbijede smještaj;
  - spremnost članova porodice da obezbijede smještaj;
  - veze sa starom mrežom (da li su pozitivne ili negativne, da li uslovi puštanja na slobodu ograničavaju kontakt s pojedinim članovima stare mreže, kakav je status povratnika u staroj mreži, npr. da li je heroj ili izdajnik);
  - da li su multiagencijske strukture za podršku dostupne na predviđenoj lokaciji.

- Osim smještaja određeni vidovi finansijske podrške najvjerovaljnije će se obezbjeđivati putem sistema socijalne zaštite, jer je pronalaženje posla nekada problematično. Poslodavci se možda plaše da osuđenog terorista i povratnika uključe u svoju radnu snagu. Većina zemalja takođe ima specijalne spiskove osuđenih terorista zbog kojih će im biti teško, na primjer da otvore račun u banci. Podrška nacionalne/lokalne vlasti neophodna je i obično je preduslov za povratnika da sarađuje s vlastima, pa čak i da učestvuje u rehabilitacionim programima. Isto tako, kada je riječ o obrazovanju, povratniku će biti potrebna pomoći da se poveže s obrazovnim ustanovama.

Službenici za uslovnu kaznu, lokalne vlasti i ostali profesionalci za podršku mogu takođe da podrže povratnika u ponovnom građenju pozitivne mreže i povezivanju s vjerskim institucijama, sportskim klubovima, organizacijama za rekreaciju, dobrovoljnim radom itd. Međutim, u svakom od ovih slučajeva javna predstava o FTF i povratnicima može da oteža njihovo prihvatanje u tim krugovima. Zbog medijske pažnje nekada je teško čak i ne isticati se previše.

Studija slučaja – Podrška poslije oslobođanja 2

Muškarac je sada star 24 godine. U Siriju je otišao 2012. godine, a početkom 2014. vratio se u rodni grad sa suprugom i djetetom. Nije jasno zašto i kako se vratio. Njegov povratak je primijetio oprezni policajac na dužnosti u zajednici i prijavio ga vlastima. Povratnik je zatim uhapšen, krivično gonjen i osuđen na tri godine zatvora zbog pridruživanja terorističkoj organizaciji. Tokom izdržavanja zatvorske kazne postojala je čvrsta saradnja između upravnika zatvora, psihologa, službenika za uslovnu kaznu i vođe slučaja u zatvoru. Ovi akteri počeli su da se pripremaju za puštanje osuđenika na slobodu šest mjeseci unaprijed. Postavljajući mu pitanje: „Šta će ti biti potrebno kada izađeš iz zatvora?“ ili „Kako očekuješ da ćeš provoditi dane po izlasku?“, oni su ga uključili u planiranje. Sproveden je multiagencijski plan reintegracije. Fokus plana jeste da se smanji rizik koji on predstavlja reintegrišući ga u društvo što je brže moguće i produžavajući proces i praćenje.

Poseban niz uslova puštanja na slobodu formulisan je u saradnji sa službenikom za uslovnu kaznu. Povratnik sada živi sa suprugom i djetetom u rodnom gradu. Trenutno živi od socijalne pomoći, ali mora svakoga dana da radi u radnoj jedinici za reintegraciju u okviru zajednice. Ova jedinica ga prati prvenstveno zbog znakova radikalizacije odnosno regrutovanja drugih koji rade s njim. Takođe mu je omogućen tretman mentalnog zdravlja i mentorstvo. Kontakt njega i mentora, koji je takođe lokalni vođa slučaja, jeste stabilan. Njih dvojica se sastaju svake sedmice i kad god se on „uspaniči“ ili iskaže ekstremistička razmišljanja, obraća se mentoru.

U ovom trenutku multiagencijski tim uključen u reintegraciju povratnika obuhvata lokalnog koordinatora i vođu slučaja, stručnjaka za mentalno zdravlje (terapeuta), vođu slučaja iz socijalne službe, policajca, službenika za uslovnu kaznu, radnika za podršku porodici i radnika na izlaznom programu.

Nastavljena je saradnja sa zatvorskim psihijatrom i službenikom za uslovnu kaznu, a zatim s lokalnim koordinatorom slučaja, a diskusije o slučaju se redovno održavaju. Opšti utisak uključenih praktičara jeste da će ovom čovjeku biti potrebno mentorstvo i tretman u neodređenom vremenskom periodu.

Naučene lekcije:

- Važno je po imenu poznavati FTF u gradu, kao i njihove porodice i prethodno okruženje. Na taj način se povećava šansa za dobijanje obavještenja kada se neki FTF vrati.
- Poštovanje želje porodice da djeca ostanu u porodici može se upotrijebiti kao sredstvo za kontaktiranje s povratnicima. U ovom slučaju povratnik je želio da mu dijete živi kod njegovih roditelja, a ne u hraniteljskoj porodici. Razgovarajući s porodicom, a zatim i s povratnikom na tu temu, lokalne vlasti uspjele su da uspostave kontakt s povratnikom.
- Saradnja sa zatvorskim osobljem i službenicima za uslovnu kaznu i uključivanje povratnika u njegov plan reintegracije presudni su u pripremi njegovog povratka u društvo.
- Početak građenja odnosa s povratnikom dok je još u zatvoru može biti dragocjena investicija. Ovaj povratnik je izjavio da je mentor imao uticaj na njega samo zato što mu se obratio dok je još bio u zatvoru.
- Ako je povratnik na spisku terorista UN, njegova imovina se zamrzava. Da bi povratnik pokrenuo proceduru „odmrzavanja“, mora da se obrati nacionalnoj vladi. Ako to ne uradi prije izlaska iz zatvora, on neće moći da zarađuje novac, da otvori račun u banci niti da pristupi postojećem računu. Procedura odmrzavanja traje nekoliko mjeseci.
- Korisno je napraviti jasne dogovore i definisati konkretnе ciljeve procesa reintegracije – s partnerima u multiagencijskom timu, ali i s povratnikom. Ukoliko se to ne uradi pravilno, postoji opasnost da će cjelokupan proces integracije postati problematičan.
- Česti direktni kontakti s povratnikom su obavezni da bi se procijenilo kako se povratnik zaista osjeća.

- Praćenje povratnikovih aktivnosti, uključujući i praćenje njegovih profila na društvenim mrežama, jeste od vitalnog značaja. U ovom slučaju analitičar iz opštine prati povratnikovu (javnu) komunikaciju na društvenim mrežama i dostavlja informacije o tome mentoru. Mentor suočava povratnika s izjavama ili postupcima na društvenim mrežama tokom mentorskih sesija.
- Za reintegraciju je potrebno vrijeme. To je veoma spor i složen proces. Kada otpočnete ovaj proces, pripremite se da će biti dugoročan.

- **Psihološka podrška:** Praksa pokazuje da je veoma teško odrediti psihološko stanje i stepen traume kod povratnika zato što oni obično nijesu voljni da podijele priče o onome što su doživjeli u inostranstvu, čak ni poslije izricanja presude i izdržavanja zatvorske kazne. Ovo takođe predstavlja problem za službe za uslovnu kaznu, čiji je zadatak da usmjeravaju povratnike ka odgovarajućoj psihološkoj podršci, kao i da stvore otvoren odnos zasnovan na povjerenju. U većini slučajeva povratnik treba da napravi prvi korak i počne da govori o psihološkim problemima, dozvoljavajući službenicima za uslovnu kaznu i ostalim stručnjacima da im ponude pomoći obezbjeđujući im podršku. Iskustvo praktičara pokazuje da pokušaji da se povratnici navedu na razgovor o svojim iskustvima može imati negativan efekt.
- **Podrška porodice i zajednice:** Porodica i društvena mreža oko povratnika imaju presudnu ulogu u rehabilitaciji i reintegraciji. Postoji mnoštvo raznih scenarija: **porodice koje su razorene, porodice koje misle da je njihov član heroj, porodice koje su zajedno otišle i vratile se** (pri čemu su osuđeni samo pojedini članovi), porodice koje su zasnovane u inostranstvu itd. Prilikom pružanja podrške treba uzeti u obzir šиру mrežu. Službenici za uslovnu kaznu treba da budu svjesni da je nemoguće znati šta se zaista događa iza zatvorenih vrata i koliko su čvrste porodične veze. U slučaju da porodica i društvena mreža imaju naizgled negativan uticaj na povratnika (npr. da podstiču njegov ekstremistički način razmišljanja), službenici za uslovnu kaznu i ostali partneri trebalo bi da se potrude da uvedu nove ljudе u društveni krug kako bi obezbijedili protivtežu. To mogu da budu vjerske vođe, mentori iz zajednice ili stručnjaci iz NVO (*treba pogledati i stavove o mentorskim programima i radu s bivšim prijestupnicima u zatvorskom okruženju – oni se takođe odnose na uslovnu kaznu*). Ako izgleda da porodica i društvena mreža imaju pozitivan uticaj na promjenu, službenici za uslovnu kaznu i ostali partneri trebalo bi da iskoriste taj potencijal i vide da li mogu da uključe članove porodice u elemente procesa rehabilitacije – na primjeru okviru zajedničkih posredničkih sesija ili rekreativne. Glavni cilj bio bi ponovno učvršćivanje porodičnih veza i izbjegavanje izolacije povratnika.
- **Ideološka podrška:** ishod procjene rizika i potreba pružiće naznaku o stepenu u kojem je povratnik i dalje ideološki motivisan i da li je ta motivacija i dalje ekstremističke prirode. Službenici za uslovnu kaznu kao i ostali stručnjaci za podršku koji se bave povratnicima navode da **boravak u zatvoru u pojedinim slučajevima ima negativan efekt na ideološki razvoj**, što znači da učvršćuje ubjeđenja povratnika. Ovo je možda prouzrokovano zatvorskim uslovima za koje povratnici smatraju da su ponižavajući i nečovječni (npr. pretrpanost, stalni nadzor, višečasovni boravak u celiji) ili kontaktom s ostalim zatvorenicima koji su dijelili njihovu ideologiju. Rezultat je nepovjerenje i sumnjičavost prema „sistemu“ i vlastima. Iako sve veći broj zatvora nudi rehabilitacione programe i aktivnosti, oni su možda i dalje potpuno različiti od redovnih uslova za zatvorenike. Ukoliko službenik za uslovnu kaznu treba da krene od ovakve polazne tačke, biće mu teško da izgradi odnos zasnovan na povjerenju, a u taj odnos neophodno je uložiti mnogo vremena i truda. Učešće u inicijativama osmišljenim da utiču na mentalni sklop može da bude obavezno (kao sastavni dio uslova puštanja na slobodu) ili dobrovoljno (ponuda službe za uslovnu kaznu ili neke druge organizacije za podršku koju povratnik treba da prihvati). Ovakvi programi podrške mogu da imaju iste oblike koji su opisani u okviru zatvorskih intervencija (savjetovanje jedan na jedan, grupni dijalog, obrazovanje i razmišljanje), ali u okviru zajednice.

Praksa na djelu: Holandski program za uslovnu kaznu „Inkluzija“

Inkluzija je individualizovan i specijalno prilagođen program koji je osmišljen tokom izdržavanja uslovne kazne. Glavni cilj ove inicijative jeste da se radikalizovani muslimani (pretežno oni koji su vaspitani kao džihadisti) udalje od radikalnih pokreta.

Više o programu pročitati u [**Zbirci RAN pristupa i prakse**](#).

Za više informacija obratiti se [**Holandskoj službi za uvjetnu kaznu**](#).

Program Zdrav identitet II

Program Zdrav identitet II razvila je britanska Služba za zatvorsku i uslovnu kaznu. Cilj programa jeste pokušaj da se pojedinci spriječe u počinjavanju novih ekstremističkih prijestupa. Da bi se to postiglo, učesnici se podstiču i osnažuju za udaljavanje od ekstremističke grupe, cilja ili ideologije.

Saznajte više o programu Zdrav identitet II.

Studija slučaja – Podrška poslije oslobođanja 3

Povratnik u srednjim dvadesetim, najmlađe dijete iz siromašne porodice. Čitavog života je osjećao da mora da se „dokazuje“. Otputovao je u Siriju nakon proglašenja takozvanog kalifata u namjeri da postane bombaš-samoubica. Ne postoji, međutim, jasni dokazi da je on tokom tromjesečnog boravka zaista učestvovao u borbama. Prijavio se vlastima 3-4 mjeseca po povratku. Iako u tom trenutku nijesu preduzete nikakve mjere, nekoliko mjeseci kasnije on je uhapšen u stanu u akciji koju je ogroman broj policajaca izveo koristeći helikopter i oružje. U zatvoru je proveo 26 mjeseci. Tokom tog perioda redovno su ga posjećivali roditelji, ali nije dobijao dovoljno pažnje u poređenju s ostalom braćom i sestrama. Ovaj slučaj je propraćen s mnogo pažnje u medijima i politici. Zbog toga je povratnik patio od jake anksioznosti prije izlaska iz zatvora. Osjeća da je čitav sistem protiv njega, da ga svi poznaju i da ga sve vrijeme posmatraju. Osjeća da niko ne želi njegovu reintegraciju.

Naučene lekcije:

- nekada je potrebna cjelodnevna podrška da bi se povratniku pomoglo da se oslobodi anksioznosti – u ovom slučaju podršku je pružila NVO;
- omogućavanje pristupa svešteniku radi savjetovanja može biti korisno ukoliko religija ima centralnu ulogu u životu pojedinca;
- nekada je ključ obnavljanje i uspostavljanje strukturisanog načina života. U konkretnom slučaju NVO podržava napore u cilju stvaranja strukture pomoću smještaja, obrazovanja, društvenih aktivnosti itd.

6 Opcija bez krivičnog gonjenja/resocijalizacija

Fokus ovog poglavlja u priručniku jeste resocijalizacija povratnika. To mogu da budu muškarci i žene koji (još) nijesu osuđeni, oni koji su krivično gonjeni ali nijesu okrivljeni, kao i oni koji su već bili u zatvoru, a sada su izašli, ali ne izdržavaju uslovnu kaznu.

6.1 Uvod

Ovo poglavlje obuhvata opcije reagovanja u vezi s resocijalizacijom, rehabilitacijom i reintegracijom povratnika oslanjajući se na četiri teme:

1. podrška porodici;
2. mentorstvo i savjetovanje;
3. mentalno zdravlje;
4. praktična pitanja.

Svaki stav razmatra jednu od ovih tema i pored kratkog opšteg pregleda daje i elemente koje treba uzeti u obzir prilikom osmišljavanja metoda i intervencija, kao i primjere, savjete i konkretne slučajeve.

Za odgovore u vezi s uslovnom kaznom vidi poglavlje 5. Za odgovore na resocijalizaciju specijalno u vezi s djecom vidi poglavlje 7.

6.1.1 Opšti pregled

Kada se povratnici vrate, nacionalna policija odnosno obavještajne službe prvo će ih ispitati kako bi **utvrdili rizik** koji oni predstavljaju i da li je neophodno krivično gonjenje. Ukoliko povratnici (još) nijesu krivično gonjeni ili kada su bili pred sudom, ali nijesu (više) u zatvoru, oni se vraćaju u društvo. Opšta zamisao jeste da se bezbjednost društva najbolje postiže promovisanjem socijalnog blagostanja i rehabilitacije povratnika. Osobe koje jesu dio društva i tako se osjećaju rjeđe će (ponovo) potpasti pod uticaj i biti privučene terorističkim ili nasilnim ekstremističkim grupama. **Proces resocijalizacije se mora specijalno prilagoditi situaciji pojedinca.** Kada se povratniku pruža podrška u procesu resocijalizacije, neophodno je razmotriti razloge njegovog povratka, njegovu ličnu socijalnu situaciju, mentalno stanje i ideološka uvjerenja.

6.1.2 Četiri glavna principa za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika

1. **Resocijalizacija, reintegracija i rehabilitacija** su važne jer sprečavaju povratnike da naškode društvu.
2. Neophodan je **specijalno prilagođen i diferenciran pristup** zasnovan na profilu rizika svakog povratnika. Povratnici se razlikuju pa su im potrebni i različiti pristupi i raznovrsne intervencije i alatke.
3. **Multidisciplinarni pristup i uključivanje na lokalnom nivou** važni su kako za procjenu rizika, tako i za rehabilitaciju/reintegraciju. Sve relevantne organizacije treba da se uključe u sveobuhvatan napor u resocijalizaciji i reintegraciji povratnika. Lokalne ili regionalne vlasti su u najboljoj poziciji da koordiniraju ovaj sveobuhvatni pristup prema određenom povratniku na lokalnom nivou.
4. **Razmjena informacija** između obavještajnih službi, policije i socijalnih organizacija na nacionalnom i regionalnom nivou je od presudnog značaja u postupanju s povratnicima. Treba razmislati o dodatnom ulaganju u razmjenu informacija između nacionalnog i lokalnog nivoa i između raznih organizacija.²³

Praktičari prve linije, kao što su socijalni radnici, radnici zaduženi za izlazne programe, stručnjaci za porodična pitanja i instruktori za mentalno zdravlje primjenjuju mnogobrojne programe, metode i intervencije, koji su se pokazali uspešnima u resocijalizaciji, reintegraciji i rehabilitaciji (prethodno) radikalizovanih lica u okviru

²³ Ovi glavni principi usaglašeni su u komunikaciji širom EU, koja se odnosi na povratnike FTF. Na primjer, vidi Koordinator za borbu protiv terorizma EU, „Foreign terrorist fighter. returnees: Policy options”, Brisel, 29. novembra 2016. godine 14799/16.

društva.²⁴ Te inicijative mogu se iskoristiti i za povratnike ukoliko su posebno prilagođene povratnicima i ukoliko se uzmu u obzir razlike između povratnika i ostalih (prethodno) radikalizovanih lica.

Za praktičare koji podržavaju povratnike u resocijalizaciji, bilo da su to socijalni radnici, stručnjaci za mentalno zdravlje ili stručnjaci za rad s porodicom, važno je da uzmu u obzir sljedećih osam aspekata kada osmišljavaju i sprovode intervencije specijalno za povratnike:

- **Osmišljene intervencije na osnovu procjene rizika i potreba:** Povratnik može da predstavlja opasnost po društvo. Mora se obaviti procjena rizika u vezi s kratkoročnim (napadi, vrbovanje) i dugoročnim opasnostima (psihoza, nasilno ponašanje) koje taj povratnik predstavlja. Ako procjena rizika nije obavljena, treba je zatražiti preko lica za kontakt u lokalnoj policiji ili lica zaduženog za povratnike – ne radi stigmatizacije, već zbog utvrđivanja rizika i činjenica. Ove informacije (odnosno dio koji nije povjerljiv) takođe je važno podijeliti s ostalim organizacijama i osobama koje imaju ulogu u resocijalizaciji povratnika. Za više detalja o procjeni rizika vidi poglavlje 2.
- **Pripremite se za povećan stepen dijeljenja informacija:** Pošto povratnici mogu da predstavljaju opasnost po društvo, izloženi su pojačanoj pažnji nacionalne i lokalne vlade, policije i obaveštajnih službi. Stoga se pripremite da dijelite informacije i da vodite računa o tome da potrebni mehanizmi za dijeljenje informacija budu pripremljeni i usvojeni. Diskutujte o protoku informacija u okviru lokalnog ili regionalnog multiagencijskog koordinacionog tima. Diskutujte prije svega o tome koje su informacije potrebne, koje će se informacije dijeliti i s kime, kao i kada ćete razmijeniti informacije o povratniku. Najbolje je da ovo uradite čim počnu pripreme za povratak pojedinca u lokalnu zajednicu. Razmislite o tome da imate jednog ili dva specijalna službenika za vezu na lokalnom nivou i dio multiagencijskog tima koji će se postarati da relevantne informacije o povratniku idu s lokalnog nivoa na nacionalni i obrnuto.

Savjeti lokalnog koordinatora s iskustvom u vezi s povratnicima: „Na samom početku treba jasno da se razjasne uloge nacionalne policije, obaveštajne agencije, lokalne policije i lokalnih vlasti. Uloge će zavisiti od tipa povratnika, njegovog istorijata, kapaciteta, namjere da se bori i sposobnosti (stepena prijetnje), kao i psihičkog stanja.“

- **Primijenite alatke i metode koje odgovaraju ljudima sa snažnim ubjeđenjima:** Većina povratnika i dalje gaji snažna ideološka ubjeđenja. Svi oni bili su izloženi snažnoj indoktrinaciji. To podrazumijeva ne samo posvećenost džihadu/salafizmu i borbi protiv nevjernika, već i izričite ideje o demokratiji, seksualnoj orijentaciji i ulozi žena.²⁵ Pripremite se da u mentorskom radu primijenite tehnike i intervencije kada se bavite povratnikom sa snažnim ubjeđenjima. *Prilikom mentorstva i savjetovanja obratite pažnju na ova „uvjerenja“ (za više detalja vidi odjeljak 6.2.2 Mentorstvo i savjetovanje kao odgovori za povratnike).*
- **Protivljenje reintegraciji:** Biće i povratnika koji ne žele da se reintegrišu u društvo. Ako se to dogodi, porazgovarajte s lokalnim multiagencijskim koordinacionim timom i procijenite ko ima najbolje izgrađen odnos s povratnikom. Da li je to stručnjak za rad s porodicom preko članova povratnikove porodice? Socijalni radnik? Službenik zadužen za zaštitu djece? Ili policajac? Ta osoba/organizacija treba da razjasni povratniku da će moguće biti praćen zbog toga što se pridružio ili je pokušao da se pridruži terorističkoj organizaciji. Možda je ta osoba u stanju da ubijedi povratnika da sarađuje. Ako se povratnik apsolutno protivi, porazgovarajte o osnovnom minimumu neophodne saradnje (na osnovu nacionalnih propisa) s lokalnim multiagencijskim timom i nacionalnim vlastima. Uvedite ovo kao obavezu za povratnika. Policija (lokalna) može da nametne ove obaveze. Mentorstvo u cilju udaljavanja ili deradikalizacije povratnika, međutim, neće imati svrhu ukoliko je povratnik primoran na učešće. Ukoliko naiđete na povratnika koji nije spremjan na saradnju, možete se obratiti službenicima za uslovnu kaznu i s njima porazgovarati od posebnim alatkama i intervencijama ubjeđivanja.

²⁴ Za inspirativne primjere vidi Zbirku pristupa i prakse RAN, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices_en.

²⁵ Element ideologije i indoktrinacije ima još važniju ulogu kod djece povratnika, naročito poslije života u Islamskoj državi (vidi poglavlje 7 „Djeca“).

Praksa na djelu: Sistemsko savjetovanje o izlazu: Njemačka NVO Legato iz Hamburga specijalizovana je za sistemsko savjetovanje o izlazu i razvila je poseban program za savjetovanje povratnika. Program prati mogući rizik koji povratnik predstavlja, njegove potencijalno dogmatske poglede i specifične izazove. Za više informacija kontaktirati s [Legatom](#).

- **Stavite poseban fokus na bezbjednost povratnikovih neposrednih društvenih kontakata:** Pošto su povratnici često bili počinoci ili svjedoci ekstremnog nasilja, postoji veća vjerovatnoća da će ponovo počiniti ekstremne odnosno nasilne radnje. Posebno obratite pažnju na bezbjednost lica oko povratnika, kao i praktičara prve linije koji rade s datim pojedincem. Imajte na umu procjenu rizika od povratnika i razgovarajte o riziku od nasilnog ponašanja i načinu bavljenja tim rizikom u okviru multiagencijskog koordinacionog tima (za više detalja vidi odjeljak 6.2.2 *Mentorstvo i savjetovanje kao odgovori za povratnike*).
- **Obavite procjene mentalnog i fizičkog stanja:** Život na terorističkoj teritoriji i u ratnoj zoni znači da postoji vjerovatnoća da će povratnici patiti od traume i ostalih mentalnih problema; možda su bili počinoci ili svjedoci ekstremnog nasilja, smrti članova porodice ili su bili žrtve nasilja (silovanja, batina itd.) i živjeli u krajnje nesigurnom okruženju tokom dužeg vremenskog perioda. Procijenite mentalno stanje povratnika kada počnete da se bavite njime (za više detalja vidi odjeljak 6.2.3 *Reakcije na mentalno zdravlje*). Uslovi života na terorističkoj teritoriji su teški i nesigurni. Budite na oprezu da biste primjetili fizičke zdravstvene potrebe kao rezultat povreda, ratnih rana, pothranjenosti i oboljenja. Pripremite se da pružite tretman ili da po potrebi uputite povratnika na odgovarajuću osobu (za više detalja vidi odjeljak 6.2.4 *Praktični odgovori*).
- **Imajte u vidu visok profil povratničkih slučajeva:** Svi povratnički slučajevi privlače značajnu pažnju u medijima i politici. Stiče se utisak da čitavo društvo posmatra povratnika i način na koji ga tretiraju vlada i organizacije za socijalni rad. Svi će pomno pratiti kakve će beneficije dobiti, gdje će živjeti, ko će ih finansirati i koliku opasnost i dalje predstavljaju. Obratite se ekspertima za komunikaciju iz vaše organizacije i (preko njih) ekspertima za komunikaciju iz lokalnih vlasti, pa pripremite strategiju komunikacije za povratnike kojima se bavite ili se pripremate za taj proces. Vidi poglavlje 8 *Multidisciplinarna pitanja za savjete o strategiji komunikacije*.
- **Imajte na umu rizik od izolacije i stigmatizacije prilikom pokušaja resocijalizacije:** Ljudi su uglavnom potpuno svjesni užasa za koje su odgovorni Islamska država, Al Kaida i ostale nasilne ekstremističke grupe. Zato će se prema osobama koje se vraćaju iz ovih terorističkih organizacija odnositi nepovjerljivo i neprijateljski. Povratnici će biti stigmatizovani i izolovani od lokalne zajednice u koju se vraćaju. Ovo će predstavljati dodatni izazov za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika. Možda ćete htjeti da uložite dodatne napore kako biste informisali lokalnu zajednicu o razlozima i načinima za sprovođenje povratnikove reintegracije. Preseljenje povratnika u drugo mjesto ili grad takođe može da bude opcija za razmatranje. Razmotrite i moguće sektaške podjele. Pojedine države članice EU prijavile su incidente između kurdske grupe, bivših boraca sirijske armije i povratnika FTF iz Islamske države.

6.2 Konkretnе metode i modeli intervencije

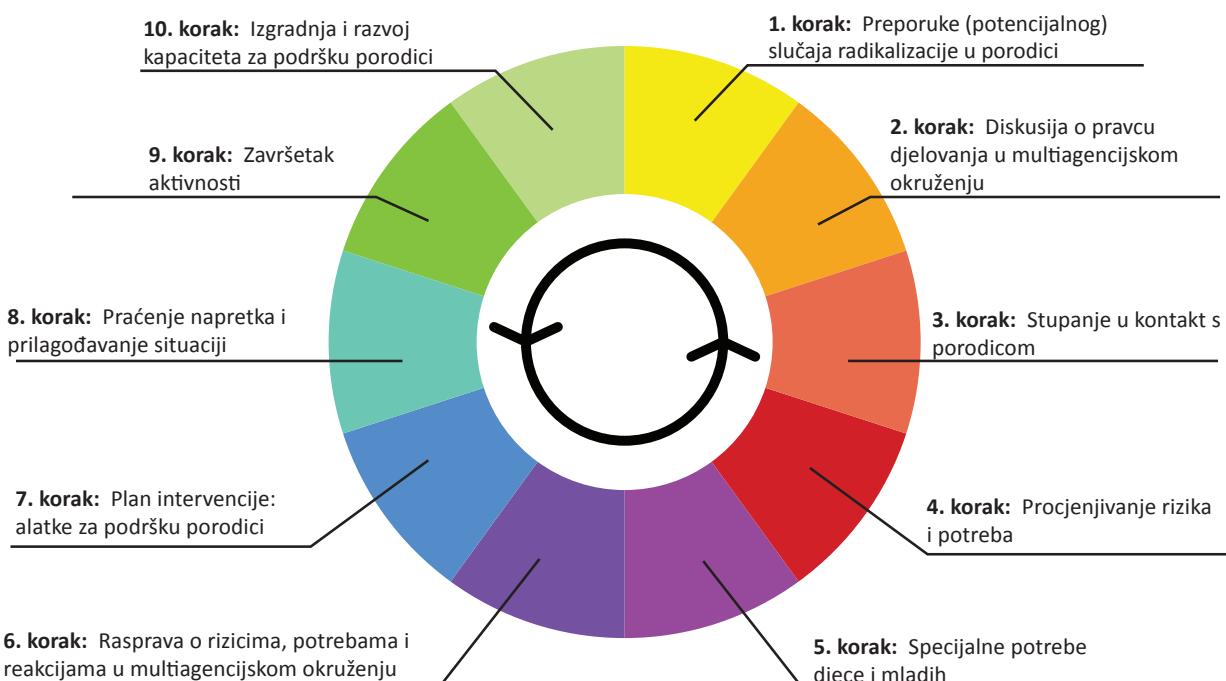
6.2.1 Reakcije na podršku porodice

Članovi porodice mogu imati odlučujuću ulogu tokom problematičnog perioda povratnikove resocijalizacije i reintegracije u društvo. Većina ljudi prekida sve veze sa socijalnom mrežom prije odlaska na terorističku teritoriju i povremeno kontaktira samo s majkom, ocem ili braćom i sestrama. Kada se vrate kući, članovi porodice često su jedini društveni kontakti koji su im preostali. Važno je izgraditi odnos s porodicom FTF, jer će snažni i utemeljeni kontakti podržati saradnju kada se FTF vrati.

Članovi porodice mogu da obezbijede **put za povratak u društvo**. Međutim, važno je procojeniti u kojoj mjeri porodica podržava povratnika i – ako je primjenjivo – bračnog partnera i djecu. Korisno je podržati one koji imaju pozitivan uticaj na povratnika. No, nijesu svi članovi porodice i prijatelji dobri družbenici tokom , jer možda podržavaju ili pripadaju nekom terorističkom ili nasilnom ekstremističkom pokretu. Ovo treba ispitati prije njihovog uključivanja.

Dodatna literatura: Porodice FTF Islamske države: Međunarodni centar za proučavanje radikalizacije i političkog nasilja istražio je 46 javno dostupnih priča o „porodicama iz Islamske države“ iz 17 zemalja kako bi procijenio da li oni imaju zajednička iskustva i emocije. Rezultate istraživanja možete pročitati [u ovom radu](#).

RAN je osmislio **pristup od 10 koraka za rad s porodicama**. Koraci su opisani na dijagramu ispod kao krug, jer međusobno utiču jedan na drugi. Koraci su primjenjivi uopšteno, kao i u pojedinačnim slučajevima. U RAN ex post evaluaciji *Rad s porodicama i zaštita djece od radikalizacije; Smjernice korak po korak za praktičare i kreatore politike* 10 koraka je objašnjeno i ilustrovano primjerima iz prakse. U ovom radu RAN dati su i fundamentalni principi koji čine temelje dobrog pristupa u podršci porodici.²⁶

Slika 5: pristup podršci porodice u 10 koraka

Dodatna literatura: *Working with families and safeguarding children from radicalisation*: Ova *RAN ex post evaluacija daje pristup za podršku porodici* u 10 koraka, koji je primjeniv i na porodice FTF i FTF povratnika.

Metode podrške porodici: Za savjete o izgradnji kapaciteta i metoda u podršci porodice vidite ovu *RAN ex post paper: Family support: what works?*

Pregled prakse: Za više primjera o intervencijama i procesima u vezi s podrškom porodici vidi [poglavlje o podršci porodici u RAN Zbirci pristupa i intervencija](#).

²⁶ Vidi pod Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji (RAN). (2016). Ex post evaluacija, RAN YF&C i RAN H&SC: ‘Working with families and safeguarding children from radicalisation’. Preuzeto sa https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_yf-c_h-sc_working_with_families_safeguarding_children_en.pdf.

Dodatni elementi koje treba uzeti u obzir prilikom uključivanja odnosno podržavanja povratnikove porodice:

- Procijenite odnos između povratnika i njegove porodice i društvene mreže:** Taj odnos možda je pod velikim pritiskom. Povratnik je prethodno napustio porodicu, možda se izolovao i prije odlaska, a dok je bio u inostranstvu vjerovatno nije održavao redovan kontakt. Isto tako, članovi porodice možda iskazuju nezadovoljstvo prema povratniku i činjenici da je otisao u namjeri da se pridruži terorističkoj organizaciji, a moguće da su zbog te odluke i sami doživjeli otuđenost i nevolje. Za razliku od toga članovi porodice mogu maksimalno da podrže povratnika posmatrajući ga kao heroja koji je napravio pravi izbor. **Praktičari koji rade s ovim porodicama treba da procijene odnos između povratnika i članova njegove porodice.** Postoji li uopšte ikakav odnos između njih? Ako postoji, kakve je prirode taj odnos? Da li je porodica spremna da podrži povratnika čak i ako bi to značilo da će ostali pripadnici zajednice zbog toga izolovati ili osuditi porodicu? Da li članovi porodice podržavaju neku terorističku grupu ili radikalizaciju koja je u toku? Treba imati u vidu da je upravo porodična situacija na prvom mjestu stvorila plodno tlo za radikalizaciju povratnika. Ako porodica nije opcija za kontakt, pokušajte da uspostavite kontakt s ostalim osobama s kojima je povratnik nekada bio blizak.

Savjeti iskusnog službenika u izlaznom programu: „Podržavanje porodica inostranih boraca pokazaće se korisnim kada se borci vrate. Ako te porodice imaju povjerenja u izlaznu organizaciju, mogu da postanu važni partneri i da motivišu povratnika na saradnju s programom.“

- Budite transparentni u pogledu prikupljanja informacija i njihovog dijeljenja sa vlastima:** Oni koji odlaze na terorističku teritoriju obično održavaju izvjesni kontakt sa članovima svojih porodica dok su van kuće. Kontakt je mnogo vjerovatniji kada neko pokušava da se vrati ili planira povratak. Zbog toga je pametno kontaktirati članove porodice onih koji su otisli i ulagati u taj odnos. Njima će možda biti potrebna vaša podrška i želeće da je dobiju. **Ovaj odnos možda će obezbijediti dragocjene informacije** i priliku da se pripremi relativno lagan povratak. Informacije dobijene od porodice trebalo bi podijeliti s (lokalnom) policijom odnosno (lokalnim) vlastima. Budite otvoreni prema povratnikovoj porodici i naglasite da će informacije – navedite tačno koje – biti podijeljene s (lokalnim) vlastima; To treba da bude transparentno. Bavite se licem koje se pridružilo terorističkoj organizaciji, a porodica mora da se suoči s time i s posljedicama.

Studija slučaja – povezivanje s porodicom potencijalnog povratnika

Djevojka stara 17 godina otisla je iz grada A u Siriju 2013. godine. U Siriji se udala za islamskičkog borca iz svog rodnog grada iako ranije nijesu bili zajedno. Imaju troje djece. Lokalna struktura za podršku odlično saraduje s porodicom. Postojali su određeni razlozi za zabrinutost zbog mlađe sestre koja je djelovala ranjivo. Ta situacija se popravila. Zbog dužine i intenziteta saradnje s porodicom ostvarena je dobra povezanost. Djevojka je u kontaktu s porodicom i nagovijestila je kako želi da se vrati. Međutim zbog toga je dobila prijetnje, uključujući i muža. Zbog toga što muževljeva porodica živi u istom gradu, odnosi dviju porodica su zategnuti.

Naučene lekcije:

- Neophodno je pažljivo upravljanje saradjnjom između različitih praktičara. U konkretnom slučaju obje porodice su dobro podršku lokalne strukture zadužene za podršku. Uprkos tome dijeljenje informacija između praktičara za podršku je problematično i podrazumijeva rizik.
- Preporučuje se da se porodice podrže informacijama o stepenu u kojem povratak može da se olakša. Ovdje je čerka od roditelja tražila novac za povratak. Zakonski okvir nije jasan kada je riječ o posljedicama takvog postupka (da li je u pitanju pomoći sopstvenom djetetu ili podržavanje terorističke grupe?). Roditelji žele da preduzmu mjere „ispod žita“ kako ne bi ugrozili svoje dijete. Međutim praktičari su ih posavjetovali da dokumentuju cijelokupnu komunikaciju i transakcije. Poslije konsultacija s nacionalnom vladom porodici su date specifične instrukcije o načinu na koji da pošalju novac.

- Informacijama se mora upravljati veoma pažljivo. U konkretnom slučaju policija bi željela više informacija od kontakta kako bi bolje procijenila situaciju i rizik. Roditelji se plaše da se komunikacija njihove čerke prati i ne žele da ugroze svoju unučad. Muževljeva porodica širi glasine kako je čerka i dalje na vodećem položaju u ženskim policijskim snagama Islamske države. Nije jasno da li je ta informacija tačna.
- Djeca se mogu zaštititi ukoliko se prije njihovog povratka postigne dogovor o tome gdje će živjeti. Ako se u ovom slučaju čerka vrati s djecom, postoji razlog za zabrinutost zbog starateljstva, jer će i porodica njenog muža željeti starateljstvo. Pored opasnosti od borbe za starateljstvo i napetost između porodica takođe bi mogla negativno da utiče na djecu.
- Prisutna je snažna potreba za jasnijim zakonskim okvirom, uključujući i nivo praktičara. Pravni savjeti i podrška trebalo bi da se uspostave kako bi se podržali i zaštitili praktičari u slučaju da budu uključeni u sudske slučajeve i kada se od praktičara traži da posavjetuju porodice o situacijama s pravnim posljedicama. Na ovaj način se izbjegava da praktičari snose pojedinačnu zakonsku odgovornost.
- Povratnički slučajevi postali su mnogo konkretniji. Dok su se ranije neke porodice naizgled predavale po principu „šta bude, biće“, sada su mnogo motivisanije da vrate svoje članove – i mnogo je vjerovatnije da će povratnici zaista doći kući.

3. Obavijestite porodicu o zakonskim posljedicama pružanja pomoći djeci: Roditelji i članovi porodice obično su krajne uključeni u pokušaje da vrate svoju djecu kući (čak i ako su oni odrasli ljudi). Obično traže različite načine da im pomognu i ubrzaju njihov povratak, na primjer šaljući novac i putujući u Tursku i Siriju. Zakonski okvir i pravna nauka o takvim postupcima razlikuju se od zemlje do zemlje. Praktičari specijalizovani za podršku porodici stoga bi trebalo da se obučavaju i informišu o zakonskim posljedicama takvih postupaka u svojim zemljama kako bi mogli pravilno da posavjetuju porodice. Obavezna je bliska saradnja između praktičara i nacionalne vlade na temu pružanja pomoći u povratku odnosno slanja novca.

Studija slučaja – plaćanje ilegalnog povratka?

Žena je iz grada B otputovala u Siriju i udala se za čovjeka iz grada A. Njena porodica u gradu B ju je odbacila, ali ona ima blizak odnos sa svekrvom koja živi u gradu A. Njen muž je poginuo u borbi. Žena je izrazila želju da se vrati. Ona takođe ima djecu, a njena svekra je nagovjestila da želi da pruži neophodnu brigu o djeci. Svekra takođe u gradu B poznaje porodicu druge žene koja je otišla u Siriju. Porodica te druge žene dobila je iste instrukcije da pošalje novac kao i svekra prve žene. Međutim, ove informacije se ne mogu tek tako podijeliti sa porodicama iz bezbjednosnih razloga. Postoji zabrinutost zbog legitimnosti ovog zahtjeva – da li ona zaista želi da se vrati ili samo hoće novac? Žena iz grada B je u međuvremenu našla smještaj u sirijskoj porodici koja se stara o njoj i njenoj djeci. Ona je nagovjestila da čak želi da prvo pošalje djecu u Tursku da bi bila na sigurnom. Njena svekra je spremna da otpuće u Tursku i preuzme djecu.

Naučene lekcije:

Važno je naglasiti koristi organizovanog povratka i usmjeravati očekivanja. U zemlji iz koje dolazi ova porodica važi pristup da se ljudi koji žele da se vrate s djecom iz Sirije ili Iraka prijave u konzulatu matične zemlje. Djeca prolaze DNK analizu kako bi se utvrdila biološka veza s roditeljom/roditeljima prije nego što porodica može da oputuje. Pošto je za rezultate potrebno izvjesno vrijeme, porodice možda neće biti voljne da čekaju, pa postoji povećana opasnost da će preuzeti stvari u svoje ruke. Povratnici i članovi njihove porodice treba da budu obaviješteni o čekanju kako bi mogli da se pripreme. Koristi organizovanog povratka obuhvataju zaštićeno i manje opasno putovanje, direktnu podršku za djecu, bolju pripremu da ostanak djece u porodici.

4. Budite svjesni dodatnih rizika kojima su izloženi povratnici i njihove porodice:

- povratnik može da bude mentalno labilan, traumatizovan ili još uvek ljut na svoju porodicu, pa postoji mogućnost da će pokušati da im naškodi;
- teroristička organizacija možda želi da se osveti povratniku zbog odlaska, pa prijeti njegovoj porodici;
- Islamska država smatra djecu (bivših) boraca sopstvenom svojinom, pa u nekoliko zabilježenih slučajeva prijeti povratniku i njegovoj porodici, pokušavajući da ih nagovori da vrate djecu.
- zajednica možda želi da se osveti povratniku zbog toga što je bio u terorističkoj organizaciji, odnosno porodici zbog toga što je pružila podršku povratniku.

O tim rizicima treba razgovarati u lokalnom multiagencijskom interventnom timu i po potrebi i s nacionalnom vladom. Nacionalna i lokalna policija i stručnjaci za mentalno zdravlje mogu da pomognu u procjeni situacije i ublažavanju rizika.

5. Uzmite u obzir položaj porodice u široj zajednici: U zavisnosti od situacije u zajednici povratnikova porodica može da bude izolovana ili predmet krajnjeg nepovjerenja u okruženju zbog toga što je njen član dio terorističke organizacije. Ako je tako, podržite porodicu u njenoj reintegraciji u zajednicu osmišljavanjem specijalnog plana reintegracije. Ne zaboravite da je za ovo potrebna multiagencijska saradnja, a možda i stručnjak za komunikaciju koji će pomoći u saopštavanju situacije u porodici u širem (ali i dalje lokalnom) obimu.

Praksa na radu:

Podrška u prevenciji: Preko *besplatne linije za pomoć* francuska vlada pruža neposrednu podršku roditeljima, rođacima ili vršnjacima pojedinaca koji pokušavaju da otpisuju u Siriju ili Irak ili da se vrate iz Islamske države. Linija za pomoć može se pozvati radi neposredne pomoći ili informacija. Osoba koja je uputila poziv po potrebi biće povezana s regionalnim akcionim timom. Ova linija za pomoć može se pozvati radi informacija ili podrške u slučaju da postoje signali o (mogućoj) radikalizaciji ljudi uopšte.

Podrška za roditelje povratnika: Mreža za sprečavanje nasilja (Njemačka) ima porodično savjetovalište za podršku roditeljima radikalizovane omladine odnosno FTF. Vidi: *Porodično savjetovanje – Podrška roditeljima „inostranih boraca“ ili omladine izložene riziku od radikalizacije.*

Mentorstvo i obuka roditelja: Ovaj danski priručnik o lokalnim naporima u oblasti mentorstva, obučavanja roditelja i podržavanja rodbine daje praktičan i obiman opis nekoliko alatki za intervencije i procjenu. Vidi Danski centar za prevenciju ekstremizma *Mentorski napor, obučavanje roditelja i rodbine i mreža staratelja te Rad na životnim vještinama s fokusom na rješenja.*

Obuka o otpornosti: Belgija vlada je zahvaljujući sredstvima iz EU razvila program za obuku o otpornosti za ugroženu omladinu i članove njihovih porodica. Program se zove *Bounce*. Program se može primjenjivati u bilo kojoj zemlji, a obuhvata smjernice o „obučavanju trenera“, ukoliko je dostupna.

Centar za podršku porodici: *Holandski centar za podršku porodice* predstavlja primjer kako treba podržati porodice radikalizovanih osoba (uključujući FTF)

Služba za savjetovanje o radikalizaciji: Njemačka savezna kancelarija za migraciju i izbjeglice (BAMF) pruža podršku porodicama i prijateljima osobe koja je radikalizovana ili je trenutno u procesu radikalizacije. Od 2012. godine *savjetodavni centar* služi kao prva tačka kontakta, obavještavajući porodice o opštem znanju o islamizmu, dajući savjete pojedincima, pa čak pomažući roditeljima ili ostalim rođacima mlađih koji su otišli od kuće u Siriju ili Irak ili koji su se vratili iz tih zemalja. Savjete daju iskusni partneri iz civilnog društva na lokalnom nivou. U saradnji sa saveznim državama izgrađena je nacionalna mreža koja se stalno širi i unapređuje.

Dodatna literatura: Principi reintegracije: Za više informacija o reintegraciji povratnika vidi: *Malteški principi reintegracije inostranih terorističkih boraca povratnika (FTF).*

6.2.2 Mentorstvo i savjetovanje

Kada je povratnik spremjan za reintegraciju, mentorstvo i savjetovanje tokom tog procesa su od vitalnog značenja. Povratnik treba da se integriše i ponovo predstavi u zajednici, susjedima, poslodavcima, a možda i mnogobrojnim agencijama i komercijalnim organizacijama (bankama, osiguravajućim društvima itd.). U ovom odjeljku govorimo o mentorstvu i savjetovanju kao odgovorima za povratnike.

Studija slučaja – uloga mentorstva

Mladić star 18 godina pohađa srednju školu i odlazi u lokalnu džamiju. Postaje član radikalne salafističke omladinske grupe. Što se više radikalizuje, dolazi do drastičnih promjena u njegovom ponašanju. Iz otvorene, ljubazne i posvećene osobe pretvara se introvertnu i povučenu osobu. Nekoliko puta je primijećen kao posmatrač koji podržava teroriste tokom suđenja. Napušta školu i posao u lokalnoj samoposluzi. U maju 2013. godine s prijateljom kreće u Siriju. Porodica ostaje u šoku i osjeća se veoma nesigurno. Pokreću se razgovori lokalnog CVE koordinatora i roditelja. Roditelji dobijaju poziv da se priključe lokalnoj roditeljskoj mreži i često posjećuju sastanke. Šest mjeseci nakon odlaska osamnaestogodišnjak se vraća kući. Njegov otac odmah stupa u kontakt s lokalnim koordinatorom. Narednog dana lokalni koordinator se sastaje s povratnikom i njegovim ocem. Povratnik djeluje fizički i emocionalno iscrpljen. Povratnik je otvoren, druželjubiv i predusretljiv i izjavljuje da „želi da vrati svoj stari život“. Povratnik je izuzetno zahvalan za prijem poslije dolaska i svi znaci radikalizacije su nestali. Nekoliko sedmica kasnije povratnik se upoznao s mentorom. Takođe mu je dozvoljeno da se vrati u školu, a uslov za to su mentorstvo i savjetovanje. To je uspješno izvedeno, pa je u ljetu 2016. godine povratnik maturirao s odličnim uspehom.

Naučene lekcije:

- Pripremite se da ulažete u odnose s porodicom i povratnikom kako bi se ideološke i teološke teme obradile u okviru mentorske šeme.
- Ovaj slučaj ilustruje značenje uspostavljanja kontakta s porodicom i njenog uključivanja u ranoj fazi procesa. To će se kasnije isplatiti.
- Mentorstvo je neophodno za usmjeravanje povratnika i obezbjeđivanje da oni ispunjavaju svoje obaveze.

Mentorstvo i savjetovanje povratnika pošto stignu u društvo takođe se zove izlazni rad. Izlazne intervencije i alatke za pružanje pomoći radikalizovanim osobama koje žele da napuste nasilnu ekstremističku organizaciju takođe su korisne u bavljenju povratnikom. Vidi poglavlje 5 za više informacija o programima mentorstva.

Praksa na radu:

Izlazni program u četiri koraka za povratnike: Orhus je razvio izlazni program u četiri koraka za povratnike. Opis programa dostupan je na str. 8 [RAN Ex ex post paper on Setting up an exit intervention](#).

Savjetovanje i deradikalizacija: *Njemačka organizacija Hayat nudi programe savjetovanja za osobe učlanjene u radikalne salafističke grupe ili su na putu ka nasilnoj džihadističkoj radikalizaciji, uključujući i osobe koje odlaze u Siriju i ostale zone sukoba. Za više informacija posjetiti njihovu [internetsku stranicu](#).*

Savjetovanje u slučaju ekstremizma: Austrijski informativni centar o ekstremizmu nudi direktno savjetovanje, ekspertizu kao i radionice i predavanja da bi se pomoglo rodbini, socijalnim radnicima, nastavnicima i svim ostalim uključenim stranama u slučaju kada se neko pridruži ekstremističkoj grupi. Savjetodavna usluga je besplatna, anonimna i povjerljive prirode. Više informacija na ovoj [internetskoj stranici](#).

Rad u susjedstvu i savjetovanje: Kitab., tim u VAJA e.v. u Bremenu (Njemačka), radi na sprečavanju procesa radikalizacije koji utiču na omladinu u kontekstu fundamentalističkog islamizma i salafizma. Članovi ovog tima obezbjeđuju savjetovanje radikalizovanoj osobi i njenim roditeljima, rođacima i drugima koji pripadaju istom društvenom krugu. Za više informacija [kontaktirati s VAJA](#).

Pored osam aspekata koje treba uzeti u obzir prilikom osmišljavanja i sprovođenja intervencija naročito za povratnike, a koji su pomenuti u odjeljku 6.1, postoje još dva elementa koja treba sagledati u mentorstvu za povratnika.

- **Jasno iznesite namjere i ciljeve:** Prije početka mentorskog projekta s povratnikom, formulishiće jasne namjere i ciljeve mentorskog rada. Nekoliko praktičara je primijetilo da je teško odrediti ciljeve ukoliko i kada je mentorstvo namijenjeno povratnicima. Oni su naveli da su potrebe za mentorstvom beskonačne. Jasne namjere i ciljeve treba formulisati kako bi se izbjegla situacija u kojoj mentorstvo ostaje suviše površno i ne predstavlja dovoljan izazov za povratnika. To neće podržati pravilnu reintegraciju u društvo.

Studija slučaja – povratnica koja je zatrudnila s poznatim terorističkim borcem

Mlada žena u ranim dvadesetim pošla je za mužem u Siriju 2015. godine da bi ostala s njim na teritoriji pod kontrolom Islamske države. Šest mjeseci kasnije njen muž je umro. Uz pomoć jednog člana porodice koji je oputovao u Tursku i iskoristio tamošnje kontakte, ona se vratila kući u drugom stanju. Ona tvrdi da se nije borila. Otišla je poslije muževljeve smrti i nije željela da se uda za nekog drugog čovjeka iz Islamske države. Po povratku je nakratko uhapšena, a pasos joj je oduzet. Kada se ova žena vratila u rodni grad, socijalni radnik iz opštine – koga je o predstojećem povratku obavijestila nacionalna vlada – stupio je u kontakt s njom. Praktičar prve linije provjerio je da li je žena mentalno spremna da postane majka. Izgledalo je da jeste, ali je pokazivala znakove depresije i traume. Praktičar se plašio da bi ona mogla da se vrati u Islamsku državu čim se porodi. Za nju je organizovano savjetovanje jedan na jedan. Njena porodica i bivši prijatelji podržavali su je sve vrijeme. Žena se porodila 2016. godine. U isto vrijeme Islamska država je položila pravo na novorođenče. Zaprijetili su ženi i njenoj porodici. Godine 2017. izgledalo je da žena namjerava da ostane kod kuće, da planira da nastavi školovanje i sticao se utisak da je manje depresivna. Činilo se da se smanjila opasnost da će joj Islamska država oteti dijete. Ali otac djeteta bio je poznat među pristalicama Islamske države, bio je na veoma visokom položaju prije nego što je umro i uživao je ogromno poštovanje, pa je postojala mogućnost da će njegovo dijete privući dodatnu pažnju.

Naučene lekcije:

1. Podrška članova porodice presudna je prilikom reintegracije u društvo. Ova žena se vratila u otvoreno okruženje koje joj je oprostilo i bilo je od velike koristi to što su je i njeni prijatelji toplo dočekali.
2. Bezbjednosni rizik je ključni problem. On pomaže u privlačenju pažnje i dobijanju budžeta, ali znatno otežava dijeljenje informacija. Obavještajne službe i policija ne daju lako informacije, jer su uglavnom povjerljive. Zbog toga je prilično teško procijeniti slučaj. U konkretnom slučaju su prijetnje Islamske države i njeno polaganje prava na dijete dodatno povećali bezbjednosni rizik. Transparentnije i brže dijeljenje informacija moglo bi da pomogne.
3. Kada treba prestati s mentorstvom? U povratničkim slučajevima je teže procijeniti kada je pojedinac integrisan u okviru društva. Sve dok mogu da oputuju u Islamsku državu ona s njima kontaktira te se isplati biti krajnje obazriv.

- **Bezbjednost:** Mentorstvo i savjetovanje kao pomoć povratniku da mentalno napusti terorističku organizaciju kojoj je pripadao podrazumijevaju rad s pojedincima koji su naviknuti na nasilje i kriminal. Rizik od nasilja prema praktičaru je veoma realan i mora se ozbiljno uzeti u obzir. Taj rizik će varirati u zavisnosti od slučaja i organizacije. Pregled na slici 6 opisuje bezbjednosne mjere koje treba preduzeti ukoliko situacija to bude zahtijevala.

Kancelarija

- Nemojte saopštavati adresu svoje kancelarije ni putem interneta niti na neki drugi način.
- Povjerljiva dokumenta i dosijee čuvajte na bezbjednom mjestu u vašoj kancelariji.
- Angažujte službu obezbeđenja.

Komunikacija

- Regulisati informacije. Ne dijeliti osjetljive informacije putem nebezbjednih sredstava.
- Ne koristiti privatne telefone u poslovne svrhe.
- Kontrolisati informacije: Ko šta zna?

Zaštita osoblja

- Sakrijte kućne adrese osoblja.
- Stalno informišite kolege o rasporedu sastanaka i mjestu na kom se trenutno nalaze.

Visokorizični slučajevi

- Sarađujte s bezbjednosnim agencijama.
- Širite dezinformacije da biste zavarali bivše grupe.
- Napravite planove za nepredviđene situacije i formirajte strukture za kontakt.

Upravljanje slučajem

- **Analizirajte opasnosti:** grupe, osobu/osobe, uloge, opasno znanje, istorijat.
- **Štit:** pripremite informativni plan i mjere za izaznu proceduru.

Zaštita pojedinaca

- Kažite pojedincu da zabilježi sve prijetnje.
- Dajte im dnevnik.
- Premjestite ih u novo okruženje.
- Stvorite bezbjedno okruženje u kojem će štićenik moći da podijeli svoju priču.

Slika 6: Bezbjednost za sve

Savjeti iskusnog praktičara: „Treba ponovo procijeniti bezbjednost praktičara prve linije uključenih u slučajeve povratnika. Oni takođe treba da prođu obuku i da dobiju savjete i uputstva od kompetentnih stručnjaka. Oni s najviše znanja i stručnosti obično dolaze iz bezbjednosnih službi i vojnih obrazovnih ustanova. Međutim, oni koji se često susreću s povratnicima jedan na jedan, kao što to čine praktičari, obično ne posjeduju neophodno znanje o izazovima i dilemama u vezi s bezbjednošću.“

- **Snažna ubjeđenja:** Većina povratnika je gajila ili i dalje gaji snažna ideološka ubjeđenja, uključujući i stavove o tome kako bi društvo trebalo da funkcioniše, kao i krajnje dogmatska uvjerenja o demokratiji, seksualnoj orientaciji, ulozi žena i obrazovanju. Da bi se uspješno integrисали u okviru društva, povratnici treba da su svjesni činjenice da njihovo mišljenje možda neće dijeliti većina ljudi u zajednici u koju se reintegrišu. Pripremite se da u mentorskom radu primijenite tehnike i intervencije kada se bavite povratnikom sa snažnim ubjeđenjima. Po potrebi možete mnogo naučiti od onih organizacija koje podržavaju desničarske ekstremiste u njihovoj reintegraciji ili iz intervencija koje se primjenjuju prilikom reintegracije pripadnika IRA ili ETA.²⁷

Više informacija o mentorstvu i savjetovanju dostupno je u [odjeljku 5.5.](#)

²⁷ Na primjer, Exit Germany, organizacija koja podržava desničarske ekstremiste koji žele da napuste desničarske grupe <http://www.exit-deutschland.de/english/>, a više informacija o oslobođanju članova IRA-e dostupno je u radu Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. i Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. Journal of Abnormal Child Psychology, tom 30 (4) str. 419–430.

Dodatna literatura: Programi mentorstva: Ovaj danski priručnik o lokalnim naporima u oblasti mentorstva, obučavanja roditelja i podržavanja rodbine daje praktičan i obiman opis nekoliko programa mentorstva. Vidi Danski centar za prevenciju ekstremizma Mentorski napor, obučavanje roditelja i rodbine i mreža staratelja Rad na životnim vještinama s fokusom na rješenja.

Dodatna praksa: Za više primjera o intervencijama i procesima mentorstva i izlaznog rada vidi poglavlje o izlaznim strategijama u Zbirci pristupa i prakse RAN.

6.2.3 Reakcije na mentalno zdravlje

Povratnici će mnogo vjerovatnije nego prosječna osoba patiti od problema s mentalnim zdravljem. Dugački periodi provedeni na teritoriji pod kontrolom terorista i u zonama sukoba mogu da ostave ozbiljne psihološke tragove. Veliki dio našeg znanja o ovome potiče od traume prouzrokovane sukobom, koju doživljavaju vojnici redovnih oružanih snaga.²⁸ To se odnosi na posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) među povratnicima iz zona sukoba – bez obzira na to da li su se borili – jer mogu da dožive traumu, da budu osjetljivi na radikalizaciju te da predstavljaju opasnost po sebe ili društvo. **Iako je PTSP na samom kraju spektra, osobe koje se vraćaju iz zona sukoba takođe mogu da budu podložne ogromnom broju problema povezanih s traumom²⁹:**

- **Fizički problemi:** problemi sa spavanjem, pretjerana premorenost; stomačne tegobe i problemi s varenjem; glavobolje i preznojavanje pri samoj pomisli na rat; ubrzani puls ili disanje; pogoršanje postojećih zdravstvenih problema; šok, obamrlost i nesposobnost radovanja.
- **Uobičajene mentalne i emocionalne reakcije:** ružni snovi, noćne more; često vraćanje neželjenih sjećanja; bijes; nervozna, bespomoćnost ili strah; osjećaj krivice, okrivljavanje samog sebe, osramoćenost; osjećanje tuge, odbačenosti ili napuštenosti; uznenirenost i lako uzrujavanje, irritiranost, ljutnja; osjećanje beznadežnosti u vezi s budućnošću.
- **Reakcije u ponašanju:** problemi s koncentracijom; nervozna, uznenirenost i pretjerano uzbuđenje; stalni oprez i obazrivost, pretjerana zabrinutost zbog bezbjednosti i sigurnosti; izbjegavanje ljudi ili mesta povezanih s traumom; neumjerena konzumacija alkohola, cigareta ili narkotika; nedovoljno kretanja, slaba ishrana ili lična higijena; problemi s obavljanjem redovnih zadataka na poslu ili u školi; agresivna vožnja.

Psiholozi koji rade s povratnicima takođe prijavljuju i „moralnu štetu“ umjesto PTSP: njihovi sistemi uvjerenja promijenjeni su zbog svega što su vidjeli u Siriji, Iraku ili ostalim terorističkim zonama sukoba, pa ih to navodi da preispitaju svoju moralnu predstavu o svijetu i sisteme uvjerenja. Oni takođe često osjećaju izdaju nakon što su izloženi realnosti sukoba ili su razočarani u sam radikalni cilj. Ovakve reakcije su na neki način dobra stvar: one pružaju mogućnost za intervenisanje. Ali ako ostanu bez podrške, ove osobe takođe postaju ranjive.³⁰

Osim psiholoških problema prouzrokovanih boravkom na terorističkoj teritoriji, studije pokazuju da ogroman procenat FTF pati od **mentalnih problema**. Podaci iz tri države članice EU ukazuju da i do 20% FTF pati od određenih problema povezanih s mentalnim zdravljem. Švajcarska navodi da 15–20% FTF imaju probleme s mentalnim zdravljem, dok istraživanja u Holandiji pokazuju da 60% pojedinaca za koje se zna ili prepostavlja da su bili radikalni džihadisti pati od mentalnih problema.³¹

²⁸ Briggs Obe, R., Silverman, T. (2014), Foreign Fighters Innovations in Responding to the Threat, Institute for Strategic Dialogue.

²⁹ Ministarstvo za pitanja veterana SAD (2010), Returning from the War Zone: A guide for military personnel

³⁰ Briggs Obe, R., Silverman, T. (2014), Foreign Fighters Innovations in Responding to the Threat, Institute for Strategic Dialogue.

³¹ Paulussen C., Nijman, J. i Lismont, K., (2017), Mental Health and the Foreign Fighter Phenomenon: A Case Study from the Netherlands, ICCT Report and Mehra, T., (2016), Foreign Terrorist Fighters: Trends, Dynamics and Policy Responses, Kratak pregled politike ICCT.

Praksa na djelu: Savjetovanje na više nivoa: Francuska organizacija **CAPRI** osmisnila je intervencije za oslobađanje od radikalizacije. Ova organizacija nudi mentorske programe, podržava porodice, obezbjeđuje psihološko savjetovanje i radi s teologima. Intervencije su prilagođene potrebama radikalizovane osobe.

Imajući u vidu veliku vjerovatnoću da će se pojaviti problemi s mentalnim zdravljem, neophodan je pregled mentalnog stanja.

Pregled mentalnog zdravlja povratnika³²

1. Socijalni aspekt:

- a. Kakva je njegova trenutna situacija kada je riječ o članovima porodice, prijateljima, obrazovanju, svakodnevnim aktivnostima, uslovima života, finansijama, religiji ili ideologiji?
- b. Kakva je bila situacija dok su bili u inostranstvu kada je riječ o članovima porodice, prijateljima, uslovima života, svakodnevnim aktivnostima, religiji ili ideologiji?

2. Somatski aspekt: kakvo je njegovo trenutno zdravstveno stanje? Postoje li neki zdravstveni problemi? (premorenost, bol u grudima, glavobolje, zamagljen vid itd.)

3. Psihijatrijski aspekt: kakvo je trenutno mentalno stanje? (uznemirenost, promjene raspoloženja, problemi sa spavanjem, zabrinutost, agresivnost itd.) Takođe provjerite da li povratnik ima neku zavisnost i testirajte koeficijent inteligencije.

4. Analiza: sagledajte sve faktore i donesite preliminarni zaključak.

5. Dvostruka provjera: zamolite kolegu da analizira konkretni slučaj i uporedite zaključke.

6. Razgovarajte o zaključcima u lokalnom multiagencijskom interventnom timu – članovi tima mogli bi da daju značajan doprinos u vezi s povratnikom i njegovom resocijalizacijom. Takođe razgovarajte o mogućim intervencijama i tretmanu.

7. Donesite konačan zaključak i po potrebi osmislite intervenciju i započnite tretman.

Kada osmišljavate reakciju na povratnike u vezi s mentalnim zdravljem, važno je uzeti u obzir sljedećih pet aspekata:³³

- Nemojte prepostavljati da razumijete povratnika. Motivi su različiti i pojedini povratnici možda čak ni ne razumiju u potpunosti sopstvene motive. Prepostavke mogu da stvore prepreke za izgradnju odnosa s povratnikom.
- Traumična stanja nekada je teško procijeniti i često se zanemaruju, pogrešno tumače ili ostaju neotkrivena. Isto tako trauma ne mora odmah da se manifestuje. Načini prepoznavanja i procjenjivanja traume stoga treba da budu uključeni u tretman povratnika. Stručnjak za mentalno zdravlje koji će raditi s povratnikom može da se pripremi tako što će se obratiti stručnjaku specijalizovanom za traumu.
- Nekim povratnicima biće potreban dugotrajan profesionalni tretman odnosno lijekovi. U tom slučaju organizujte tretman; izostanak tretmana ili neadekvatan tretman predstavljaju rizik.
- Da bi povratnik dobio uspješan tretman, neophodan je koordinisan i holistički pristup usmjeren na različite aspekte. Ako tretman nije pažljivo koordiniran, može da izazove konfuziju i frustraciju povratnika, kao i da negativno utiče na intervenciju. Diskutujte o tretmanu u okviru lokalnog multiagencijskog tima.
- Potrebni su strpljenje i vrijeme. Psihološki procesi često su teški i dugotrajni, a potrebe mogu da variraju. Zbog toga pristup službama treba da bude lak i neometan.

³² Elementi alati za pregled mentalnog zdravlja povratnika zasnovani su na razgovorima sa stručnjacima za mentalno zdravlje.

³³ Ova razmatranja potiču od iskusnog stručnjaka za mentalno zdravlje, koji je radio s nekoliko povratnika.

Studija slučaja, FTF s izbegavajućim poremećajem ličnosti

Muškarac je rođen 1993. godine. Njegov otac je zavisnik (kokain, višestruki prijestupnik), a odgajala ga je samohrana majka. Otac je fizički zlostavljao majku, što je dovelo do prvog kontakta sa stručnjacima za mentalno zdravlje (savjetovanje zbog zlostavljanja). Majka je imala velike dugove, uselila se kod svog poslodavca i udala se za njega. Čovjek je osjetio ljubomoru i zapostavljenost, počeo je da pije, da puši kanabis i pravio je brojne probleme u školi. Bio je uključen u loše društvo. Tako je nastao opšti obrazac ponašanja, jer ništa nije mogao da privede kraju (škola, kursevi, posao itd.). U 16. godini je poslat u ustanovu, ali je sa 17 godina otišao kako bi živio u slobodnjem okruženju, a u islam se preobratio s 18 godina. Dok je sa majkom bio na odmoru, upoznao je djevojku koja se preobratila u islam i njenu majku i oženio se za godinu dana. Poslije nekoliko mjeseci, kada je dobio sina, otputovao je u Siriju (decembar 2012). Ovo je njegova priča iz sopstvene perspektive:

Otišao je u Siriju uvjeren da će otpočeti nov život u jeftinoj i dobro uređenoj islamskoj zemlji. Njegova supruga i beba će uskoro doći kada bude sve sredio. Kada je video Siriju u stvarnosti (naročito drugu lokaciju), prilično se zabrinuo zbog rata koji se sve brže širio i zbog oružanih sukoba u toku; rekao je svojim „nadredenima“ u Siriji da želi da se vrati u rodnu zemlju. Ti „nadredeni“ su ga svakodnevno ispitivali nekoliko sedmica. Posumnjali su da radi kao doušnik za obavještajnu službu u rodnoj zemlji. Poslije ispitivanja koja su trajala 2,5 mjeseca dobio je dozvolu da ode. Tamo je proveo ukupno četiri mjeseca 2012–2013. godine kao „prva generacija“ koja je otišla u Siriju. Nema detalja o tome kako se vratio. Po povratku u rodnu zemlju bio je krivično gonjen zbog aktivnog učešća u terorističkoj mreži i osuđen na kratku kaznu zatvora. Kada se vratio, bio je liječen zbog PTSP-a, ali je prestao da uzima lijekove poslije dva dana „zato što su imali odvratan ukus“. Zatim je dobio uput za specijalno liječenje traume (EMDR), ali mu se nije dopalo što je na dugačkoj listi čekanja, pa uopšte nije ni prošao tretman. Od 2016. godine živi sa suprugom i dvoje djece u iznajmljenom stanu. Nuđeno mu je nekoliko poslova, ali se ni na jednom nije zadržao duže od dve sedmice. Ovaj čovjek takođe je željan medijske pažnje, dao je nekoliko intervjuja novinarima, a želi da objavi i knjigu. Osim toga tvrdi da mu je prijetio drugi povratnik. Njegov sadašnji „forenzički“ tretman usredsrđen je na „izgradnju karaktera/identiteta“; njegova supruga se liječi od anoreksije, a oba djeteta su pod nadzorom službi za zaštitu djece. Prije nekoliko sedmica obavještajna služba je stupila u kontakt s praktičarom za mentalno zdravlje koji je zadužen za liječenje. Povratnik se povezao s mlađim i krajnje radikalizovanim muškarcem, pa ga vlasti prate i sprovodi se nova procjena rizika.

Naučene lekcije:

- Pojedinim radikalizovanim licima potrebno je doživotno mentorstvo. U ovom slučaju izbjegavajući poremećaj ličnosti znači da je svaki korak koji ovaj čovek načini „radikalni“ ili „drastičan“; opšti zaključak je da će se ovaj reaktivni obrazac i određeni stepen zavisnosti (od ustanova) zadržati tokom čitavog života u kombinaciji sa snažnom tendencijom eksternalizacije i manipulacije. Pošto mu nedostaje otpornost ili sopstveni identitet, to će biti glavna tačka fokusa u njegovom liječenju, uključujući i saznavanje načina da sagleda posljedice „radikalnih odluka“.
- Važno je obratiti pažnju na cinične stavove o liječenju i po potrebi dodijeliti novog praktičara/vođu slučaja. Problem/poremećaj ovog čovjeka je jednim dijelom to što stalno smatra da je neko drugi odgovoran za rješavanje njegovih problema. Nikada ne preuzima nikakvu odgovornost i stalno manipuliše. U jednom trenutku mu se „novi život“ servira na tanjiru, a već u sljedećem on povlači još jedan drastičan potez i stvara čitav niz novih problema. Zbog toga su svi uključeni stručnjaci zauzeli ciničan stav. Više ga niko ne uzima ozbiljno, što samo po sebi predstavlja novu opasnost.

6.2.4 Praktični odgovori

Povratnici često prekidaju nezvanične i sve zvanične odnose prije odlaska na teritoriju pod terorističkom kontrolom. Njihov posao, smještaj, osiguranje i socijalna pomoć ukidaju se zbog toga što se nijesu pojavljivali ili vršili uplate u dužem vremenskom periodu. Većina njih nije ni registrovana na spisku državljana u rodnom

gradu. Prilikom reintegracije u društvo njima je potrebna pomoć da organizuju ovakve praktične stvari i da u najvećoj mogućoj mjeri ubrzaju proces.

Savjeti iskusnog praktičara prve linije: „Povratnici najčešće nijesu pravilno/ažurno registrovani u javnom sistemu, pa ne mogu da dobiju podršku i tretman. Potrebno je mnogo vremena da bi se to obavilo redovnim putem, a zahtjevi mogu lako da budu odbijeni zbog nedostatka preporuka ili nedovoljnih informacija.“

Za svakog povratnika treba sastaviti pregled praktičnih potreba. Osoba koja je zadužena za mentorstvo ili savjetovanje najvjerovaljnije će imati najbolji pregled svega što mu je potrebno. S ovim praktičarom treba inicijalno razgovarati i sastaviti nacrt pregleda potrebnih stvari. Taj pregled treba da bude na dnevnom redu sastanka s lokalnim multiagencijskim interventnim timom o datom povratniku.

Praktična pitanja

Praktična pitanja se uglavnom dijele na osam kategorija.

- **Početak:** počnite tako što ćete provjeriti da li je povratnik registrovan kao državljanin u odgovarajućim nacionalnim i lokalnim bazama podataka.
- **Hitni tretman:** procijenite potrebu za zdravstvenim tretmanom zbog ratnih rana, zaraznih bolesti ili mentalnih poremećaja i odmah dajte uput. Tretmani mogu da se obezbijede čim povratnik uđe u svoju zemlju.
- **Smještaj:** provjerite da li je lokacija na kojoj će povratnik živjeti bezbjedna za njega i njegovo susjedstvo. Po potrebi, obezbijedite anonimni smještaj kako bi se izbjegli bezbjednosni problemi zbog uznenirenih susjeda.
- **Finansije:** pomozite povratniku da se prijavi, ako je to neophodno, za finansijsku podršku od lokalne ili nacionalne vlasti. Takođe mu pomozite da otvorи račun u banci. Povratnici se možda nalaze na UN spisku terorista, kao i većina FTF. Ako je to slučaj, njihova imovina se zamrzava. Da bi se pokrenula procedura „odmrzavanja“ imovine, moraćete da se obratite nacionalnoj vladi. Procedura odmrzavanja traje nekoliko mjeseci. U međuvremenu povratnik neće moći da zarađuje novac, da otvorи račun u banci niti da pristupi postojećem računu.
- **Posao/obrazovanje:** pomozite povratniku da se uključi u strukturisane svakodnevne aktivnosti. Trebalo bi da nađe posao ili da započne školovanje što je prije moguće.
- **Medicinski tretman:** povežite povratnika s (novim) ljekarom opšte prakse. Povratniku treba da bude omogućeno da se obrati svom ljekaru kad god je to potrebno. Povratniku je možda obezbijeđen medicinski tretman u organizaciji nacionalne vlade kada je stigao u zemlju i bio uhapšen. Ako je to slučaj, treba obavijestiti njegovog ljekara opšte prakse.
- **Mentalno zdravlje:** ukoliko to već nije urađeno, pomozite povratniku da stupi u kontakt s lokalnim službama za mentalno zdravlje ako je to neophodno.
- **Pravna pitanja:** možda će biti neophodno baviti se posebnim pravnim pitanjima kao što je zvanično priznavanje povratnikove djece, plaćanje novčanih kazni za period prije odlaska na teritoriju pod terorističkom kontrolom ili kako ponovo okupiti članove porodice s različitim nacionalnostima. Potražite pravne savjete za povratnika tako što ćete angažovati advokata (vjerovatno pro bono) ili se obratiti lokalnom koordinatoru.

7 Djeca povratnici

Uvod ovog priručnika predstavio je pregled složenih problema povezanih s djecom povratnicima zbog njihovih iskustava u inostranstvu. Ovo poglavlje usredsrjeđuje se na način reagovanja na te probleme, uzimajući u obzir bezbjednost i sigurnost samog djeteta i njegovog okruženja, kao i na potrebu najbrže moguće resocijalizacije djeteta u okviru novog okruženja.

7.1 Opšti pregled

Izazovi pred djecom koja su se suočila s ekstremizmom i terorizmom zahtijevaju kako hitno djelovanje, tako i dugoročni pristup, jer će se mnogi potencijalni neželjeni efekti pojavit u znatno kasnijoj fazi.

Šta se podrazumijeva pod „djecom“? Kao što je navedeno u Konvenciji UN o pravima djeteta (UNCRC), dijete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina. Principi navedeni u Konvenciji UN o pravima djeteta ratifikovani su u svim državama članicama EU. Iz pravne perspektive države članice EU razlikuju se u svojim pravnim teorijama kada je riječ o definisanju da li za osobu mlađu od 18 godina važi zakonodavstvo za maloljetnike ili odrasle. To će često zavisiti od prirode prijestupa.

Djeca povratnici: definicija u ovom priručniku

U ovom priručniku postoje tri grupe koje treba uzeti u obzir kada je riječ o djeci povratnicima::

1. djeca koja su napustila EU (s porodicom ili samostalno) da bi živjela u terorističkoj organizaciji u inostranstvu i koja su se vratila (s porodicom ili samostalno);
2. djeca koja su rođena u terorističkim zonama sukoba i koja su zatim otišla u Evropu;
3. djeca koja su rođena u EU, a čiji su majka odnosno otac uključeni u terorističku organizaciju u inostranstvu (povratnica FTF koja se vratila dok je bila u drugom stanju). U tom slučaju dijete nije prethodno živjelo u EU, ali nije živjelo ni u terorističkoj zoni sukoba. Ova kategorija takođe je obuhvaćena u priručniku zato što povratnički status roditelja (jednog ili oba) može da utiče na dijete u kasnijoj fazi života.

Reakcije neće uvijek morati da se razlikuju od grupe do grupe, već će zavisiti od: stepena traume i indoktrinacije, karaktera i ličnosti, neposrednog okruženja djeteta i tako dalje.

Djeca različitih uzrasta

Iako je očigledno da je uzrast bitan kada je riječ o djeci povratnicima (kao i dužina perioda u kojem su bili izloženi konfliktnim situacijama i stepen uključenosti), ne postoji jasno definisana smjernica o starosnim grupama u vezi s načinom reagovanja. Kada su u pitanju intervencije za djecu, trebalo bi poštovati psihološke i psihiatrijske smjernice. To znači da su djeca klasifikovana u kategorije: **djeca/predtinejdžeri i adolescenti**. Odluke o obilježjima svake kategorije treba da donesu profesionalci, uzimajući u obzir razlike u razvoju i kulturi. Međutim generalna smjernica jeste da su predtinejdžeri mlađi od 12 ili 13 godina, a da se djeca iznad te starosne granice smatraju adolescentima. Intervencije za adolescente moguće su samo ako su oni dostigli određeni kognitivni nivo.³⁴

Od trenutka začeća i tokom trudnoće dijete može da trpi zbog okolnosti u kojima živi majka; to može da dovede do dugoročnih posljedica po rođenju djeteta. Ovdje je uticaj stresnih perioda na dijete u razvoju od presudnog značaja.³⁵ **Ako je majka stalno u stanju fiziološkog stresa, to ima štetan uticaj na razvoj fetusa.** Smatra se da opasnosti na taj razvoj u prve 3,5 godine (odnosno 1.000 dana) imaju ogroman uticaj na sposobnost djeteta da učestvuje u svijetu koji ga okružuje.³⁶

³⁴ Theodore, L. (2016) Handbook of Evidence-Based Interventions for Children and Adolescents. Springer, New York.

³⁵ Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huijink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. Rani razvoj čovjeka, tom 70(1), str. 3–14.

³⁶ Ovo bi trebalo uzeti u obzir u postupanju s mlađom djecom koja su izložena konfliktnim situacijama u vremenskom periodu koji je relativno dug u odnosu na njihov uzrast.

U slučajevima kada se starija djeca (od 12 godina i starija) vrate s teritorije pod kontrolom Islamske države i pretpostavlja se da su bila svjedoci i učesnici u ekstremnom nasilju i zloupotrebi, postoji zabrinutost da su ta djeca manje otvorena za intervencije i manje sposobna za promjenu. Pored toga, na osnovu kriminološke literature koja ukazuje na uticaje vršnjačkih grupa na prijestupe³⁷ trebalo bi se ozbiljno zabrinuti zbog širenja radikalnih ideja među vršnjacima. Osim toga neophodno je da sa starijom djecom postupa odgovarajuća služba s ključnim uslugama (npr. psihološkom, obrazovnom, duhovnom), koje su posebno prilagođene njihovom stepenu razvoja. Ta djeca ne treba da budu uključena u usluge za odrasle.

Međutim bez obzira na uzrast djeteta zagovaranje razvoja fundamentalnih elemenata kao što su međuljudske vještine, upravljanje emocijama, stabilan porodični život itd. i dalje su ključ da se ovoj djeci omogući da postanu pripadnici koji doprinose društvu.

Iskustvo u radu s djecom koja su se vratila iz Sirije i Iraka i dalje je veoma ograničeno u EU. Ipak postoji ogroman korpus iskustava i istraživanja o radu s djecom koja su bila izložena ratnim situacijama (npr. djeca vojnici), kao i o ozbiljnoj traumi i ekstremističkoj ideologiji uopšte. Pored toga postoje i relevantne konvencije i međunarodni okviri koje oblikuju politike o pravima i zaštiti djece u osjetljivim situacijama i koje pružaju smjernice prilikom osmišljavanja politika i intervencija u toj oblasti.

Na osnovu ovog iskustva praktičari koji rade s djecom povratnicima, bilo da su policajci, stručnjaci za mentalno zdravlje, socijalni radnici ili nastavnici, trebaju prilikom osmišljavanja i sproveđenja intervencija da uzmu u obzir sljedeće:

- Djeca koja žive/odrastaju u zonama sukoba posebno su osjetljiva zbog zlostavljanja s kojim se suočavaju i nasilja kojem su prisustvovali, kao i zbog činjenice da je njihov normalan društveni, moralni, emocionalni i kognitivni razvoj ometen i onemogućen zbog ratnih iskustava.³⁸ Osim traume povezane sa životom u zoni sukoba **proces preseljenja (povratka u EU) može da bude uzrok dodatne traume**. Ovo je još izraženije kada su porodice razdvojene ili kada djeca sama putuju.
- Djeca koja su izložena oružanim sukobima često će doživjeti **višestruku i trajnu traumu**³⁹ povezanu s međuljudskim/porodičnim nasiljem, seksualnim zlostavljanjem, gladovanjem, pothranjenošću, zanemarivanjem i napuštanjem. Izloženost višestrukim i ponovljenim traumama predstavlja značajan rizik za razvoj i sveopšte funkcionisanje djece.⁴⁰ Pored toga postoji i velika mogućnost dalje traumatizacije zbog procesa preseljenja i integracije.⁴¹ Nju izazivaju diskriminacija, isključivanje iz društva, nestabilnost, nezaposlenost roditelja i nedostatak vršnjačkih mreža podrške.
- Kada su djeca uključena u nasilje, psihološki dokazi potvrđuju nesposobnost djece da na odgovarajući način pristanu na uključivanje u nasilne aktivnosti i nedostatak sposobnosti da u potpunosti shvate posljedice tog uključivanja. Vaspitanje djece, kako i njihov biološki razvoj, odrediće u kojem će uzrastu moći da se očekuje da ona shvate i sagledaju posljedice svojih postupaka. **Kao i djeca vojnici tako i djeca povratnici treba da se posmatraju kao žrtve, a u nekim slučajevima istovremeno i kao počinioци.**
- I pored toga što su se djeca vratila u Evropu iz zone sukoba, praktičari treba da budu svjesni da su djeca i dalje u **tranzicionom okruženju**. Ovo je naročito slučaj kada su roditelji u zatvoru, a djeca žive na primjer u hraniteljskim porodicama. To je nekada prepreka u bavljenju traumom i ponovnom izgradnjom otpornosti⁴².

³⁷ Fergusson, D.M., Swain-Campbell, N.R. i Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. Journal of Abnormal Child Psychology, tom 30 (4) str. 419–430.

³⁸ Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. i ostali (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. American Journal of Human Biology, tom 27, str. 27–40.

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid

⁴¹ Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. The Lancet, tom 379(9812), str. 266–282.

⁴² Otpornost se odnosi na sposobnost djece da se suoče i sposobnosti da reagiraju kako na uobičajene, tako i na neuobičajene izazove koji se javljaju tokom njihovog razvoja.

- Ideologija Islamske države i njena brižno orkestrirana infrastruktura zajednice stvorili su temelje za identitet djece koji takođe služi kao zaštitni faktor, omogućavajući im da ostanu otporni i dok žive u datim okolnostima. Intervencije usmjerene na ideologiju/poglede na svijet djece povratnika treba da imaju u vidu to da **dekonstruisanje temelja njihovog identiteta i tranzicija u novi identitet podrazumijeva složen i dugotrajan proces**. Stoga ovakve intervencije treba da se primijene u kontekstu širih procesa odnosno mjera reintegracije i rehabilitacije.
- Po njihovom povratku **društveno okruženje** djeteta (porodica, zajednica i vršnjačke grupe) imaće veliki uticaj na uspješnost rehabilitacije i resocijalizacije. Praktičari treba da budu svjesni da su pojedini povratnici bili pod lupom javnosti/lokальног okruženja, pa su zbog toga stigmatizovani ili slavni u određenim zajednicama i grupama. Djeca različitih uzrasta mogu da u budućnosti postanu meta maltretiranja i zastrašivanja ili da ponovo budu vrbovana i vraćena u ekstremističke krugove.

Dodatna literatura: Novi priručnik UNODC: Od 2015. godine UNODC pruža tehničku pomoć zemljama koje su suočene s vrbovanjem i eksplatacijom djece od strane terorista i nasilnih ekstremističkih grupa. Godine 2017. UNODC će objaviti Priručnik koji je usredsjeden na tretman djece vrbovane i eksplatisane od strane terorističkih grupa. Priručnik koji je namijenjen prvenstveno kreatorima zakona i politika, kao i praktičarima, usredsrijediće se na različite uloge pravosudnih aktera u koordinaciji s ostalim sistemima u cilju reagovanja na tri ključne grupe izazova:

(i) sprečavanje vrbovanja djece od strane terorističkih i nasilnih ekstremističkih grupa; (ii) prepoznavanje efikasnih pravosudnih odgovora u slučaju djece koju su vrbovale i eksplatisale takve grupe; (iii) promovisanje rehabilitacije i reintegracije te djece. Posebnu pažnju treba posvetiti specifičnoj situaciji i potrebama djevojčica.

7.3 Strategija reagovanja na djecu povratnike

Ključne prepostavke za strategiju reagovanja:

Kao što je navedeno u **tematskom dokumentu Djeca povratnici iz konfliktnih zona RAN⁴³**, prilikom usvajanja politika i strategija u vezi s djecom povratnicima treba prepostaviti sljedeće:

- *Sva djeca* koja se vraćaju iz Iraka i Sirije bila su izložena određenom stepenu nasilja, pa im je neophodna intervencija.
- Na osnovu intenzivnih programa indoktrinacije koje ima Islamska država mora se smatrati da su *sva djeca* u određenom stepenu bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske države.

Ove prepostavke ne znače da su sva djeca sada ili će postati potencijalni nasilni ekstremisti ili teroristi. Međutim, može da bude odlučujuće neprepoznavanje uticaja ovakve ideologije na potencijalnu (re) integraciju u evropsko društvo.

Tri ključna preduslova treba da usmjere strategiju za intervencije:

1. **Fokus na ranu intervenciju i normalizaciju:** da bi se postigli najbolji mogući rezultati u resocijalizaciji djece povratnika u zapadno društvo, počnite da radite na normalizaciji svakodnevног života djece i da ih socijalizujete u odgovarajuće društvene mreže čim to bude moguće poslije njihovog povratka. Djeca će imati koristi od strukturisanog „normalnog“ i bezbjednog okruženja u okviru kojeg mogu da se druže s vršnjacima u obdaništu ili školi. Osim toga na osnovu opštih kriminoloških nalaza poznato je da će djeca koja su počinila prijestup prije 12. godine života mnogo vjerovatnije biti stalni prijestupnici.⁴⁴ Iako ovi

⁴³ Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji (RAN), (2016). Tematski dokument: ‘Child returnees from conflict zones’. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf.

⁴⁴ Loeber, R., Farrington, D.P. i Petechuk, D. (2003), Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. Dječja delinkvencija, serija biltena (maj). Dostupno na <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf>.

nalazi nijesu uvijek povezani s nasiljem, već prije s devijantnošću i još nije sprovedeno istraživanje o djeci koja odrastaju na teritoriji pod terorističkom kontrolom, trebalo bi ih uzeti kao podsticaj za fokusiranje na ranu intervenciju (odnosno što je brže moguće poslije povratka djece).

2. **Holistički multiagencijski pristup:** nijedna pojedinačna služba ne može da obezbijedi neophodan holistički odgovor za djecu povratnike u izolaciji. Prilikom osmišljavanja nacionalnog i lokalnog odgovora za djecu povratnike neophodan je multiagencijski pristup kako bi se pozabavilo ličnim, porodičnim i društvenim potrebama djeteta. Uopšteno uzevši najvjerovaljnije će u takav pristup biti uključeni sljedeći akteri: agencije za sprovođenje zakona, službe za rad s djecom, socijalne službe, lokalne vlasti, škole, zdravstvene ustanove, zatvorske i službe povezane s uslovnom kaznom (npr. kada su roditelji u zatvoru), biroi za zapošljavanje, sportske i rekreativne organizacije, vjerske i dobrotvorne organizacije itd.
3. **Specijalno prilagođen pristup zasnovan na procjeni individualnih rizika i potreba:** svaki slučaj ima sopstveni istorijat, dinamiku, rizike i prilike za rehabilitaciju koje treba unijeti u procjenu rizika i potreba. Zato ti slučajevi zahtijevaju specijalno prilagođen pristup koji uključuje gore pomenute relevantne aktere. Svoj djeci je potrebna individualna procjena situacije, potreba, pa čak i rizika da bi se osmisnila odgovarajuća intervencija za svako dijete.

Ovi preduslovi ne odnose se isključivo na djecu povratnike i zasnovani su na opštoj najboljoj praksi u postupanju s radikalizovanim pojedincima uključenim u nasilni ekstremizam i terorizam.

Strategija reagovanja može da obuhvati mnoštvo različitih intervencija koje služe da se postigne bezbjednost i sigurnost samog djeteta, kao i svih onih u njegovom društvenom okruženju. Pored toga biće i intervencija koje će se usredstviti na rehabilitaciju i resocijalizaciju djeteta u bezbjednom i stabilnom okruženju (npr. vraćanje u školu, obezbjeđeno savjetovanje, učešće u rekreativnim aktivnostima) i kojima je najvažnije blagostanje djeteta, ali i opasnost da će dijete postati nasilno odnosno radikalizovano u budućnosti. Metode i intervencije koje praktičari primjenjuju u radu s djecom povratnicima detaljnije su objašnjene u sljedećem odjeljku.

Praksa na dijelu: Uputstva za postupanje s djecom povratnicima u Francuskoj

Francuski premijer je 23. marta 2017. predstavio *uputstvo za francuske vlasti i praktičare o postupanju s maloljetnim Francuzima i strancima koji se vraćaju na teritorij Francuske poslije boravka u Iraku ili Siriji.*

Ovaj pristup naglašava da će svaku individualnu situaciju procjenjivati kompetentno tužilaštvo koje će donijeti odluku o tome da li je potrebno krivično gonjenje. Tužilaštvo će uputiti predmet sudiji za maloljetnike da bi izrekao sve zaštitne mjere koje smatra neophodnim.

Cilj je da se obezbijedi da sva djeca dobiju odgovarajuću brigu (poslije somatske i psihološke procjene prilikom dolaska) i obrazovanje u skladu s njihovim potrebama, istovremeno ih štiteći od rizika stigmatizacije povezanog s njihovom porodičnom istorijom.

Školovanje je odgovornost akademskog direktora nacionalnih obrazovnih ustanova koji uspostavlja koordinaciju između raznih sektorskih službi koje čine nacionalni državni sistem, obrazovnih ustanova i svih ostalih aktera zaduženih za praćenje ovih maloljetnika. Poštovaće se povjerljiva priroda svih podijeljenih informacija.

Lokalne jedinice za prevenciju kriminala i radikalizacije i za podršku podršci porodicu, kojima predsjedavaju prefekti u bliskoj saradnji s državnim tužiocem, vode računa o cijelokupnom naknadnom praćenju ove djece i njihovih roditelja (bez obzira na to da li su protiv njih izrečene sudske mjere).

Ovo uputstvo ističe potrebu za pravilnom obukom svih pojedinaca zaduženih za praćenje maloljetnika i zahtijeva formiranje odbora u okviru Ministarstva pravde koje će procjenjivati socijalnu i obrazovnu brigu o djeci povratnicima.

Grafikon ispod daje pregled kruga za koordinaciju informacija koji će se primjenjivati za djecu povratnike.

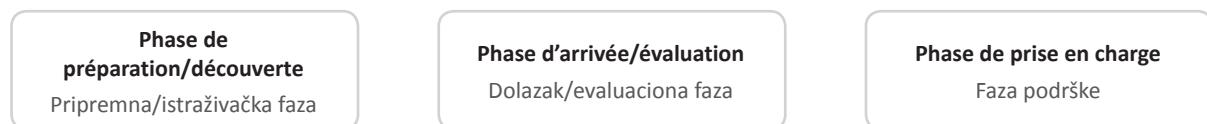
Dodatne informacije dostupne su na internetu.

CIRCUIT D'INFORMATION / INFORMACIONA MREŽA

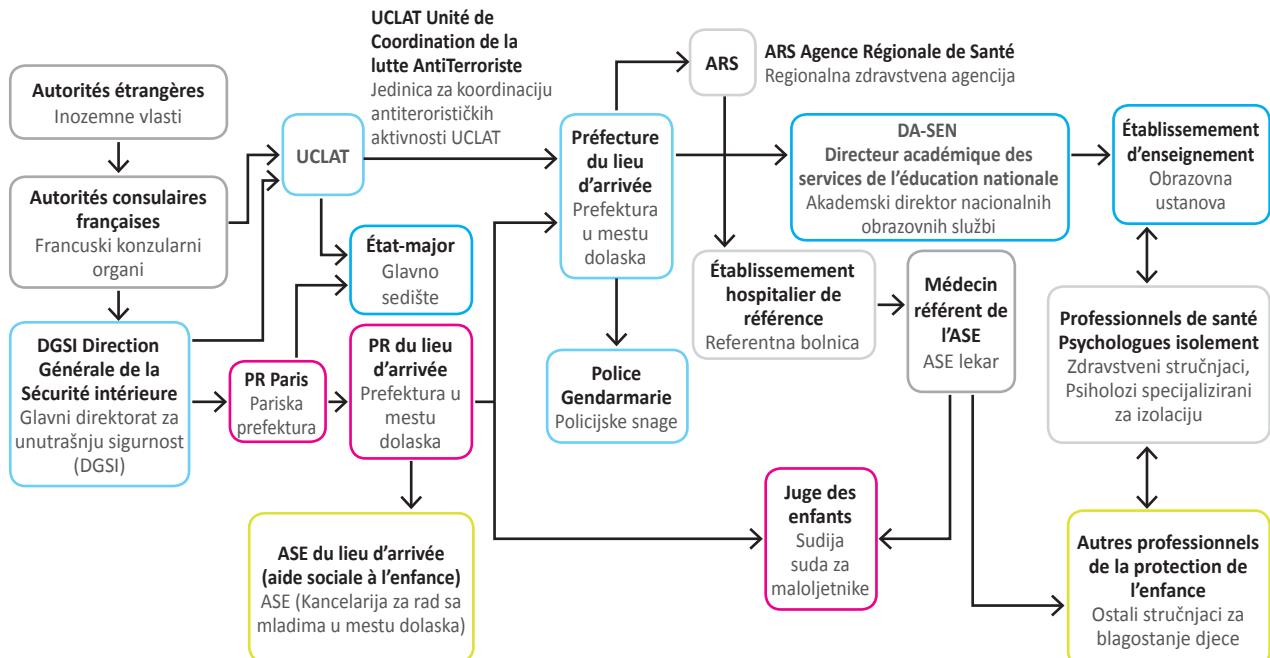
Aneks 3 za „Instruction relative à la prise en charge des mineurs à leur retour de zone irako-syrienne“

– prevod osigurao RAN CoE

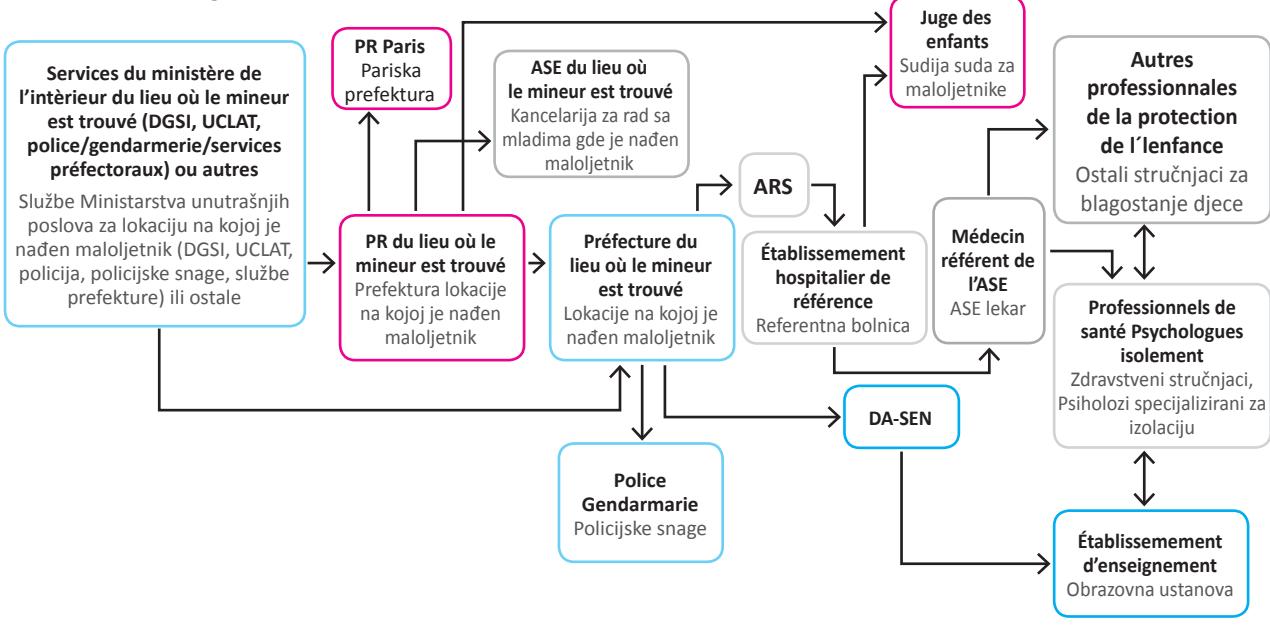
Smjernice o podršci maloljetnicima po povratku iz iračko-sirijske zone

Entrée programmée / Predviđeni ulazak

Entrée clandestine / Ilegalni ulazak

7.4 Metode i intervencije

7.4.1 Zakonski odgovor i zaštita djece

Kada se dijete vrati u EU nakon boravka (ili boravka roditelja) u zoni sukoba pod terorističkom kontrolom, javlja se nekoliko važnih **pravnih pitanja**. Praktičari koji rade s tom djecom moraju biti upoznati s ovim pravnim pitanjima, kao i s uticajem koji ona mogu imati na rehabilitaciju i resocijalizaciju djece.

- **Nacionalnost djeteta:** nacionalnost djeteta, a samim time i državljanstvo, zavisiće od pravne procjene u okviru svake države članice EU. Poteškoće se najčešće javljaju kada je dijete rođeno u zoni sukoba i ne postoje nikakva dokumenta koja bi potvrdila biološku povezanost između djeteta i roditelja. Međutim za obezbjeđivanje reintegracije djeteta važno je odrediti njegov pravni status. U neizvjesnim slučajevima DNK testiranje može da pruži dokaz o biološkoj povezanosti. Kada ne postoji DNK dokaz o biološkoj povezanosti, od zakonodavstva i pravne nauke koji važe u datoj državi zavisi da li će djetetu biti dozvoljen ulazak u EU ili ne i s kojim statusom.
- **Starateljstvo nad djetetom:** moguća su pitanja o tome ko ima starateljstvo nad djetetom. Kao i kod nacionalnosti posebne pravne odluke zavisiće od date države. U većini slučajeva ako su roditelji i dalje zajedno, a smatra se da je jedan od roditelja u stanju da brine o djetetu, oni će dobiti (zajedničko) starateljstvo. Mnogo je problematičnije ako jedan ili oba roditelja nijesu u stanju da brinu o djetetu zato što su, npr. u zatvoru, fizički/mentalno nestabilni ili predstavljaju potencijalni rizik po dijete. U tim slučajevima će rodbina poput djeda i bake možda htjeti da traži starateljstvo. Ukoliko rješenje ne bude pronađeno u društvenom okruženju djeteta, biće određen poseban staratelj i dijete će biti smješteno u neku ustanovu ili u hraniteljsku porodicu. Praktičari moraju da budu uključeni u borbu oko starateljstva da umanje uticaj koji će to imati na dijete i njegovu okolinu. Praksa pokazuje da djeca obično ostaju s majkom, jer se povratnice rijeđe krivično gone.
- **Krivično gonjenje djeteta:** kako se objelodanjuju sve strašnije priče o ulozi djece u ratovanju u okviru terorističkih grupa (npr. kao bombaši-samoubice, vojnici ili dželati), sve češće se postavlja pitanje o tome da li su ova djeca odgovorna pred zakonom. Kao što je navedeno u izveštaju Međuregionalnog instituta Ujedinjenih nacija za istraživanje zločina i pravde (UNICRI) iz 2016. pod naslovom „Djeca i borba protiv terorizma“, postojeći zakonski okvir o djeci koju su vrbovale oružane ili terorističke grupe je složen. Kada je riječ o vrbovanju za oružane grupe ili snage međunarodno pravo, sporazumi i protokoli podržavaju pravac razmišljanja da djecu mlađu od 18 godina ne bi trebalo krivično goniti zbog tih radnji, već ih treba reintegrisati i rehabilitovati, bez obzira na to da li su vrbovana na silu ili dobrovoljno i da li su aktivno ratovali ili su imali neku sporednu ulogu. Međutim, situacija postaje mnogo složenija u vezi s terorističkim grupama. Države članice EU usvajaju sopstvene zakonske okvire o terorističkim grupama i radnjama, kao i o uzrastu u kojem se djeci može suditi kao odraslima, a u skladu sa zakonskim okvirom EU i ostalim međunarodnim sporazumima. Prema UNICRI do sada izgleda nije postojao poseban zakonski okvir o djeci koju su vrbovale oružane ili terorističke grupe. Najnovija pravna teorija pokazuje da se zakonske odredbe o maloljetnicima primjenjuju i na optužbe za terorizam. Izveštaj UNICRI preporučuje da „slučajevi s djecom uključenom u radnje povezane s terorizmom treba da se rješavaju u skladu s postupkom za maloljetnike i pred sudom za maloljetnike. Teroristički prijestupi ne bi trebalo da se tretiraju drugačije od ostalih krivičnih prijestupa koji uključuju djecu.“
- **Prava djeteta i zaštita djeteta:** sve države članice EU ratifikovale su Konvenciju UN o pravima djeteta (UNCRC) i na to su obavezne prema međunarodnom pravu. Princip u osnovi ove Konvencije jeste da sve države postupaju u najboljim interesima djeteta. Osim toga Konvencija obuhvata usklađenost sa zakonima o starateljstvu i brizi o djeci kako bi se obezbjedilo da sva djeca imaju osnovna prava, kao što je pravo na život, na sopstveno ime i identitet, roditeljsko vaspitanje u okviru porodice ili kulturno-istorijske grupe i da je povezano s oba roditelja čak i ako oni ne žive zajedno. Države imaju obavezu da roditeljima omoguće izvršavanje roditeljskih dužnosti. Postoji i obaveza da se zaseban zakonski zastupnik obezbijedi djetetu u svim sudskim sporovima oko brige o njemu i da se garantuje da će u tim slučajevima biti saslušano i mišljenje djeteta. Isto tako Konvencija navodi da sve uključene strane moraju da „preduzmu

sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere kako bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja“. EU uzima Konvenciju kao početnu tačku za prava djeteta i izgradila je svoje politike i postupke u skladu s Konvencijom. Kada je riječ o djeci povratnicima, naročito onoj za koju se vjeruje da su bila uključena u terorističke aktivnosti, izvještaj UNICRI zaključuje sljedeće:

„Uopšteno gledano osnovni principi Konvencije UN-a, uključujući i pravo djeteta na ostvarivanje svojih najboljih interesa kao primarni cilj, izgleda da se ne sprovode u vezi s djecom uključenom u terorističke aktivnosti niti u vezi s mjerama koje se izriču članovima njihovih porodica. Osim toga, nije očigledno da se član 40 (3)(b) [Konvencije UN], koji zahtijeva od država da uvedu mjere za postupanje prema djeci ne pribjegavajući sudskim postupcima, ili član 37 (b) koji zahtijeva da se uskraćivanje slobode primjenjuje samo kao posljedna istanca i to u najkraćem mogućem vremenskom periodu, primjenjuju na bilo kakav smislen način kada je riječ o djeci uključenoj u aktivnosti povezane s terorizmom“.

U skladu s ovim nalazima i zaključcima jedna od glavnih preporuka UNICRI je: „države treba podsticati da obezbijede da zakonodavstvo o terorizmu obrati posebnu pažnju na djecu i da budu zagarantovana prava djeteta koja mu pripadaju prema međunarodnim sporazumima. Ovo će vjerovatno zahtijevati posebne zakonodavne odredbe u domaćem zakonodavstvu u vezi s djecom, od slanja u pritvor do zatvorske kazne i reintegracije.“

Za više informacija o ovoj temi vidite [Nojšatelski memorandum o dobrim pravosudnim praksama za maloljetnike u antiterorističkom kontekstu](#).

- **Multiagencijski pristup i dijeljenje informacija:** sve države članice UN imaju strukture i procedure koje se bave ranjivom djecom. Međutim, djeca povratnici predstavljaju novu grupu koja zahtijeva prilagođavanje postojećih struktura sadašnjoj stvarnosti u smislu saradnje, utvrđivanja odgovornosti, koordinacije i dijeljenja informacija. Za efikasan, brz i djelotvoran rad u multiagencijskom pristupu i za njegovo prilagođavanje djeci povratnicima neophodno je sljedeće:
  - Jasna zakonska pravila i propisi o dijeljenju informacija, naročito kada je riječ o postupanju s djecom u osjetljivim situacijama (roditelji narkomani, porodično nasilje, seksualno zlostavljanje). Praksa pokazuje da je dijeljenje informacija prikupljenih u bezbjednosne svrhe izuzetno teško, mada je ponekad neophodno da bi službe za rad s djecom ili socijalne službe obavile pravilnu procjenu potreba djeteta. Ovo u nekim slučajevima zahtijeva prostor za pristup povjerljivim informacijama. S druge strane, stručnjaci za podršku porodici mogu saznati nešto o porijeklu ili okolnostima djeteta što bi moglo da utiče na njegovu bezbjednost i sigurnost. Ova vrsta informacija treba da se podijeli na strukturisan način s policijom i obavještajnim službama.
  - Dio strategije reagovanja treba da bude pregled postojećih zakonskih okvira za saradnju između službi kako bi se postigla bezbjednost i sigurnost, zaštitilo blagostanje djeteta i izradilo odgovarajuće zakonodavstvo koje omogućava dijeljenje neophodnih informacija.
  - Ujedinjavanje različitih ekspertiza za partnerskim okruglim stolom ili u stručnim jedinicama. Za djecu povratnike treba da postoji ekspertiza o traumi (razvoj i način reagovanja), opštem razvoju djeteta, prikupljanju podataka, pravosuđu, podršci porodice, obrazovanju i tako dalje. Ove multiagencijske stručne jedinice mogu da pomognu u posebnim slučajevima tako što će osmislići cijelokupnu obuku za praktičare prve linije i procijeniti rizike i potrebe.
- **Pravne smjernice za praktičare:** praktičari kao što su stručnjaci za podršku porodice i socijalni radnici u kontaktu s djetetom i ostalim povratnicima suočavaju se s brojnim pitanjima koja postavljaju povratnikova porodica i društveni kontakti, uključujući i pitanja pravne prirode. Ona mogu da obuhvate starateljstvo, podršku za slanje novca, nacionalnost, državljanstvo itd. Praktičari takođe govore o povećanom broju sudskih procesa o ovim pitanjima. Da bi se obezbijedile tačne informacije pojedincima i porodicama, te da bi se zaštitili praktičari koji su možda uključeni u sudske procese, toplo se preporučuje formiranje

strukture za pravnu podršku. To bi bilo mjesto (fizički prostor ili na internetu) gdje socijalni radnici ili stručnjaci za podršku porodici mogu da zatraže pravne smjernice o pitanjima koja im postavljaju porodice povratnika. Može se razmisliti i o odgovarajućoj pravnoj obuci za praktičare koji se bave djecom. Obim te obuke mogao bi da se proširi i obuhvati opšti fokus na prava djece, a naročito na prava djece koja su bila žrtve nasilja, kao i na prava djece u kontaktu s pravosudnim sistemom.

Studija slučaja – prepreke u radu s djecom povratnicima

Žena stara 35 godina s troje djece vratila se s teritorije pod kontrolom Islamske države nakon perioda od dvije godine. Bezbjednosne službe su sačkale ženu na aerodromu, ali ona nije uhapšena niti krivično gonjena. Bezbjednosne službe su ostale u kontaktu s njom i povremeno su je posjećivale. Socijalne službe nijesu obaviještene, ali su poslije nekoliko mjeseci saznale za njen povratak. Kada su je socijalni radnici posjetili, ona nije željela da priča o svom iskustvu niti o tome gdje je bila. Tvrdila je da je živila van teritorije pod kontrolom Islamske države i da nije učestvovala u aktivnostima Islamske države. Socijalni radnici su preko njene rodbine saznali da je ova žena s djecom zaista živjela u Islamskoj državi i da gaji velike simpatije prema ovoj organizaciji. Njen najstariji sin takođe je bio uključen u indoktrinaciju i bio u kampu za obuku. Ona je udata za ekstremistu kao druga žena i potpuno je prekinula svaki kontakt s vlastima. Socijalne službe ne mogu da istražuju niti da joj oduzmu djecu. Zbog ograničenja u dijeljenju informacija, nikakve informacije ne smiju da se otkriju školi koju pohađaju njena djeca..

Naučene lekcije:

- Prvi period po povratku kući najvažniji je u smislu ostvarivanja kontakta i nuđenja intervencija, jer će većina povratnika u tom trenutku biti spremna da razgovara i sarađuje.
- Ako se informacije ne podijele, to može otežati sprovođenje intervencija. U tom slučaju, nemogućnost otkrivanja informacija socijalnim službama ili školi značilo je da je bilo teško doći do ove žene ili njene djece.
- Od presudnog značaja jestе to da djeca budu uključena od samog početka i da im se ponudi mentalna briga kako bi se izlječila od traume.

7.4.2 Procjena rizika i potreba

Rehabilitacija i resocijalizacija djece u velikoj mjeri zavisi od procjena rizika i potreba. Procjene treba da obuhvate fizičko i mentalno stanje djeteta, stepen traume, stepen indoktrinacije/ekstremističkog načina razmišljanja, stav prema nasilju i slično. Trenutno ne postoje posebne procjene rizika za djecu povratnike. Međutim, praktičari mogu da iskoriste postojeće psihometrijske alatke koje procjenjuju, na primjer multikulturalnost, grupni identitet, kognitivnu fleksibilnost i religioznost.⁴⁵ Pošto su postojeće specijalne procjene rizika oosmišljene za odrasle i još su u ranoj fazi kada je riječ o bazi dokaza, one nijesu pogodne za djecu povratnike. Imajući u vidu činjenicu da se djeca još razvijaju, možda je adekvatnija alatka primjena individualnih procjena koje obuhvataju procjenu rizika, ali se usredsrjeđuju na cjelokupnu situaciju i potrebe djeteta, a u pravcu ostvarivanja njegovih najboljih interesa. Važno je napraviti razliku između djevojčica i dječaka povratnika zato što su mnogi od njih možda bili izloženi različitim vrstama nasilja/traume, pa su im zbog toga potrebne specijalne intervencije. Države članice UN stoga treba da investiraju u izradu specijalnih procjena za djecu povratnike.

⁴⁵ Saklofske, D. H. Schwean, V. L., Reynolds, C. R. (2013) The Oxford Handbook of Child Psychological Assessment. Oxford University Press.

Praksa na djelu: Aarhus alatka za provjeru porodica i djece (u fazi razvoja).

Socijalne službe i infocentar u Orhusu trenutno razvijaju alatknu za provjeru koju će koristiti praktičari usredsrjeđeni na proces deradikalizacije. Na kraju će ova alatka za provjeru imati četiri kategorije djece:

- 9 meseci – 1 godina
- 1–6 godina
- 6–12 godina
- 12–18 godina

Za više informacija o ovoj alatki u fazi razvoja obratite se Orhus infocentru: Christina Lehtinen – cle@aarhus.dk.

7.4.3 Smještaj i životni uslovi

Postupak u vezi sa starateljstvom utvrdiće gdje dijete živi. Dijete može da živi s roditeljima (jednim ili oba), djedom i bakom ili ostalim članovima porodice. Djeca mogu da žive i u ustanovi ili u hraniteljskoj porodici ukoliko se utvrdi da je njihova biološka porodica nepodobna ili čak predstavlja rizik po rehabilitaciju djece. Ova opcija trebalo bi da bude posljednje sredstvo, jer je uticaj na dijete značajan i nepredvidiv. Dijete može da se vrati u rodno mjesto ili grad svojih roditelja (jednog ili oba) ili da otpočne novi život na nekom drugom mjestu. Pored zakonskih postupaka i (u nekim slučajevima) zabrana, važno je naglasiti značaj novih uslova života u procesu rehabilitacije. U svrhe rehabilitacije normalizacija mora da uslijedi što je prije moguće, ali na nju mogu da utiču faktori kao što je:

- zapošljavanje roditelja;
- strukturisan svakodnevni život;
- dostupnost privatnog životnog prostora;
- dostupnost obrazovanja i rekreativne aktivnosti;
- život u odgovarajućoj zajednici;
- pristup vršnjačkim grupama;
- uzori;
- osjećaj samoopredjeljenosti.

O ovim faktorima treba da vode računa lica odgovorna za odlučivanje o životnim uslovima djeteta (što zavisi od države članice EU, ali je pod najvećim uticajem roditelja/najbliže porodice, lokalnih vlasti, službi za zaštitu djece, sudova za maloljetnike).

Studija slučaja: Povratnica s troje djece

Povratnica stara 30 godina boravila je u Siriji 8 mjeseci s mužem i dvoje djece. Vratila se s djecom kada je bila u poodmakloj fazi trudnoće. Njen muž je navodno mrtav. Nije uhapšena prije istrage, a sada živi s troje djece i pokušava da nađe posao. Poslije njenog povratka uključile su se brojne organizacije. U početku su bile uključene brojne socijalne službe zbog zabrinutosti za djecu i za njeno mentalno stanje (djeca su bila pothranjena kada su se vratila), a te službe i dalje prate blagostanje djece. Uključene su i policija i opština, a njihovi predstavnici redovno posjećuju ženu. Imenovan je vođa slučaja za koordinaciju cjelokupne potrebne brige. U njenoj neformalnoj mreži aktivna je njena sestra koja joj pomaže kada treba da ode na zakazani sastanak ili da razgovara sa zvaničnicima. Ova žena je takođe u kontaktu sa svojom porodicom i s muževljevom porodicom, ali u manjoj mjeri.

Naučene lekcije:

- Važno je procijeniti vjerovatnoću da povratnik ponovo ode na teritoriju pod terorističkom kontrolom da bi se, na primjer, pridružio bračnom partneru. U konkretnom slučaju ovo je u početku djelovalo sasvim moguće, pa se raspravljalo o načinima da se spriječi odlazak ove žene u Siriju, a pominjalo se i oduzimanje pasoša. Bitno je imati dobre formalne i neformalne mreže koje mogu da obezbijede informacije o povratnicima.
- Postizanje dogovora između socijalnih službi i povratnika može da održi porodicu na okupu. Ovdje su postojali razlozi za zabrinutost zbog bezbjednosti i sigurnosti djece. Ipak, povratnica je sarađivala sa socijalnim službama, poštovala dogovore, pa joj djeca nijesu oduzeta.
- Važno je sagledati širu mrežu oko povratnika. Jedan od izazova u konkretnom slučaju jeste to što nije poznato kakav uticaj na nju imaju svekar i svekra jer je njihov mlađi sin takođe otisao u Siriju. Postojala je bojazan da bi oni mogli loše da utiču na ovu ženu i njenu djecu.
- Ulaganje u brojne vrste podrške i izgradnju odnosa pomaže praktičarima da procjene rizike i pronađu prilike za oslobođanje i deradikalizaciju. Mentalno zdravlje ove povratnice je provjereno i sada joj se pruža psihološka pomoć. Ona takođe dobija novčanu pomoć, jer traži posao pa se prijavila za socijalnu pomoć neophodnu da bi organizovala život.

7.4.4 Podrška porodice

Bez obzira na to da li su povratnici u biološkoj ili hraniteljskoj porodici, njihovo neposredno društveno okruženje ima presudnu ulogu u procesu rehabilitacije. Kada je riječ o djeci povratnicima, čitava biološka porodica je najvjерovatnije doživjela sukobe i traumu, pa to predstavlja znatan rizik po blagostanje i stabilnost djeteta. Zbog toga ovim porodicama kao osnovnoj jedinici treba obezbijediti podršku i stručno usmjeravanje (psihološko, o traumi, teološko, pedagoško) kako bi im se pomoglo u reagovanju na traumu i sadašnje okolnosti i probudilo njihovu svijest o načinima na koje mogu da pomognu u stvaranju bezbjednog i stabilnog okruženja u kojem će dijete odrastati. (Vidi poglavljje 4 za više informacija o podršci porodice.)

7.4.5 Uloga predškolskih ustanova i škola

Dostupnost obrazovanja je od odlučujućeg značaja u procesu rehabilitacije djece povratnika. Ovo je značajan zaštitni faktor, jer stvara osjećaj bezbjednosti, normalizuje svakodnevni život djeteta, izlaže ga kulturološkoj različitosti i povećava interakciju s pojedincima van kuće.⁴⁶ Diskusije praktičara u okviru Radne grupe za obrazovanje RAN pružile su značajan uvid (u nastavku) o tome kako škole treba da se uključe u rehabilitaciju djece povratnika ne ugrožavajući bezbjednost ostale djece, školskog osoblja i ostalih direktno uključenih strana.

⁴⁶ Kia Keating & Ellis 2007; Hart, 2009

Studija slučaja – Dijete koje se vratilo u školu

U martu 2014. godine maloljetni mladić je došao u pratinji oca da se upiše u školu. Poslije ispitivanja je utvrđeno da je dječak bio u Siriji tri mjeseca i da se upravo vratio. On je takođe pohađao program obuke tokom boravka u Siriji. Ubrzo se pojavio pred sudom za maloljetnike gdje je sudija donio odluku da se vrati u školu što je prije moguće. Ta odluka donijeta je u roku od jedne sedmice od njegovog povratka. Priča o njegovom povratku imala je nekoliko verzija: 1. Pobjegao je zato što je htio da se vrati kući. 2. Otišao je u Istanbul da kupi topliju odjeću i zatim pobjegao. 3. Vratio se zajedno sa starijim prijateljem.

Zato što je ova škola u to vrijeme bila suočena s nekoliko omladinaca koji su vršili radikalizaciju, direktor je odlučio da održi sastanak iza zatvorenih vrata s nekoliko nastavnika kako bi ispitao njihovu reakciju i provjerio da li bi mogli da prihvate ovog dječaka u učionici. Nastavnici su se uspaničili, neki su počeli da plaču, a neki su htjeli da daju ostavku. Na osnovu tog iskustva direktor je odlučio da dječaka uputi u drugu školu i u povjerenju se obratio jednom kolegi. Obaviješteni su samo direktor škole, socijalni radnik, vjeroučitelj i razredni nastavnik. Sudija za maloljetnike takođe je naredio i rad s ličnim instruktorom, pa je otac – u ovom slučaju samohrani roditelj – dobio neophodna uputstva. Proces reintegracije je dobro prošao. Dječak je maturirao na kraju redovne školske godine.

- **Normalizacija kao glavni princip:** Glavni princip u bavljenju povratnicima u obrazovnom okruženju jeste „povratak na normalu“ što je prije moguće. Škole treba da obezbijede siguran i uređen prostor u kojem će djeca i mladi osjećati podršku, gdje postoji struktura i pravila pa je stres ublažen. Treba na minimum smanjiti rizik od toga da se neki učenik posmatra kao „drugaciji“ i treba uložiti napore da on ne bude u centru pažnje.
- **Postupanje s potencijalnim rizicima koje predstavljaju djeca povratnici:** Zbog istorijata i ličnih iskustava nekada se može pojavitи zabrinutost da će dijete povratnik predstavljati opasnost po ostalu djecu u školi; iako je to malo vjerovatno, svijest o traumatskim reakcijama (kao što je podražavanje, a u malom broju slučaja i pravo nasilje) i spremnost za bavljenje tim reakcijama trebalo bi da budu sastavni dio procesa obuke za nastavnike. Kao što je već navedeno, procjena rizika i potreba treba da se obavi prije nego što dijete stigne u školsko okruženje.
- **Škole treba da podstaknu djecu na razvoj mišljenja i odgovornosti:** Djecu treba podržati kako bi postala pozitivni članovi školske zajednice i dati im priliku da budu uspješna. Ovo je još važnije za djecu koja osjećaju nepravdu i ljuta su ili zabrinuta zbog događaja u privatnom životu i u svijetu. Bavljenje bijesom i percipiranim nezadovoljstvom i nepravdom je presudno za stvaranje otpornosti prema ekstremističkim rizicima.
- **Prevazići nevoljnost nekih škola da prihvate djecu povratnike:** Pojedine škole su nespremne da prihvate djecu povratnike, jer se plaše da će se ekstremističke ideje raširiti u školi, pa da su čak mogući i teroristički činovi. Ovo bi moglo da stvori tenzije u školi i široj zajednici. Da bi se prevazišli ovi izazovi, osoba/organ koji su prihvatljivi i uživaju povjerenje školskih upravnika treba da budu imenovani za diskusiju, ubjeđivanje i pregovaranje sa školama o saradnji.
- **Dijeljenje informacija po dolasku djeteta povratnika:** Važno je da dijete ne dođe u školu nenajavljeni. Direktora škole treba obavijestiti, a dijete treba tretirati u skladu sa školskim procedurama za zaštitu djece. Iako postoje neke koristi od dijeljenja informacija s većim brojem zaposlenih, to bi moglo da dovede do predrasuda i stigmatizacije koje usporavaju proces normalizacije. Možda je korisno porazgovarati s porodicom o tome koje informacije treba podijeliti i s kime.
- **Škole treba da obrate dodatnu pažnju na napredak djeteta:** Rukovodstvo škole treba da se postara da dijete dobije posebnu pažnju i da se sve vrijeme informiše o aktivnostima i blagostanju djeteta. Rukovodstvo može da postavi pitanja zaposlenima, da razgovara s djetetom i da odredi nekog zaposlenog za pažljivo posmatranje djeteta.

- **Razviti strukturu podrške za škole:** Ovo je neophodno kako bi se školama objasnilo na koje stručnjake mogu da se oslove u radu s djecom povratnicima. U multiagencijskoj saradnji škole treba da sarađuju s partnerima u brizi o djeci, sa socijalnim radnicima, policajcima, službama za mentalno zdravlje, stručnjacima za traume, službama za fizičko zdravlje, radnicima s omladinom, NVO s relevantnom stručnošću i organizatorima vanškolskih aktivnosti u cilju podsticanja integracije.
- **Odrediti srednji period prilagođavanja za dijete:** Ovo bi moglo da pomogne djetetu pri (novom) početku u školskom sistemu (nakon života u potpuno drugačijem okruženju). Taj period trebalo bi da bude što kraći. U pojedinim zemljama djeca moraju odmah da uđu u školski sistem u skladu sa zakonodavstvom/ organizacijom sistema. Tokom perioda prilagođavanja važno je izgraditi povjerenje i povezati se s djetetom i njegovom porodicom. Tokom tog perioda moguće je obaviti procjenu potreba i testirati znanje jezika, psihološko blagostanje i intelektualne sposobnosti.
- **Pronaći dobro slaganje između djeteta povratnika i škole:** Neke škole će bolje odgovarati djetetu od drugih. Lice koje je odgovorno za škole ili specijalni centar mogu da imaju ključnu ulogu u prepoznavanju najpogodnijih škola. Oni treba da dobiju dodatnu obuku, podršku i finansijska sredstva. Povratak u staro okruženje i školu nekada nijesu korisni za dijete i porodicu. Premještaj je u interesu djeteta, pa ono – kao i ostali članovi porodice – može da krene od samog početka, bez stigmatizacije ili divljenja. Preporučljivo je izbjegavati upis ove djece u škole koje se nalaze blizu mesta napada u Evropi zbog prisustva traumatizovane ili viktimizovane djece i nastavnog osoblja.
- **Postupanje s publicitetom i reakcijama u štampi:** Škole treba da znaju da upisivanje djeteta povratnika može da doneše publicitet i tenzije u okviru (školske) zajednice. Roditelji, štampa i političari nekada počinju da postavljaju pitanja i traže razloge za zabrinutost. Za to je potrebna strategija, pa je povjerljivost od presudnog značaja. Škole treba da su u stanju da koriste svoj protokol za kriznu komunikaciju. Ako još nemaju protokol, moglo bi da se rukovode prema načinu na koji tretiraju djecu s kriminalnom prošlošću kada se vrate u školu. Preporučuje se da škole prethodno razgovaraju o svojoj strategiji s nadležnim lokalnim organom/osobom. Uopšteno govoreći škole ne bi trebalo da daju izjave za štampu.
- **Specijalni programi za djecu povratnike:** Kada je riječ o ostalim osjetljivim pitanjima u vezi s djecom mladi povratnici ne bi trebalo da se izoluju ili prepoznaju za „specijalni“ tretman. Ipak to ne poništava potrebu za prilagođenim individualnim programima podrške poslije procjene potreba. Procjenu treba obaviti zajedno sa čitavom porodicom i mrežom podrške koja postoji van škole. Rezultati će pomoći školi da procjeni kapacitete za učenje.
- **Omogućavanje pristupa ekspertizi o traumi i ekstremizmu:** Iako je školsko osoblje uglavnom obučeno za postupanje s osjetljivom djecom, preporučuje se dodatna obuka o ekstremizmu i okolnostima u kojima su živjela djeca povratnici. Škola takođe treba da ima pristup stručnom timu o ovim temama kako bi dobila pomoći i podršku u problematičnim situacijama.

7.4.6 Praksa na osnovu saznanja o traumi

Kao što je jasno naznačeno u tematskom dokumentu RAN Djeca povratnici iz konfliktnih zona⁴⁷, svijest o traumi je vještina koju bi trebalo da savladaju svi praktičari prve linije koji rade s djecom povratnicima. Sposobnost prepoznavanja znakova i simptoma traume presudna je za pravilno tumačenje ponašanja djece i osmišljavanje odgovarajućih intervencija. Potrebu za ovom vještinom naglasili su praktičari u Radnoj grupi RAN za zdravstvena i socijalna pitanja (H&SC), koji su takođe pomenuli potrebu za „praksom na osnovu saznanja o traumi“ u radu s djecom povratnicima.

Praktičari u radu s djecom koja su odrasla u radikalnom okruženju (kako u Evropi, tako i u sadašnjim ratnim zonama) treba da se potrude da shvate različitu prirodu traume i njenog uticaja. Trauma izaziva **reakciju zavisnu od opterećenja** – što veću traumu dijete doživi, to je veća vjerovatnoća da će imati psiholoških i

⁴⁷ Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji (RAN), (2016). Tematski dokument: ‘Child returnees from conflict zones’. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf.

fizičkih problema. Rezultirajuće ponašanje obuhvata tendenciju pogrešnog tumačenja razgovora, pretjeranu osjetljivost, kao i pretjerano reagovanje ili izostanak reagovanja (ili i jedno i drugo) na podsticaje. Kod ove djece se često postavlja pogrešna dijagnoza poremećaja ličnosti, što ukazuje na potrebu da profesionalci podijele informacije o ličnoj prošlosti pojedinačne djece.

Praktičari treba da shvate kako funkcioniše „mozak za opstanak“ kod ove djece, odnosno da ona na traumu reaguju po principu **bježi/bori se/stani** (što su prirodne reakcije nižih funkcija mozga. Kada osjete da su u opasnosti, ljudi će se boriti protiv te opasnosti, pobjeći ili stati „kao zamrznuti“). Ovo je tačka kada „mozak koji misli“ kod djece s traumom ustupa mjesto nižim funkcijama mozga koje se odmah prebacuju na „režim opstanka“. Do djece koja su u režimu opstanka teško se dopire zato što je njihov početni odgovor da prežive ili da „reaguju“, a ne da razmišljaju „racionalno“ i da vode dijalog sa stručnjacima koji pokušavaju da im pomognu.

Treba shvatiti da nije riječ o „neuspjehu“ ove djece da se povežu sa službama, kao što se obično prepostavlja, već ta djeca „nijesu u stanju da se povežu“ zbog percipirane opasnosti. Stručnjaci koji osporavaju ekstremističke ideologije to ne mogu da urade kada je dijete u režimu „bježi/bori se/stani“ zato što dijete u tom trenutku nije sposobno za „razmišljanje“. Važno je postarati se da se dijete osjeća bezbjedno; proces izgradnje odnosa i stvaranja prijatnog i toplog okruženja su ključni faktori koji doprinose **tranziciji djeteta iz „režima opstanka“ u „režim razmišljanja“**.

Proces stvaranja bezbjednog i stabilnog okruženja i izgradnje odnosa s djetetom povratnikom može da potraje nekoliko mjeseci. Iako je neophodno obezbijediti efikasan kontakt prije početka rada na opovrgavanju ekstremističkih pogleda, pojedina istraživanja tvrde da ne treba pokušavati nikakvu značajnu terapeutsku intervenciju najmanje šest mjeseci, jer je djeci potrebno da se fizički i psihički prilagode novom okruženju. To ne znači da ne treba pružiti podršku, ali djeca koja su doživela ozbiljnu traumu obično su problematična kada je riječ o povjerenu, što može dodatno ometati uključivanje u terapiju.

Da bi razvili praksu na osnovu saznanja o traumi, praktičari RAN H&SC preporučuju rad s djecom na bazi podijeljenog plana brige u kojem različita tijela i ustanove imaju odgovornost i obezbjeđuju različite intervencije, a jedan vođa slučaja garantuje kontinuitet podrške. Svi uključeni partneri treba da budu svjesni postojanja traume i načina na koji da reaguju. Ovo obuhvata praktičare i osoblje prve linije, kao što su radnici na prijemnom odjeljenju koji su često prvi s kojima se stupa u kontakt u organizacijama. Bitno je da oni shvate načine na koji je ponašanje ove djece odnosno njihovih porodica povezano sa traumom (npr. dijete može da bude agresivno zato što je u „režimu opstanka“).

Dodatna literatura: *RAN ex post evaluacija sa sastanka RAN H&SC na temu „Djeca i mladi koji odrastaju u radikalizovanoj porodici/okruženju“* bavi se traumom i praksom na osnovu saznanja o traumi detaljno i u vezi s djecom.

7.4.7 Bavljenje ekstremističkom ideologijom

Kao što je pomenuto na početku ovog poglavlja, **praktičari treba da prepostave da su djeca povratnici u određenom stepenu bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske države**. Kod odraslih se bavljenje ideoškom komponentom radikalizacije kroz intervencije obično naziva „deradikalizacija“. Prilagođeni programi deradikalizacije, međutim, tek treba da se osmisle za djecu povratnike. Važno je napomenuti da će se u mnogim slučajevima kada je dijete u stabilnom domu i redovno pohađa školu, a kada se porodica kao jedinica reintegriše u društvo (npr. kada roditelji nađu posao ili se školuju), pitanje ekstremizma samo od sebe riješiti. To se dešava zato što je identitet čvrsto povezan sa svakodnevnim iskustvima kod djece koja odrastaju u zoni sukoba. Promjena iskustava često je propraćena promjenom u stvarima i osobama s kojima se dijete identificira.

Ekstremizam se takođe mora obraditi i to na suptilan način, kroz nijansiran i pažljiv pristup. Pokretanje programa deradikalizacije za mlade koji direktno suočava mlade s pitanjima ideologije i identiteta može da dovede do **krize identiteta kod mladih**, koja će biti pogoršana uobičajenim pitanjima o identitetu koja prate prijelaz iz djetinjstva u adolescenciju. Stoga je važno raditi na ponovnom oblikovanju alternativnog pogleda na svijet zasnovan na pozitivnim i raznovrsnim svakodnevnim iskustvima. Porodica, škole, zajednica i rekreativne organizacije mogu imati pozitivnu ulogu u ponovnom uspostavljanju pogleda djeteta na društvo i na svoj identitet i ulogu u okviru društva.

7.4.8 Izgradnja kapaciteta za postupanje s djecom povratnicima

Ovaj priručnik daje smjernice o načinima reagovanja na djecu povratnike. Međutim, mnoge države članice EU ukazale su da još nemaju prave strukture u slučaju naglog priliva djece povratnika. **Od ključnog značaja jeste to da države članice EU počnu da grade ovaj kapacitet**, a naročito u vezi sa sljedećim:

- Razvijanje znanja i ekspertize o djeci povratnicima putem detaljnog pregleda ekspertize, uključujući iskusne profesionalce za traumu (razvoj i reagovanje), ekstremizam, razvoj djeteta, obrazovanje i procjenu rizika. Takva ekspertiza trebalo bi da bude lako dostupna za praktičare prve linije koji se bave djecom povratnicima i prilagođena lokalnom i nacionalnom kontekstu u kojem će djeca povratnici odrastati;
- Osnovna obuka o svijesti za praktičare u (direktnom) kontaktu s djecom povratnicima (npr. nastavnici, socijalni radnici, članovi organizacija za rekreaciju). Ova osnovna obuka treba da obuhvati minimum sljedeće:
  - informacije o situaciji u Siriji/Iraku u kojoj su se ova djeca našla;
  - osnovna svijest o traumi i vježbe za načine reagovanja kada dijete povratnik pokaže određeno ponašanje;
  - način prijavljivanja zabrinjavajućih znakova i kada treba zatražiti dodatnu podršku;
- Jasne zakonske i organizacione strukture za bavljenje djecom povratnicima.
- Postojeće socijalne službe i službe za zaštitu djece.

8 Multidisciplinarna pitanja

Posljednje poglavlje ispituje dvije široke teme od ogromnog značaja za sve koji rade s povratnicima: različite uloge i motivacije povratnika FTF i povratnica i način komunikacije, kako s povratnicima i njihovim porodicama, tako i sa zajednicama u koje se vraćaju.

8.1 Rodne razlike

Širom Evrope većina FTF su muškarci (80%). Dok žene u prosjeku čine 20%, postoje i regionalne varijacije – na primjer, proporcija žena niža je u Italiji i Španiji (10%). Iz više razloga važno je uzeti u obzir rodne razlike da bi se spriječile intervencije iz više razloga.

Motivacija za priključivanje džihadističkim grupama mora se shvatiti da bi se osmisili odgovori za FTF povratnike. Kod muškaraca se snažan fokus stavlja na muževnost, život ratnika i glorifikaciju žrtvovanja. **Podkultura o privlačnosti džihadista povezuje mlade s potragom za senzacijom, s pop-kulturom, propagandom i filmovima.** Održavanje časti reprodukuje se kroz rat i žrtvovanje. Istraživač Evin Ismail je ovo nazvao muževnošću po principu „živi brzo i umri mlad“ u Islamskoj državi. Mladi regrutovani muškarci često imaju kriminalni dosje i **asocijalne psihološke poremećaje**, što znači da imaju razne poteškoće kao što su niska kontrola impulsivnosti, problemi s upravljanjem bijesom, sklonost ka nasilju kao sredstvu za dobijanje moći i kontrole, metaforička kratkovidost itd. Mora se raspravljati o traumi prouzrokovanoj potčinjavanjem, doživljavanjem ili prisustvovanjem nasilju.

Nasuprot tome, uloga žena u islamskoj propagandi građena je na **identitetu i pripadnosti**, aktivnoj i vitalnoj ulozi u izgradnji takozvane Islamske države. Ako ispune svoje dužnosti kao supruge i majke, neke od njih mogu aktivno da doprinesu radeći kao nastavnice ili bolničarke, ali i radeći na propagandi i regrutovanju. Žene često privlači romantična vizija religioznog života bez diskriminacije u kojem će postati kamen temeljac porodice i glavni akteri u odgajanju nove generacije. Za neke vrbovane žene Islamska država je put za bještvo od teških problema s identitetom, kao što je izbor između modernih zapadnih vrijednosti i zadržavanja tradicionalnih islamskih principa iz njihovih porodica.

Stoga Islamska država može da ponudi navodnu slobodu od patrijarhalne tradicije i kulturnih normi pa je nekim ženama to uzbudljiva prilika da upoznaju i udaju se za ratnika i da ostvare ulogu podrške. Islamska država takođe im nudi potencijal da budu poštovane kao udovice čiji su se muževi žrtvovali – salafisti smatraju da je uloga žene da rađa djecu i da ih odgaja da jednog dana postanu mučenici. Brak je obavezna institucija, a očuvanje čistote znači da se žene moraju udati između 9. i 17. godine.

Povratnice FTF često se vraćaju kući da se porode ili da pobegnu od teškog života punog sukoba. **Žene s djecom često su osjetljive i potrebna im je značajna podrška i posvećenost socijalnih službi.** Mnoge od tih žena plaše se da će izgubiti djecu zbog mjera za zaštitu djece. Povratnice su često izolovane i osjećaju se posramljeno u očima ostalih u zajednici. To je dodatno pogoršano traumom koju su doživjele zajedno sa svojom djecom, zato što su bile izložene ratnim uslovima i prekomjernom brutalnom nasilju. Obavezno je obaviti procjenu rizika ovih povratnica i njihove djece kao i obezbijediti podršku u vezi s traumom, uključujući i one koje nijesu optužene za prijestupe. Žene koje su doživjele užasne uslove i realnost života u terorističkom režimu često su razočarane po povratku.

U postupanju s povratnicama korisne su sljedeće mjere:

- što skorije kućne posjete od strane socijalnih radnika i policajaca (bilo samostalno ili zajedno) kako bi se procijenio stepen posvećenosti terorističkim grupama;
- procjena odnosa sa članovima porodice;
- zaštita djece, kao i drugačije opcije savjetovanja;
- brz pristup tretmanu traume i službama specijalizovanim za mentalno zdravlje;
- obučavanje roditelja za povratnike istovremeno s mentorstvom;
- uspostavljanje porodičnih mreža uz podršku lokalnih vlasti/NVO.

8.2 Pitanja komunikacije i kontranarativa

Ovaj odjeljak sadrži informacije i savjete o opcijama reagovanja na lokalnom nivou za dva posebna pitanja o komunikaciji.

- Kako odgovoriti na izazove u komunikaciji na lokalnom nivou u postupanju s povratnicima – Lokalna strategija komunikacije.
- Kako odgovoriti na negativni narativ terorističkih grupa o povratku u zemlje EU – Komunikacija o povratku.

Vidi Aneks 2 koji predstavlja Stratešku komunikaciju i kontranarative u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima. Dat je opis elemenata koje treba razmotriti prilikom sastavljanja strategija komunikacije za povratnike na nivou nacionalnih vlasti.

8.2.1 Lokalna strategija komunikacije

Opšti pregled i problemi

Bavljenje komunikacijom u vezi s izazovima koje predstavljaju povratnici zahtjeva pažljivu pripremu. Potencijalna opasnost kombinuje percepciju o toj opasnosti u opštoj javnosti, kao i očekivanu zabrinutost opšte javnosti zbog rehabilitacije osobe koja se upravo vratila iz „borbe“ rame uz rame s teroristima. To znači da **se očekuje da će povratnici privući mnogo medijske pažnje**. Povratnici često postaju slavne ličnosti u očima destabilizujućih aktera kao što su nasilne desničarske ekstremističke organizacije. Lokalne vlasti i njihovi partneri iz civilnog društva i zajednice treba da se spreme za povećanu ili ponovnu pažnju i pritisak medija i političara. Zbog toga je od vitalnog značenja imati strategiju komunikacije koja je pripremljena za cijelokupan pristup reagovanju na povratnike, idealno prije njihovog dolaska u lokalnu zajednicu.

Zbog čega je strategija komunikacije neophodna

- Ovo je **kontroverzna tema**. Komunikacija u vezi s povratnicima vjerovatno će privući maksimalnu medijsku pažnju.
- Ovo je tema koja izaziva podjele. Ekstremističke i terorističke grupe namjerno koriste taktike i poruke čiji je cilj da polarizuju i podjele zajednice.
- Na kratkoročnom planu povratnici predstavljaju **dilemu u javnoj komunikaciji** za vladu i njene partnere.
- Na dugoročnom planu vlasti i lokalne zajednice moraju da rade zajedno da bi **resocijalizovale ili integrise** povratnike u društvo.
- **Ne postoji samo jedan profil povratnika**. Razlike se javljaju u motivaciji za odlazak i za povratak. Nijansirano komuniciranje je presudno, ali i problematično.
- Trenutna reakcija javnosti na problem najvjerovalnije će biti **emotivna ili zasnovana na pogrešnim prepostavkama**. Na kratkoročnom planu strah i bijes će obilježiti trenutne reakcije nekih ljudi na problem i moraće ponovo da se obrade. Proći će izvjesno vrijeme prije nego što činjenice i brojke budu mogле racionalno da se koriste u diskursu na ovu temu.
- Povratnici su multidisciplinarni problem. Povratnički fenomen **najvjerovalnije će izazvati debatu ili kontrovjerzu o velikom broju ostalih prioriteta** kao što su radikalizacija u zatvorima, kohezija zajednice, deradikalizacija i nacionalne preventivne strategije.

Glavni principi za komunikaciju o povratnicima

Prilikom osmišljavanja lokalne strategije komunikacije za povratnike na umu treba imati nekoliko glavnih principa.

- Pripremiti lokalnu analizu na vrijeme kako bi se utvrdilo kako istovremeno biti proaktiv i defanzivan u radu na komunikaciji. Komunikacija treba da bude otvorena i transparentna.

- Voditi računa o tome da lokalne **strategije komunikacije za povratnike budu usklađene sa svim ostalim relevantnim strategijama**. Veoma je važno da se ovaj rad uskladi s ostalim lokalnim i nacionalnim strategijama za sprečavanje radikalizacije i strategijama komunikacije u vezi s radikalizacijom u zatvorima. Pogrešan korak u postupanju sa samo jednim povratnikom vjerovatno će imati ogromne reperkusije u obje oblasti aktivnosti, a takođe ima potencijal da postane narativ koji narušava komunikaciju o prevenciji.
- Cilj komunikacije jeste da se diskurs usmjeri ka prostoru koji je što je moguće **mirniji i racionalniji**. Ponekad će komunikacija morati da se na prvom mjestu obrati emocijama, zabrinutosti i strahovima zainteresovanih strana.

Konkretnе metode

U najjednostavnijem smislu savjetujemo osmišljavanje strategije komunikacije u sedam koraka.

1. Jasno **definišite lokalni problem** putem istraživanja i razumijevanja raspoloženja zajednice, medija i ostalih zainteresovanih strana. Usredstvujte se naročito na ključne ciljne grupe, kao što su one podložne radikalizaciji od strane desničarskih organizacija. Osim toga obezbjedite da strategija komunikacije bude integrisana s ostalim strategijama komunikacije – ovo pitanje vjerovatno će uticati na ostale vrste komunikaciju, pa čak biti inspirisano njima. Šta je jasan cilj?
2. **Shvatiti s kime želite da razgovarate** i da treba razgovarati jasno i na način koji im je smislen. Koji glasovi dopiru do ciljnih grupa? Koje poruke treba prenijeti i na koji način ih čuju ciljne grupe?
3. Raditi kreativno na kampanjama i u **partnerstvu s ostalima**, naročito sa saradnicima iz vlade (u lokalnom timu za multiagencijsku saradnju), zajednice i dobrotvornih organizacija uz podršku agencija (komunikacije, dizajn, mediji itd.), a kada je moguće, i s kompanijama za društvene medije. Mogu li se prepoznati potencijalni kreativni partneri? Nacionalna tačka kontakta za povratnike treba da bude informisana o planovima komunikacije, a može da obezbijedi dodatne informacije.
4. **Ko predstavlja glas zajednice** i partnere za saradnju? Da li oni mogu da podijele priče koje će humanizovati pitanje povratnika? Jasne i koncizne kampanje neophodne su da bi predstavile činjenice, ali će se ukazati potreba i za širim kampanjama koje se bave emocijama izazvanim ovim pitanjem, uključujući govor mržnje (ekstremne desnice) ili islamofobiјu.
5. **Kako ćemo dospjeti do ciljnih grupa** zavisi od toga ko su oni, ali glavni mediji nijesu uvijek i najpouzdaniji. Partneri u zajednici možda će biti u stanju da upotrebe društvene medije da dopru do onih koji su najviše „pogođeni“ ovim pitanjem. Da li će ovo biti organski način ili će morati da se podrži plaćenim reklamama na platformama društvenih medija? Da li će događaji u lokalnoj zajednici pomoći da se objasni ovo pitanje? Početno istraživanje i analiza trebalo bi da su već odgovorili na ova pitanja.
6. **Pažljivo pratiti reakcije** na svaku komunikaciju. Ovo su primarne povratne informacije i mogu se ponovo upotrijebiti u radu i shodno tome prilagoditi. Ovo će takođe doprinijeti evaluaciji cjelokupnog uspjeha aktivnosti i dati uvid u nedostatke.
7. **Prijaviti i diskutovati o naporima komunikacije** i uspjehu s ostalim zainteresovanim stranama u lokalnom multiagencijskom timu. Ovaj rad pomoći će u informisanosti buduće preventivne komunikacije i osmišljavanju politike o povratnicima. Postarati se da rezultati budu dostupni i da dalje planiranje o komunikaciji bude blagovremeno ostvareno zahvaljujući uspjehu.

Praksa na djelu: Seminari u zajednici, Finska

U Finskoj se seminari u zajednici organizuju na lokalnom nivou. Seminari okupljaju razne lokalne aktere iz različitih javnih sektora (sproveđenje zakona, socijalne službe itd.), NVO specijalizovane za rad s osjetljivim grupama i s ekspertizom u lokalnim preventivnim naporima, vjerske organizacije i organizacije u okviru zajednice, s najjednostavnijim pristupom građanima i njihovom povjerenju. Seminari funkcionišu kao platforma za izgradnju povjerenja i zajedničko kreiranje lokalnih preventivnih praksi i inicijativa. Poslije seminara lokalne vlasti dobijaju podršku lokalnog multiagencijskog tima i akcioni plan. Cilj ovog zajedničkog djelovanja jeste da se obezbijedi transparentan, inkluzivan i participatori proces za sve strane koji istovremeno sprječava stigmatizaciju i stavljanje „na metu“, na primjer muslimanskih zajednica. Ovo je važno i s gledišta strateške komunikacije, jer polarizacija u vezi s temom radikalizacije, nasilnog ekstremizma i FTF povratnika odražava usku i varljivu sliku o prirodi nasilnog ekstremizma kao pojave. Za više informacija ***kontaktirati Finsku crkvenu mrežu za pomoć i mir.***

8.2.2 Komuniciranje o povratku

Opšti pregled i problemi

Nekoliko praktičara zabilježilo je da članovi porodica FTF kažu kako **Islamska država ima poseban narativ** o povratku kako bi ga sprječila (osim ako namjerno ne žele da se neki ljudi vrate kući). Oni tvrde da ljudi koji se vraćaju iz Islamske države doživljavaju krajnje loš tretman u zemljama EU. Povratnici će biti zatvoreni odmah po dolasku i to na duži period, biće prisiljeni da daju informacije o Islamskoj državi tokom iscrpnih saslušanja i ispitivanja, pri čemu društvo nikada neće (ponovo) prihvati povratnike. Strategija je Islamske države za primoravanje ljudi da ostanu tako što grubo kažnjava sve koji pokušaju da napuste teritoriju pod njenom kontrolom⁴⁸ očigledno je upotpunjena narativima o tome šta će se dogoditi ako odu.

Ti narativi su sumorni – najblaže rečeno – i imaju za cilj da ubjede potencijalne povratnike da povratak u rodnu zemlju ne postoji kao opcija. Povratnici moraju da se suoče s posljedicama svojih postupaka. U stvarnosti povratak u društvo odnosno u rodnu zemlju je moguć; primjenjivaće se opšti principi vladavine prava, zdravstvene brige, obrazovnog sistema i sistema socijalne pomoći. Pošto mnogi povratnici prije povratka stupaju u kontakt sa članovima porodice, oni su u najboljoj poziciji da obavijeste FTF o tome šta će se desiti kada se vrate. Praktičari koji su u kontaktu s porodicama FTF mogu da razgovaraju s porodicama o tome šta će se dogoditi i kako će njihovi članovi biti tretirani po povratku.

Glavni principi u komunikaciji s porodicom o povratku s teritorije pod terorističkom kontrolom

- **Transparentnost:** Biti realan i transparentan u raspravi o posljedicama i situacijama s kojima će se povratnik suočiti po dolasku kući. Povratnik se ipak priključio terorističkoj grupi i moraće da se suoči s posljedicama. Biti transparentan u vezi s krivičnim gonjenjem, praćenje od strane policije ili obavještajne službe, slanje u zatvor i zaštita djece. Takođe treba biti podjednako transparentan u vezi s resocijalizacijom, medicinskim tretmanom odnosno liječenjem mentalnog zdravlja, s podrškom u zapošljavanju i obrazovanju, kao i izborom smještaja i blagostanja.

⁴⁸ Willscher, K., „Otišao sam da se pridružim Islamskoj državi u Siriji i poveo svoje četvorogodišnje dijete. Bilo je to putovanje u pakao“, Gardijan, 9. januar 2016. Preuzeto sa <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/09/sophie-kasiki-isis-raqqa-child-radicalised>.

Reference

Briggs Obe, R., Silverman, T. (2014), *Foreign Fighters Innovations in Responding to the Threat*, Institute for Strategic Dialogue.

Cialdini, R. (2006), *Influence: The Psychology of Persuasion*, Harper Business, New York.

Dodwell, B., Milton, D., Rassler, D., *Then and Now: Comparing the Flow of Foreign Fighters to AQI and the Islamic State* (Version of 8 December 2016). Dostupno na <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/12/Then-and-Now.pdf>.

Dutch General Intelligence and Security Service (2017), Focus on Returnees. Dostupno na <https://english.aivd.nl/publications/publications/2017/02/15/publication-focus-on-returnees>.

Dutch General Intelligence and Security Service (2016), Life with ISIS: the Myth Unravelled. Dostupno na <https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/06/17/life-with-isis-the-myth-unravelled-available-in-arabic>.

Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, vol. 379(9812), pp. 266-282.

Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol.30 (4) pp. 419–430.

Ferguson, N., (2016), Disengaging from Terrorism: a Northern Irish Experience, Journal for Deradicalization. Dostupno na <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/viewFile/41/36>.

Gustafsson, L., Ranstorp M. (2017). Swedish Foreign Fighters in Syria and Iraq; *An Analysis of open-source intelligence and statistical data*, Center for Asymmetric Threat Study, Swedish Defence University.

Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of child poverty, brain development, and academic achievement. *JAMA pediatrics*, vol. 169(9), pp. 822-829.

Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, vol. 25(4), pp. 351-368.

Horgan, J. G., Taylor, M., Winter, C., From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State. *Studies in Conflict & Terrorism* (Volume 40, Issue 7, 2017).

Ingram, H.J. (2016), *Deciphering the Siren Call of Militant Islamist Propaganda* (The Hague: ICCT).

Kaati, L.. (2017), *Det digitala kalifatet: En studie av Islamiska statens propaganda* (Stockholm: FOI (FOI-R-4429-SE)).

Kia-Keating, M., & Ellis, B. H. (2007). Belonging and connection to school in resettlement: Young refugees, school belonging, and psychosocial adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 12(1), pp. 29- 43.

Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. et al (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. *American Journal of Human Biology*, vol. 27, pp. 27-40.

Lakhani, S., Ahmadi, B. (2016), Women in Extremist Movements: Not Just Passive Victims, (U.S. Institute of Peace). Dostupno na <https://www.usip.org/blog/2016/11/women-extremist-movements-not-just-passive-victims>.

Loeber, R., Farrington, D.P. and Petechuk, D. (2003), Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency*, Bulletin Series (May). Dostupno na <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf>.

Maher, S., Neumann P. (2016). *Pain, Confusion, Anger, and Shame: The Stories of Islamic State Families*, International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence

Mehra, T., (2016). *Foreign Terrorist Fighters: Trends, Dynamics and Policy Responses*, ICCT Policy Brief.

Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huizink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. *Early human development*, vol. 70(1), pp. 3-14

Moghaddam, F.M., The Staircase to Terrorism; A Psychological Exploration, Georgetown University 2005. Dostupno na [http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20\(2005\)%20staircase%20model.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20(2005)%20staircase%20model.pdf).

Olidort J. (2016), Inside the Caliphate's Classroom: Textbooks, Guidance Literature and Indoctrination Methods of the Islamic State, Policy Focus 147

Orton, K. (2017), *Foreign Terrorist Attacks by the Islamic State 2002-2016*

Paulussen C., Nijman, J. and Lismont, K., (2017), Mental Health and the Foreign Fighter Phenomenon: A Case Study from the Netherlands, ICCT Report. Dostupno na <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/03/ICCT-Paulussen-Nijman-Lismont-Mental-Health-and-the-Foreign-Fighter-Phenomenon-March-2017.pdf>

Pressman, D.E., *Risk Assessment Decisions for Violent Political Extremism 2009-02*. Dostupno na <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx>.

Radicalisation Awareness Network (RAN), (2016). Issue Paper: 'The Root Causes of Violent Extremism'. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (RAN), Collection of Approaches and Practices. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices_en

Radicalisation Awareness Network (RAN). (2016). Ex post paper, RAN YF&C and RAN H&SC: 'Working with families and safeguarding children from radicalisation'. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_yf-c_h-sc_working_with_families_safeguarding_children_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (RAN). (2016). Issue Paper: 'Child returnees from conflict zones'. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf

Saklofske, D. H. Schwean, V. L., Reynolds, C. R. (2013) The Oxford Handbook of Child Psychological Assessment. Oxford University Press.

Theodore, L. (2016) Handbook of Evidence-Based Interventions for Children and Adolescents. Springer, New York.

Willsher, K., 'I went to join Isis in Syria, taking my four- year-old. It was a journey into hell', The Guardian, 9 January 2016. Dostupno na <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/09/sophie-kasiki-isis-raqqa-child-radicalised>.

Winter, C., Documenting the Virtual Caliphate (London: Quilliam Foundation, 2015).

Zelin, A. Y., Picture Or It Didn't Happen: A Snapshot of the Islamic State's Official Media Output. (Version of 2015). Dostupno na <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/445/html>

Aneks 1:

Pregled alatki za procjenu rizika

Ovaj aneks sadrži osnovne informacije o raznim alatkama za procjenu rizika koje koriste vlade. Četiri alatke za procjenu rizika koje su ovde opisane trebalo bi procijeniti prema pogodnosti na osnovu sopstvenih zasluga i u skladu s okolnostima u kojima se nalaze povratnici. Većina ovih alatki za procjenu rizika koristi se u zatvoru. Strukturisane profesionalne ocjene zahtijevaju obuku svih koji će ih davati.

Uopštenija alatka jeste HCR-20 alatka za procjenu koja je u širokoj upotrebi za procjenjivanje nivoa rizika kod nasilnog ponašanja. Postoji značajna dokazna baza za ovu matricu rizika koja se, ako se prilagodi, takođe može koristiti za ocjenjivanje rizika od nasilnog ponašanja među povratnicima.

Smjernice o rizicima od ekstremizma ERG22+

Smjernice o rizicima od ekstremizma ERG22+ nastale su kao proizvod studije britanske vlade o procesima radikalizacije. Usvojene su kao alatka za procjenu od strane Operativne grupe NOMS za interventne usluge i stupile su na snagu 2011. godine. Zasnovane su na 22 primarna faktora radikalizacije i koriste se u Channel okviru za procjenu osjetljivosti (CVA). Svaki pokazatelj se ravnopravno mjeri procjenjuje i ukazuje na mogućnost postojanja faktora van ovih 22 pokazatelja (koji se dijele na tri kategorije: angažovanje; namjera i sposobnosti).

IR46

IR46 zasnovan na modelu Haaglanden regionalne sigurne kuće (Veiligheidshuis) je holandski monodisciplinarni policijski model za procjenu rizika. Model je specijalno prilagođen multiagencijskoj procjeni rizika. Zasnovan je na četiri faze i na knjizi autora Moghaddam, **Stepenice ka terorizmu.**⁴⁹ Podijeljen je na dva dijela: Ideologije (namjere) i Socijalni kontekst (sposobnosti). Sve u svemu, ovaj model pruža 46 pokazatelja koji čine osnov za multiagencijske procjene rizika u kojima se svaki pokazatelj vrednuje pomoću multidisciplinarnog, strukturisanog i profesionalnog rasuđivanja.

VERA-2

VERA-2⁵⁰ procjena rizika razvija posebne pokazatelje koji kombinuju uvjerenja i stavove da bi podržali ideologiju; istorijat i događaje koji oblikuju mišljenja i uvjerenja neke osobe; posvećenost i motivacione pokretače i kapacitet pojedinca za planiranje i izvođenje nasilnog ekstremističkog napada. Ovi elementi zatim se vrednuju u odnosu na zaštitne pokazatelje koji ublažavaju rizično ponašanje.

TRAP-18

TRAP-18 je instrument rizika koji kombinuje proksimalno upozoravajuće ponašanje (kao što su metoda, identifikacija, fiksacija i nova agresija) i 10 dugoročnijih distalnih karakteristika (lično nezadovoljstvo, ideološki okvir i psihopatologija). Ovo je istraživačka alatka naročito usredsrjeđena na terorističke akte koje izvode usamljeni počinioци.

HCR-20 – Procjena rizika od nasilja

Da bi se pomoglo prosuđivanju ocjenjivača mnogi koriste HCR-20 kao neprocjenjivu referentnu tačku za dalje utvrđivanje uzročnosti i relevantnosti faktora i formulacije slučaja, uključujući, na primjer, teorije o ličnosti, socijalnoj kognitivnosti, socijalnoj dezorganizaciji i donošenju odluka.

Na osnovu obimne literature o faktorima koji vode do nasilja HCR-20 je nazvan po početnim slovima tri vremenske skale – istorijat (prošlost), kliničke (sadašnjost) i upravljanja rizikom (будућnost) – dok broj 20 predstavlja ukupan broj stavki koje ova alatka mjeri. Svaka stavka rizika procjenjuje se prema trostepenoj strukturi ocjenjivanja (nizak, umjeren ili visok).

⁴⁹ Moghaddam, F.M., The Staircase to Terrorism; A Psychological Exploration, Georgetown University 2005. Dostupno na [http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20\(2005\)%20staircase%20model.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20(2005)%20staircase%20model.pdf).

⁵⁰ Pressman, D.E., Risk Assessment Decisions for Violent Political Extremism 2009-02. Dostupno na <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx>.

I. Faktori rizika iz prošlosti	Stepen rizika: Nizak	Stepen rizika: Umjeren	Stepen rizika: Visok
1. Istorijat nasilja			
2. Prvi nasilni incident u maloljetničkom uzrastu			
3. Nestabilnost u odnosima			
4. Problemi sa zapošljavanjem			
5. Problemi sa zloupotrebom narkotika			
6. Ozbiljno mentalno oboljenje			
7. Psihopatija			
8. Početna neprilagođenost			
9. Poremećaji ličnosti			
10. Neuspjeh prethodnog nadzora			
II. Kliničke stavke (postojeći faktori)	Stepen rizika: Nizak	Stepen rizika: Umjeren	Stepen rizika: Visok
11. Nedostatak uvida			
12. Negativni stavovi			
13. Aktivni simptomi ozbiljnog mentalnog oboljenja			
14. Impulsivnost			
15. Izostanak reakcije na tretman			
III. Stavke upravljanja rizikom (budući faktori)	Stepen rizika: Nizak	Stepen rizika: Umjeren	Stepen rizika: Visok
16. Planovima nedostaje izvodljivost			
17. Izloženost destabilizatorima			
18. Nedostatak lične podrške			
19. Neusklađenost sa pokušajima remedijacije			
20. Stres			

Aneks 2:

Povratnici: Komunikacija i kontranarativi

ESCN Savjetovalište
maj 2017

Povratnici: Komunikacija i kontranarativi

1. 1. Opšti pregled: Izazov komunikacija

- 1.1 Islamska država je promijenila paradigmu kvaliteta terorističke komunikacije. Ali pošto takozvani kalifat u Siriji i Iraku propada, Islamska država mora da prilagodi svoje poruke kako bi zadržala značaj.
- 1.2 Islamska država i njene pristalice više ne traže od ljudi da idu na hidžru, već podstiču pristalice na Zapadu, uključujući i povratnike, da u njeni ime izvode domaće terorističke činove. Islamska država je već počela da mijenja svoje narative oslanjajući se više na iskustva muslimana na Zapadu da bi podstakla žestoku reakciju kod onih koji nijesu mogli da oputuju u kalifat i onih koji se vraćaju iz zone sukoba.
- 1.3 „Zvanična“ komunikacija Islamske države je u fazi opadanja, a ona više voli da poveća svoju upotrebu i oslanjanje na „nezvanične“ mreže. Ove „nezvanične“ mreže privlače mnogo snažnije „pokretačke“ faktore koji potvrđuju percepciju da muslimani ne mogu da vode miran život na Zapadu. Ove nezvanične mreže sačinjene su od poklonika i pristalica od kojih mnoge predstavljaju povratnici koji su upravo došli kući nakon služenja Islamskoj državi u Iraku i Siriji.
- 1.4 Nova strategija Islamske države glasi „zavadi, polarizuj i radikalizuj“. Primjenjujući narative koji ukazuju na diskriminaciju, predrasude i nejednakost, podržane sve snažnijim antimuslimanskim raspoloženjem na Zapadu, Islamska država stvara snažan osjećaj nepravde i viktimizacije u okviru muslimanskih zajednica.
- 1.5 Kao rezultat Islamska država stvara globalnu zajednicu odanih pristalica kroz isti narativ o ugnjetavanju i revoltu, govoreći o poniženosti i bespomoćnosti zajednice (*ummah*). Povratnici predstavljaju jezgro lojalnih pristalica i zagovornika čija lična iskustva doprinose naporima koje Islamska država ulaže u ubjeđivanje.

- 1.6 Povratak „bivših boraca“ koji su napustili Islamsku državu i porodica koje su iskusile život pod upravom Islamske države, odnosno „povratnika“, zbog toga ima značajnu ulogu u utvrđivanju uspešnosti napora Islamske države da izmijeni svoju strategiju komunikacije. Oni istovremeno predstavljaju i priliku da se iskoriste svjedočenja o ličnom iskustvu koja mogu da opovrgnu i izmijene legitimnost zvaničnih i nezvaničnih napora u komunikaciji Islamske države.

2. Strateški pristup komunikaciji

- 2.1 Disciplinovana primjena principa strateške komunikacije može da podrži cilj i sprovođenje određenih komunikacijskih napora u odgovoru na gore opisan izazov „povratnika“.

1. Definisati Problem

Pristupi država članica u vezi s povratnicima se razlikuju. Definisati problem usvajanja istraživačkog pristupa koji ukazuje na elemente povratnika kao razlog za zabrinutost u okviru svake nadležnosti, kao i mogući uticaj na komunikaciju.

2. Shvatiti Ciljne grupe

Istraživački pristup dalje garantuje da ćemo razumjeti kojim emocionalnim i psihološkim pokretačima treba da se pozabavi komunikacija da bi obezbijedila njihovo prihvatanje kod povratnika. Kako komunicirati s njima? Kroz koje kanale treba komunicirati i koje će glasove saslušati?

3. Definisati Arhitekturu

Postojeće programe rehabilitacije i rada s povratnicima iako su pod okriljem vlade, često realizuju partneri iz civilnog društva. Intervencije na istom nivou gotovo isključivo se sprovode kroz partnerske projekte koji u jednakoj mjeri koriste iskustvo vlade i civilnog društva. Komunikacijska reakcija trebalo bi da reflektuje taj partnerski pristup.

4. Izgraditi Partnerstva

U brojnim slučajevima države članice EU moraće da razviju nove mreže civilnog društva kako bi zadovoljile potrebe za razvijanje projekata i sprovođenje intervencija. Koji su postojeci odnosi na osnovu kojih se može raditi? Koji je element stručne podrške neophodan da bi ovaj rad bio efikasan?

5. Provesti **Kampanje**

Komunikacija može biti izuzetno efikasna u bavljenju „povratnicima“ ukoliko je zasnovana na jasnom razumijevanju problema i ciljnih grupa i realizovana preko pravih partnera u okviru odgovarajuće nove arhitekture. Ovaj posebni pristup zahtjevaće uvođenje inovativnih i specijalno prilagođenih kampanja i proizvoda koji se mogu iskoristiti, često putem intervencija, u postupanju s povratnicima.

6. Izmjeriti **Učinak**

Prvobitno istraživanje takođe pomaže u mjerenu učinka kampanja. Osim što procjenjuje domet analitikom komunikacije, dodatni kvantitativni i kvalitativni podaci mogu se upotrijebiti da pokažu uticaj – ali samo na osnovu osnovnih podataka dobijenih u početnim fazama istraživanja.

7. Prijaviti **Uspех**

Izvještavanje o uspjehu, ali i o saznanjima u okviru vlade i među zainteresovanim stranama, podstiče stvaranje volje i vjere u efikasnost komunikacija kao alatke za bavljenje ovim pitanjem.

3. **Razvijanje odgovora**

3.1 **Osmišljavanje pristupa zasnovanog na istraživanju**

- 3.1.1 Istraživanje je temelj za svu dobru komunikaciju i predstavlja prvi korak u razvoju komunikacijskog odgovora na strateško pitanje. Pristup strateškoj komunikaciji zasnovan na istraživanju obezbjeđuje da će komunikacijski napor istovremeno definisati problem u komunikaciji i podsticati razumijevanje među ciljnim grupama. Ukoliko se dobro primjeni, ovaj pristup garantuje da će komunikacija biti prihvaćena od strane ciljnih grupa, postići željeni efekt i dati dokaze o svojoj uspješnosti.
- 3.1.2 Međutim iako se vrše obimna istraživanja koja su uspješno doprinijela razumijevanju načina na koji komunicira Islamska država, istraživanja o „povratnicima“, mada se brzo razvijaju, trenutno je ograničeno.

- 3.1.3 Treba osmisliti istraživanje koje bolje razumije emocionalne pokretače i ranjivost povratnika kako bi se utvrdilo kakva je komunikacija neophodna u bavljenju tim emocijama.
- 3.1.4 Isto tako, istraživanje koje shvata moć i uticaj ličnih svjedočenja onih koji se „vraćaju“ na smanjivanje moći Islamske države u vrbovanju novih pratilaca trebalo bi dodatno ispitati kao dio ove vježbe.
- 3.1.5 Evropske mreže treba podstaći na dijeljenje iskustava i znanja da bi se smislila bolja praksa u razvoju istraživačkih pristupa i shvatio problem i ciljna publika.
- 3.1.6 Kvantitativno istraživanje predstavlja najbolji pristup za obezbjeđivanje krajnje nijansiranog i personalizovanog shvatanja problema.

3.2 Stvaranje snažnog sadržaja

- 3.2.1 Istraživanja o fenomenu povratnika su izuzetno individualizovana. Takav treba da bude i komunikacioni odgovor.
- 3.2.2 Izazov komunikacija koje postavlja Islamska država je dubok emocionalni i psihološki izazov koji je usmjeren na ličnu ranjivost ciljne grupe. Način na koji Islamska država komunicira sve više se usmjerava na emocije, a ne na ideologiju ili teologiju.
- 3.2.3 Gore opisani istraživački pristup treba da pokuša da shvati ove emocionalne pokretače u srži mentalnog sklopa povratnika.
- 3.2.4 Postojeća analiza ukazuje na četiri kritično važne, povezane i međusobno zavisne emocionalne karakteristike koje sve vrijeme privlače Islamsku državu.
  - I. Nevina žrtva;
  - II. Pravda ili osveta;
  - III. Potraga za popularnošću ili slavom;
  - IV. Sramota ili krivica.
- 3.2.5 Shvativši ove emocionalne karakteristike možemo da napravimo komunikacijske proizvode koji pomažu da se one „zamijene“ ili da se „usmjere na drugačije ciljeve“.
- 3.2.6 Ovaj proces emocionalne uključenosti osmišljen je da stvori „trenutak sumnje“ kao izazov svima koji razmišljaju da se priključe „kalifatu“ i svima, uključujući povratnike, koji planiraju da izvrše čin domaćeg terorizma.

- 3.2.7 Ovaj pristup može da bude zasnovan na „pozitivnim alternativama“ kao „kontranarativima“, pa bi razvojna faza svakog pristupa trebalo da istraži ove opcije.
- 3.2.8 Strateški pristup stoga treba da se bavi relevantnim emocionalnim pokretačima nudeći pozitivne alternativne poglede na svijet i budeći dovoljno sumnje u mentalnom sklopu povratnika.
- 3.2.9 Zbog toga fokus treba da bude na sljedećem:
1. Moćna komunikacija koja se odnosi na emocionalne pokretače koji se koriste za izazivanje reakcije kod povratnika.
  2. Komunikacija koja gradi odnose između pojedinaca izloženih riziku i onih koji su u stanju da izvrše relevantne intervencije;
  3. Komunikacija koja nudi pozitivne alternative i usmjerava pojedince na pozitivnije angažovanje;
  4. Komunikacija koja se može primijeniti i u vršnjačkim odnosima i stvoriti efikasan on-line sadržaj.
  5. Komunikacija koja koristi glas povratnika tamo gdje oni kroz lična svjedočenja mogu direktno da ukažu na moć uticaja Islamske države kao brenda.

3.3 Korišćenje ličnih svjedočenja

- 3.2.1 „Povratnici“ imaju priliku da predstave čitav niz istinitih, moćnih i ličnih svjedočenja kako bi otkrili neistine o narativu Islamske države. Sadržaj bi trebalo da dokaže da su tvrdnje Islamske države netačne.
- 3.2.2 Stoga se povratnici za koje se smatra da nijesu kriminalci i da više ne predstavljaju razlog za zabrinutost u bezbjednosnim službama eventualno mogu iskoristiti kao glas u široj komunikaciji o prevenciji.
- 3.2.3 Priče bivših boraca koji su napustili Islamsku državu ili porodice koje su iskusile život pod kontrolom Islamske države mogu se iskoristiti u komunikaciji s osobama izloženim riziku od radikalizacije, naročito koje su pozvane da otpisuju, da se uključe u nasilno ratovanje ili pridruže nekoj organizaciji u inostranstvu.

- 3.2.4 Ne treba posebno naglašavati da se ovo mora obaviti pažljivo, kako bi se obezbijedila njihova pravilna obuka, kao i da bi bili svjesni o psihološkim pritiscima koje donosi javni diskurs. Mora se održati dužnost vođenja brige o pojedincu, a nekada je suviše rano za takve pokušaje.

3.4 Obraćanje zajednicama u kompletном spektru odgovora

- 3.4.1 Nova strategija Islamske države glasi „zavadi, polarizuj i radikalizuj“. Primjenjujući narative koji ukazuju na diskriminaciju, predrasude i nejednakost podržane sve snažnijim antimuslimanskim raspoloženjem na Zapadu, Islamska država stvara snažan osjećaj nepravde i viktimizacije u okviru muslimanskih zajednica. Ekstremističke desničarske organizacije reaguju tako što koriste percipirano povećanje domaćih prijetnji.
- 3.4.2 Zato vlade i zajednice moraju da se pripreme za suočavanje s negativnom komunikacijom s tim grupama, koje možda sve više iskoriščavaju problem povratnika kako bi donijele napetost, strah i nasilje u zajednicu i dodatno pogoršale rizik od tenzija u zajednici.
- 3.4.3 U tom kontekstu treba razmotriti komunikacijske napore usmjerene na smanjivanje izolovanosti, polarizacije i stigmatizacije.

Co-funded by the internal Security Fund of the European Union

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only on the author, and the European Commission cannot be held responsible for and use which may be made of the information contained therein

Ovaj priručnik napisali su
Marije Meines, Mjerel
Molenkamp, Omar Ramadan
i Magnus Ranstorp, a uredila
Nicola Davenport – koji su svi
članovi Centra za izvršnost RAN.

Autori bi željeli da zahvale
brojnim praktičarima koji
su podijelili svoje studije
slučaja, savjete, prakse i ostale
informacije. Bez njihove
podrške ne bi bilo moguće
sastaviti ovaj priručnik.

Translated within:

